

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
HARRAN UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL
SCIENCES

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Ahmet İLYAS

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Serkan ŞENEL

İletişim / Contact

Adres /Address: Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Şanlıurfa /
Türkiye

Telefon/Phone: +90 414 318 34 41

e-mail: fef@harran.edu.tr

Sayı/Issue:1 Haziran/ June e-ISSN: 3108-3668

Editör Kurulu/ Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet Sait ŞAHİNALP (Harran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serkan ŞENEL (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali CULHA (Harran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Selim YILMAZ (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan ÇELİKTEN (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr. Ruken MACİT (Harran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emine YÖNEY (Harran Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field editors

Doç. Dr. Ömer SABUNCU (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr. Yüksel BABANINOĞLU (Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. Ruken MACİT (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdullah CENGİZ (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülşah ESER (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim Halil TANIK (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan ÇELİKTEN (Harran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İsmail ASOĞLU (Harran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DAĞ (Harran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Seçil ÇOKOĞULLU (Harran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ (Harran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Can POLAT (Harran Üniversitesi)

Yayın Editörü / Publishing editor

Doç. Dr. Ahmet Turan DOĞAN (Harran Üniversitesi)

Dil Editörleri / Language editors

Dr. Öğr. Üyesi Abdulhakim ÖNEL (Harran Üniversitesi)
Öğr. Gör. Hüseyin KOÇ (Harran Üniversitesi)

Mizanpaj Editörleri / Layout editors

Arş. Gör. Dr. Buğra KURU (Harran Üniversitesi)
Öğr. Gör. Semih MUTLU (Harran Üniversitesi)

Editörden / From Editor in Chief

Değerli okuyucularımız,

Haziran ayı itibarıyla Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin ilk sayısını yayımlamanın heyecanını ve gururunu yaşıyoruz. Böylece dergimiz, haziran ve aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanacak süreli yayınlar arasındaki yerini almıştır.

Sosyal bilimlerin geniş yelpazesinde akademik üretime ev sahipliği yapacak bir dergiye Harran Üniversitesinin uzun süredir ihtiyacı vardı. Bu yayın, işte tam da bu ihtiyacı karşılamak üzere önemli bir adımı temsil etmektedir. Üniversitemizin araştırma odaklı vizyonu doğrultusunda, disiplinler arası bakış açısıyla sosyal bilimlerin tüm alanlarına katkı sunacak bu platformun, akademik dünyaya yeni bir soluk getireceğine inanıyoruz.

Bu ilk sayının ortaya çıkmasında emeği geçen tüm araştırmacılara, yazı ve değerlendirme süreçlerine katkı sunan akademisyenlere, Harran Üniversitesi mensuplarına ve diğer kurum ve kuruluşlardan katkı sağlayan kıymetli bilim insanlarına içten teşekkürlerimizi sunarız. Özellikle makaleleriyle dergimize değer katan yazarlarımız, bu yayının akademik niteliğinin temel taşı olmuşlardır.

Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi olarak, bilimin evrensel ilkelerine bağlı kalarak, özgün ve nitelikli çalışmalara ev sahipliği yapmayı sürdüreceğiz. Dergimizin uzun ömürlü, faydalı ve hayırlı bir yayın olmasını temenni eder, tüm okurlarımıza ve yazarlarımıza verimli okumalar dileriz.

Prof. Dr. Ahmet İLYAS
Baş Editör / Editor in Chief

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Editörden/From Editor in Chief	iii
Duygular ve Erkeklik: Türk Toplumunda Duyguların Cinsiyetlendirilmesi Aynur Tekke ve Ezgi Burcu Şatır	1-12
Yemek Kültüründe Kadının İkincil Konumu: Şanlıurfa Örneği Nurcihan İlhan	13-27
İmam Eş'arı'nın Fikri Dönüşümünün Arka Planı Enes Boztepelı ve Mehmet Cüneyt Gökçe	28-43
Kırsal Bölge Okullarında Eğitimin Zorlukları: Nitel Bir Araştırma Burak Gür, Neslihan Bakır ve Ramazan Özkul	44-57
Mekanın Sınırları, Yaşın Kısıtları: Kamusal Alanlarda Yaşlılık Deneyimi Yeter Nursu Çelebi	58-73
Piyasa Değeri Yüksek İşletmelerde Nakit Akış Tablosunun İflas Riskini Açıklama Gücü Mehmet KUZU	74-90

Duygular ve Erkeklik: Türk Toplumunda Duyguların Cinsiyetlendirilmesi

Aynur TEKKE^a

Ezgi Burcu ŞATIR^b

^a Doktor Adayı, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Kırıkkale,

^b Bilim Uzmanı, Sivas İl Emniyet Müdürlüğü, Sivas

Özet

Duygular, bireysel tecrübelerden ibaret olmayan, kültürel kodlarla şekillendirilen ve toplumsal normlarla yönlendirilen yapılardır. Bu bağlamda, duyguların ifade ediliş biçimleri toplumsal cinsiyet rolleri doğrultusunda düzenlenmekte; kadınlara ve erkeklere farklı duygusal repertuarlar atfedilmektedir. Erkeklik kimliği tarihsel süreçte duygularını bastıran, güçlü duran ve kendine hâkim olan bir duruşla birlikte tanımlanmakta kırılganlık veya hassasiyet gibi duygular ise bu kimliğin dışında tutulmaktadır. İlgili durum, sadece bireysel düzeyde değil, toplumsal cinsiyet kabullerinin yeniden üretim sürecinde de önem arz etmektedir. Çalışma, toplumsal dönüşüm, neoliberal ekonomi ve yeni babalık gibi dinamiklerin duyguların ifadesi üzerindeki etkilerine odaklanarak, erkeklik algılarında meydana gelen kırılmaları analiz etmektedir. Duyguların toplumsal cinsiyet bağlamında nasıl yapılandığını ve erkeklik kimliğiyle nasıl bir ortak paydada değerlendirildiğini ele almayı amaçlayan bu çalışma, Michel Foucault, R. W. Connell ve Arlie Hochschild'in teorik yaklaşımlarıyla temellendirilmiştir. Duyguların, sadece bireysel değil aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir iktidar alanı olduğu görülürken, bu yönüyle hem toplumsal normların yeniden üretildiği hem de bireylerin cinsiyet, sınıf ve kimlik temelinde konumlandırıldığı kültürel ve politik bir iktidar alanı olarak değerlendirilmesi gerektiği söylenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, erkeklik, duygu sosyolojisi, hegemonik erkeklik

Type/Tür:

Research / Araştırma

Received/Geliş Tarihi:

5 Mayıs 2025

Accepted/Kabul Tarihi:

16 Mayıs 2025

Page numbers/Sayfa no:

1-12

Citation Information/Atıf bilgisi:

Tekke, Aynur ve Şatır, Ezgi Burcu. "Duygular ve Erkeklik: Türk Toplumunda Duyguların Cinsiyetlendirilmesi". *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1(Haziran 2025), 1-12

Sorumlu yazar: Aynur Tekke **e-posta:** aynurtekke_ogr@kku.edu.tr

Emotions and Masculinity: The Gendering of Emotions in Turkish Society

Abstract

Emotions are not merely individual experiences; rather, they are structures shaped by cultural codes and guided by social norms. In this context, the manner in which emotions are expressed is subject to regulation in accordance with gender roles, with different emotional repertoires being attributed to men and women. The concept of masculinity has traditionally been characterized by a notion of strength and self-control, often involving the suppression of emotions. Concurrently, emotions such as vulnerability or sensitivity have been excluded from this construct. This phenomenon is significant not only on an individual level but also in the context of gender assumptions propagated during the process of reproduction. The present study analyzes the ruptures in perceptions of masculinity by focusing on the effects of dynamics such as social transformation, neoliberal economic policies, and new forms of fatherhood on the expression of emotions. The present study endeavors to address the manner in which emotions are constructed in the context of gender and how they are evaluated in relation to masculine identity. Its theoretical underpinnings are drawn from the works of Michel Foucault, R. W. Connell, and Arlie Hochschild. Emotions are not only an individual phenomenon but also a social and cultural construct that serves as a source of power. In this regard, emotions can be conceptualized as a domain of cultural and political influence, wherein social mores are perpetuated and individuals are positioned based on gender, class, and identity.

Key Words: Gender, masculinity, sociology of emotion, hegemonic masculinity

Giriş

Toplumsal yaşam sadece ekonomik yapılar, siyasal kurumlar ya da bireylerin sergilediği davranış kalıplarıyla değil aynı zamanda duygularla da örülüdür. Duygular, genellikle bireysel, içsel ve doğal tecrübeler olarak düşünülse de aslında kültürel olarak şekillenen, toplumsal ilişkiler içinde de anlam kazanan ve belirli normatif düzenlemelere tabi olan yapılardır (Hochschild, 1979, 551). Fakat bütün bu iç içe geçmişlik haline rağmen duygular, gündelik kullanımda fazla üzerine düşünülmeden, tanımlanmaya ihtiyaç duyulmayan kavram olarak değerlendirilebilmektedir. Sosyal bilimlerde ise bu basit anlayış epey karmaşık bir hal almaktadır. Günlük yaşamda ve bilimsel bağlamda duygunun ne olduğu açıklanmaya çalışılırken çıkan çeşitlilik ve tutarsızlık bir sorun olarak görülmektedir. Duygunun kaynağı, yansımaları, sebepleri bu çeşitliliğin nedenleri olarak görülmektedir. Duygular sosyal dünyayı ele alış biçimlerine göre sınıflandırılabilir ve pek çok duygu tanımlaması yapılabilmektedir (Coşkun, 2024, 36).

Bu bağlamda, duyguların kim tarafından, ne şekilde ve hangi koşullar

ekseninde ifade edileceği de toplumun tarihsel olarak inşa ettiği normatif sistemler, değer sistemleri ve iktidar ilişkileri tarafından yönlendirilmektedir (Foucault, 1998, 139-140). Bu noktada, duygular kolektif olarak öğrenilen ve kültürel kodlarla aktarılan olgular olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet ise söz konusu düzenlemelerin merkezinde yer almaktadır. Cinsiyet rolleri, kadınlara ve erkeklere dair belirli duygusal beklentiler atfederek, duyguların ifade şekillerini de cinsiyete göre şekillendirmektedir. Duyguların cinsiyetlendirilmesi sürecinde, kadınlara ve erkeklere farklı duygular atfedilmekte; belirli duygular kadınsı belirli duygular ise erkeksi olarak tanımlanmaktadır (Connell, 2005, 68). Kadınlar genellikle empati kurabilen, şefkat gösteren, kırılgan olan başka bir ifadeyle daha “yumuşak” duygularla bir araya getirilirken; erkekler öfke, güç, kendine hakim olma gibi “sert” duygularla bir arada değerlendirilmektedir. Bu ayrım sadece bireysel davranışlar üzerinde değil toplumsal rollerin ve kimliklerin inşa edilme süreçlerinde de etkilidir. Ayrıca bu tür bir cinsiyetlendirme süreci, bireylerin hangi duyguları yaşayabileceklerinin yanında bu duyguları ne ölçüde yansıtabileceklerini de belirlemektedir. Örneğin, bir erkek kırılganlığa dair bir davranış sergilediğinde yalnızca duygusal olarak değil bununla beraber toplumsal ve kültürel odakta “erkekliğini” de sorgulatabilmektedir (Connell - Messerschmidt, 2005, 841).

Duygular ile toplumsal cinsiyet arasında var olan ilişki, bireylerin iç dünyalarından daha fazlasını yansıtmaktadır. Duygular, iktidar ilişkilerinin yeniden üretildiği, toplumsal değerlerin aktarıldığı ve toplumsal düzenin sürekliliğinin sağlandığı spesifik bir alan olarak ortaya çıkmaktadır (Foucault, 1998, 143-144). Cinsiyetlendirilmiş duygu düzenlemeleri, özellikle erkekliğe dair toplumun belirlemiş olduğu normlar hususunda merkezi bir rol üstlenmektedir çünkü erkeklik kimliğinin tarihsel olarak “duygularını kontrol eden, duygularını bastıran ve güçlü duran” bir kimlik olarak tanımlanmış olması, duygusal tecrübelerin ifade şeklini sınırlandırmaktadır (Connell, 2005, 71). Bu noktada belirli duyguların dışa vurulması da erkeklik kimliği adına tehlikeli hatta “kadınsı” olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla duygulara cinsiyet atfedilmesi, bireysel bir bastırma ya da yönlendirme olmanın ötesinde kültürel olarak yeniden üretilen bir iktidar mekanizması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada, duyguların Türk toplumu içinde erkeklik kimliğiyle nasıl bir ilişki içinde olduğu, hangi duyguların erkeklikle ilişkilendirildiği, ya da erkeklik normlarından hangi duyguların dışlandığı ve ilgili duygusal düzenlemelerin toplumsal erkeklik normlarını nasıl yeniden ürettiği incelenmektedir. Özellikle “duygularını göstermeyen/gizleyen erkek” kalıbı, geleneksel erkeklik anlayışının temel dayanak noktalarından birini temsil etmektedir. Fakat yaşanan toplumsal dönüşümler, kentleşme, neoliberal ekonomi ve yeni babalık figürleri gibi olgular bu

anlayışta kırılmalar yaşanmasına yol açmaktadır. Bu değişimle ilişkili olarak duyguların ifade biçimlerinde ve erkeklik algılarında nasıl bir dönüşüm yaşandığı bu çalışmanın temel odak noktasını oluşturmaktadır.

Çalışma, duygular sosyolojisi, toplumsal cinsiyet kuramı ve erkeklik çalışmaları literatürü üçgeninde kavramsal olarak yapılandırılmıştır. Michel Foucault'un iktidar ve normallik olguları (Foucault, 1998) R. W. Connell'in hegemonik erkeklik kuramı (Connell, 2005) ve Arlie Hochschild'in duygu kuramları (Hochschild, 1979) ile çalışmanın teorik zemini oluşturulmuştur. İlgili perspektifler doğrultusunda duygular ile erkeklik arasındaki ilişki sadece bireysel psikolojiye değil, toplumsal yapıya ve kültürel üretim süreçlerine dayandırılarak ele alınmıştır.

Duyguların Sosyolojisi: Bireysel Deneyimden Toplumsal Yapıya

Duygular, tarihsel olarak bireyin iç dünyasına ait, evrensel niteliklere sahip doğal tepkiler olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda psikoloji ve biyoloji disiplinlerinin temel araştırma alanlarından biri olduğu söylenebilmektedir. Ancak 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren toplumsal yapıların ve kültürel normların hem bireysel yaşam hem de duygular üzerindeki belirleyici etkilerinin görünürlük kazanması, duyguların bireysel tecrübelerden ötesini temsil ettiği anlayışının açığa çıkmasını sağlamıştır. Dolayısıyla duyguların kolektif yaşamla iç içe geçmiş bir alan olarak araştırmaların odağına yerleştirilmesi sosyoloji disiplininin de ilgi alanına girmiştir. Sosyoloji disiplini, bu dönüşümle beraber duyguları sadece bireysel hislerin bir ifadesi değil bununla beraber toplumsal ilişkiler, güç yapıları ve normatif düzenlemelerle çevrili bir alan olarak ele almaya başlamıştır. Bu noktada duygu sosyolojisi, 1970'li yıllarda insan duygularının toplumsal doğasına ve sosyal fenomenler içindeki rollerine odaklanan bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmıştır (Cerulo, 2023, 23).

Duyguların toplumsal bir bağlamda nasıl üretildiği, hangi toplumsal normlar odağında düzenlendiği ve bireylerin duygusal tecrübelerinin toplumsal yapı ile nasıl bir etkileşim ağı kurduğu duygu sosyolojisinin temel araştırma sorularındandır. Bu alanda sürdürülen çalışmalar, bireylerin hangi duyguları ne ölçüde yaşayabileceği veya ilgili duyguları hangi bağlamlarda ifade edebileceği tarzındaki sorulara odaklanarak duyguların toplumsal kontrol mekanizmalarıyla olan ilişkilerinin arka planını ortaya koymaktadır. Özellikle modern toplumlara bakıldığında iş, aile, siyaset, eğitim, din gibi farklı kurumsal alanlarda duyguların belirli şekillerde düzenlenmesi, duyguların sadece bireysel değil aynı zamanda toplumsal yaşam içinde birer pratik haline büründüğünü de göstermektedir.

Temelinde yer alan teorik yaklaşımlara bakıldığında evrimsel, sembolik etkileşimcilik, güç, statü ve değişim perspektifleri görülmektedir (Turner, 2009, 340). Duyguların ampirik olarak analiz edilebilmesi için duygusal emek, duygu çalışması, duygu kuralları gibi temel kavramlar geliştirilerek literatüre kazandırılmıştır (Cerulo, 2023, 23). İlgili husustaki araştırmalar, cinsiyet rolleri, toplumsal hareketler ve tabakalaşma konuları da dahil olmak üzere farklı toplumsal süreçler içinde bağımlı, müdahale eden ve bağımsız değişkenler

şeklinde duyguları ele almıştır. Toplumsal faktörlerin duygular üzerindeki etkileri, duyguları nasıl şekillendirdiği ve duyguların toplumsal faktörleri nasıl etkilediği ve bu karşılıklı etkileşimin dinamikleri araştırılmaktadır (Scherke, 2011, 1). Elde edilen önemli ilerlemelere rağmen duygu dağılımı, kültür, sosyalleşme süreçleri ve duyguların ölçümü gibi hususlarda önemli boşlukların devam ettiği görülmektedir (Thoits, 2005; Bericat, 2016).

Duyguların toplumsal odakta anlaşılabilmesi için bireysel tecrübelerle sınırlı kalınmaması gerekmektedir. Bu süreçte belirli kavramsal araçların duygu sosyolojisi ile beraber geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Hochschild'nin literatüre kazandırdığı duygu sosyolojisinin kavramlarından biri olan "duygu kuralları (*feeling rules*)", bireylerin hangi duyguları hangi şekillerde, ne zaman, nasıl ve kime karşı hissedebileceğinin sınırlarını belirleyen kültürel normlar bütünüdür. Toplumlar, bireylere davranış biçimlerini öğretirken hissetmeleri "gereken" duyguları da aktarmaktadır. Örneğin, bir erkeğin kamusal alanda ağlamaması gerektiği duygu kurallarının sosyal bağlam içindeki yansımalarından birisidir. Bir diğer önemli kavram olan duygu çalışması (*emotion work*), bireylerin toplumun beklentilerine, kriterlerine uygun şekilde duygularını düzenlemeye dair gösterdiği çaba bütünüdür. İlgili çalışma, bireyin aile, arkadaş gibi yakın çevresinin oluşturduğu özel yaşamı içinde gerçekleştirmek ve bireyin kendi içsel duygularını kontrol altına almasını, bastırmasını ya da dönüştürebilmesini içermektedir. Bu kavramın iş yaşamı içindeki karşılığı ise duygusal emek (*emotional labor*) şeklinde tanımlanmaktadır (Hochschild, 1983; Hochschild, 1979, 561). Özellikle hizmet sektöründe çalışan bireylerin, çalıştıkları kurumun misyonuna uygun şekilde belirlenen kurumsal beklentilerine yönelik duygularını yönetmesi ve belirli duygusal durumları sergileyebilmesi bu olgu kapsamındadır. Örneğin, bir çağrı merkezinde çalışan bireyin öfkesini göstermeden nezaketle konuşması duygusal emek örneklerindendir.

Duygular, çoğunlukla bireyin doğduğu andan beri hayatında var olan, evrensel ve değişmez psikolojik tepkiler şeklinde düşünülse de sosyolojik perspektif duyguların büyük oranda kültürel süreçler aracılığıyla şekillendiğini savunmaktadır. Örneğin, Kemper (1987), duyguların toplumsal inşa süreçlerinin bir ürünü olduğunu belirtirken, Thoits (2005) da duyguların toplumsal ve kültürel kabuller içinde şekillendiğini ifade etmektedir. Her toplum, kendi kabullerine göre bireylere yalnızca ne hissetmeleri gerektiğini değil bunun yanında hangi duyguların değerli, hangi duyguların sakıncalı, hangilerinin ise bastırılması gereken duygular olduğunu aktarmaktadır. Bu durum, duyguların kültürel olarak inşa edilen toplumsal olgular olduğunu ortaya koymaktadır.

Duygular ilişkisel durumlar üzerine deneyimlenen, sosyo-kültürel değerlere göre daha çok açığa çıkan veya bastırılan, yöreden yöreye değişen kültürel bir karışım olarak ifade edilebilmektedir. Farklı zamanlarda farklı kültürlerde insanların duyguları da farklılık göstermektedir. Gündelik yaşam içinde yönlendirme, kişisel ilişkiler, düzenlemeler duygularda önemli rol oynamaktadır. Duygular her türlü etki ve tepki sonucunda süreç içinde bir bütünleşme sağlamaktadır. Bireyler duygu yönetimi ile hayatlarına şekil vermektedir. Davranışlar, siyasi düşünce, ekonomik statü gibi pek çok etmen sosyal ilişkilerin duygu bağlamında bir yansımasıdır ve duygular ile düşünceler olmadan sosyal ilişkilerden söz

etmek mümkün değildir (Aslan, 2023, 5). Dolayısıyla kültürel inşa süreci duyguların ifade biçimleri üzerinde de etkilidir. Hochschild (1979)'ın duygu kuralları kavramı ile belirttiği bu durum, sevincin nasıl gösterileceği, yasın nasıl tutulacağı, öfkenin hangi durumlarda açığa çıkacağı gibi hususlarda görünür hale gelmektedir. Duygulara dair belirlenen kurallar, her toplumun tarihsel, dini ve ideolojik kabullerine göre farklılık göstermektedir.

Toplumsal Cinsiyet ve Duygular

Toplumsal cinsiyet, bireylerin toplumsal rollerini belirlemenin yanında duygusal tecrübelerini ve bu tecrübelerin dışavurum şekillerini de belirleyen güçlü bir yapısal sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Cinsiyet, biyolojik temellere indirgenemeyecek kadar kompleks bir toplumsal kurgu olduğundan kadınlık ve erkeklik kimliklerinin kültürel olarak yeniden üretildiği bir alanı da temsil etmektedir (Butler, 1990, 33-34; West - Zimmerman, 1987, 126). Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet bireylerin yalnızca “ne” hissettiğiyle ilişkili değildir; bireylerin “nasıl” hissetmesi gerektiğini ve yansıtacağı duygularını “ne şekilde” ifade edeceğini de belirleyen normatif bir çerçeve sunmaktadır (Jaggar, 1989, 145-147; Shields, 2002, 503).

Duygular, toplumsal cinsiyete dair toplumun oluşturmuş olduğu kategoriler doğrultusunda sınıflandırıldığında belirli duyguların kadınlık kimliğiyle belirli duyguların ise erkeklik kimliğiyle ilişkilendirildiği görülmektedir. Örneğin, şefkat gösterme, kırılgan olma, empati kurma, yapma, duygusal açıklık gibi duygular kadınlara atfedilirken; öfke gösterme, kendine hakim olma, güç gösterme, rekabet edebilme gibi duygular erkeklik kimliğiyle özdeşleştirilmektedir (Brody - Hall, 2008, 398; Plant vd., 2000, 286). Bu şekilde cinsiyetlendirilmiş olan duygu normları hem kadınlara hem de erkeklere hissedecekleri duyguların “uygunluk” düzeyini belirtirken, hangi duyguları bastırmaları gerektiğini de bildirmektedir. Özellikle erkeklik kimliğine dair belirlenen normlar içinde duyguların ifade ediliş biçimleri çoğu zaman bir zayıflık göstergesi olarak değerlendirilmekte bu da erkeklerin duygularını bastırma mekanizmalarına yönelmesine yol açmaktadır (Hochschild, 1983, 164-167; Seidler, 2006, 45). Duyguların bu şekilde toplumsal cinsiyet kimliklerine göre düzenlenmesi, bireysel düzeyde bir içselleştirme süreci başlatırken öte yandan kültürel ve kurumsal düzeyde de erkeklik ve kadınlık kimlik kalıplarının yeniden üretilmesine yol açmaktadır. Özellikle hegemonik erkeklik kabulleri içinde duyguların denetim altında tutulması ve bastırılması, erkeklik kimliğinin “doğal” bir parçası gibi sunulmakta ve norm haline getirilmektedir (Connell, 1995, 79-81; Kimmel, 2006, 61). İlgili durum, toplumsal cinsiyet kabulleri içindeki belirli iktidar ilişkilerinin yeniden üretildiğini de göstermektedir (Illouz, 2007, 25-27; Adams, 2015, 112).

Duyguların Kadınsı ve Erkeksi Kodlanması

Toplumsal cinsiyet kimliklerine atfedilen roller, kadın ve erkeklere belirli duyguları atfetmekte ve bu duyguların ifade ediliş biçimlerini de toplumsal olarak kodlamaktadır. Böylelikle duyguların “kadınsı” ve “erkeksi” olarak ayrıştırılıp etiketlenmesi mümkün hale gelmektedir (Lutz, 2002, 267). Cinsiyetlere uygun olarak belirlenen duygu kodlamaları

duyguların cinsiyetlendirilmesi ile ilişkili olmasının yanında bireylerin toplumsal rol kimliklerine uygun bir şekilde hareket etmelerine de hizmet etmektedir. Erkeklerin, duygusal tepkilerini bastırmaları ya da belirli duygularını açık bir şekilde ifade etmekten kaçınmaları, erkeklik kimliği normlarını yeniden üretme sürecinin bir parçası olarak ifade edilebilmektedir (Kimmel, 1994, 120). Özellikle öfke gibi duygular, erkekler adına meşru ve güç gösterisi yapabilecekleri alanlar olarak algılanırken, kadınlar için aynı duyguların genellikle uygunsuz olarak değerlendirildiği ve itaatsizlikle ilişkilendirildiği görülmektedir. Buna karşın, ağlama ya da duygusal olarak destek arama davranışları erkeklik kimlik normlarıyla çeliştiği için çoğunlukla zayıflık ya da kadınsı olmakla ilişkilendirilmektedir (Seidler, 2006, 83). Dolayısıyla duyguların ifadesi yalnızca psikolojik değil, toplumsal ve kültürel kodlarla şekillendirilen bir toplumsal yapının ürünüdür.

Hochschild'in duygu kuralları kavramı bu kodlama süreçlerini anlamlandırmada önemlidir. Ona göre, toplum bireylere ne hissetmeleri gerektiğini öğretirken bir yandan da bu duyguların hangi biçimlerde, ne zaman ifade edileceğini de öğretmektedir. Bu normlar, toplumsal cinsiyet rolleri ile yakın bir ilişki içindedir. Kadınların duygusal emeğe erkeklere kıyasla daha sık maruz kalması, toplum normlarının içselleştirilmesiyle alakalıdır (Hochschild, 1983, 164). Kadınsı ve erkeksi duygu kodlamaları, bireylerin öznel dünyalarını biçimlendiren görünmez normatif sistemlerin bir parçasını teşkil etmektedir.

Türk Toplumunda Erkeklik Halleri: Tarihsel ve Kültürel Arka Plan

Türk toplumunda erkeklik, bireysel bir kimlik biçimi olmasıyla beraber tarihsel olarak biçimlenmiş, kültürel olarak yeniden üretilen ve toplumsal kabuller aracılığıyla da sürdürülen çok katmanlı bir yapıyı temsil etmektedir. Erkeklik kimliği, tarihsel dönemlere, siyasal rejimlere, kültürel kodlara ya da dinsel-ahlaki normlara göre pek çok değişiklik geçirmiştir. Osmanlı döneminden günümüze kadar erkeklik, iktidar, otorite ve denetim gibi olgularla özdeşleştirilmiş bir normatif alan olarak değerlendirilebilmektedir (Altınay, 2004, 17).

Foucault'un ifade ettiği gibi, iktidar yalnızca yasaklar koyan ve cezalandıran bir mekanizma olarak değerlendirilmemeli, aynı zamanda bilgi üretimi ve norm oluşturma gibi eylemleri de şekillendiren bir yapı olarak görülmelidir (Foucault, 1998, 25-26). Bu bağlamda erkeklik kimliği de iktidarın normallik kabulleri arasındaki bir "öznellik biçimi" olarak inşa edilmektedir. Toplumsal normlar, belirli davranış ve duygu kalıplarını "normal erkek" imgesinin sınırlarına dahil ederken, sapmaları ise "anormal" veya "tehlikeli" olarak etiketlemektedir. Bu sebeple Türk erkekliği, duyguların bastırılması, otoritenin sağlanması, sürdürülmesi ve eril performansların görünür kılınması aracılığıyla sürekli olarak yeniden üretilmektedir (Foucault, 1998, 28). Bu süreçler Connell'in hegemonik erkeklik kuramı ile anlaşılır hale gelebilmektedir. Connell'e göre hegemonik erkeklik, diğer erkeklik biçimlerine karşı üstünlük sağlayan, üstünlüğünü koruyan ve kadınlık kimliğiyle de arasında mesafe koyan bir erkeklik formudur (Connell, 2005, 77). Türkiye özelinde bakıldığında söz konusu hegemonik form; askerlik yapma, aile reisi olma, duygusal dayanıklılık gösterme, cinsel güç sahibi olma gibi kavramlarla iç içe geçmiştir (Altınay, 2004, 52). (Özellikle zorunlu askerlik, yeterli ve geçerli bir erkeklik göstergesi olmakla beraber devlete sadakat göstermenin de

aracısıdır (Altınay, 2004, 66).

Hochschild'in duyguların toplumsal olarak düzenlendiği düşüncesi, Türk erkeklik kimliği bağlamında oldukça işlevsel bir niteliğe sahiptir. O, duyguların sadece içsel yaşantılar değil aynı zamanda kültürel beklentilerle uyumlanmış duygu yönetimi süreçleri olduğunu vurgulamaktadır (Hochschild, 1979, 561). Buna göre, Türk erkeklik kimliğinde erkeklerin duygularını bastırması, ağlamaması, zayıflık gösterememesi sıklıkla görülen durumlardır. Duyguların kontrol edilmesi, erkeklik kimliğinin kabulü ve sürekliliği açısından bir gereklilik olarak benimsenmiş ve bu şekilde erkeklik duygusal olarak disipline edilmiş bir kimlik normu haline büründürülmüştür (Hochschild, 1983, 166). Bununla birlikte Türkiye'de yaşanan modernleşme süreçleri, kentleşme, yükselen bireycilik, neoliberal ekonomi politikaları gibi önemli dinamikler erkeklik halleri üzerinde dönüştürücü etkiye sahiptir. Geleneksel erkeklik kalıpları yerini bazen "duygusal baba", "bakım veren/sağlayan eş" gibi yeni erkeklik kabullerine bırakmaktadır. Bu durum da iktidar ilişkilerinde ve duygu rejimlerinde farklılaşmalara sebebiyet vermektedir (Mercan - Şahin, 2017, 7; Neale - Lindisfarne, 2022, 83; Metin Açı, 2022, 240-241). Fakat bu dönüşüm çoğu zaman parçalı ve çelişkili bir biçimde devam etmekte; hegemonik normlarla yeni erkeklik halleri arasında da çatışmalar yaşanmaktadır.

Türk Erkeklik Kodlarında Duyguların Bastırılması ve Meşru Duygular

Türk toplumunda erkeklik pratikleri tarihsel, kültürel ve siyasi olguların etkisiyle şekillenmekte ve duyguların davranışlara yansıtılma biçimleri de bu erkeklik anlayışıyla yakından ilişkilendirilmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri davranışsal beklentileri ve duygusal repertuarları tanımlamaktadır. Erkeklik kimliğine dair belirlenen normatif çerçeve içinde belirli duygular meşrulaştırılmakta bazı duygular ise bastırılması gereken zayıflık belirtileri olarak vurgulanmaktadır (Connell, 2005, 76-78). Türk toplumu bağlamında hegemonik erkeklik, duygusal denetimi ve duygusal dışavurumun kısıtlanmasını bir güç göstergesi olarak nitelendirmektedir. Erkek bireylerden duygusal olarak soğukkanlı olması, mantıklı davranması ve kendini denetleyebilmesi beklenirken; kırılgan olma, korkma, kaygı hissetme, üzüntü duyma gibi duygular kadınsı addedilerek dışlanmaktadır (Sancar, 2009). Bu durum, bireyin iç dünyasına dair bir bastırma pratiği teşkil etmekle beraber aynı zamanda toplumsal düzenin erkeklik adına kurduğu bir normatif iktidar mekanizmasının varlığını kanıtlamaktadır (Foucault, 1998, 93).

Hochschild, duyguların kültürel normlar tarafından düzenlenen bir duygu işi olduğunu vurgulamaktadır. Bu noktada Türk erkekliği içindeki duygu normları, hangi duyguların kamusal alanda görünür olabileceğini belirlemektedir. Örneğin, öfke ve tahakküm kurma gibi duygular kamusal alanda erkek için meşru olarak değerlendirilirken; hassas olma, duygusal açıklık gösterme gibi duygular özel alana sıkıştırılmakta ya da tamamen bastırılmaktadır (Hochschild, 1983, 44-45). Söz konusu duygusal denetim özellikle askerlik sürecinde, babalık rolünde, evlilik kurumu içinde ve iş yaşamında atfedilen toplumsal rollerle beraber yeniden üretilmektedir. Bu bastırma biçimleri, hem kişisel bir özdenetim hem de erkekliğin toplumsal kabul ve itibar kazanma süreçleriyle ilişkilidir. Çünkü duyguların ifade

ediliş biçimleri, özellikle erkekler için iktidarın kaybedilmesi ihtimaliyle doğrudan bağlantılıdır. Foucault'ya göre iktidar yalnızca baskıyı temsil etmemekte aynı zamanda arzuların, normların ve duyguların üretimidir (Foucault, 1998, 92-94). Bu sebeple erkeklik kimliği, duyguların bastırılmasıyla birey düzeyinde de kolektif düzeyde de yeniden oluşturulmaktadır.

Erkeklikte Duyguların İfadesi: Pratikler, Dirençler ve Dönüşüm Dinamikleri

Erkekliğe dair toplumun kurgulamış olduğu normatif yapı, hegemonik erkekliğin kurallarıyla şekillenmekte ve duyguların bastırılması, kontrol altında tutulması veya yalnızca belirli şekillerde dışarı yansıtılması erkeklik kimliğinin kurucu unsurlarından biri olarak rol üstlenmektedir (Connell, 2005, 77). Erkeklerin duygu ifade biçimlerinde sınırlı davranışları bireysel tercihlerinin ötesinde erkekliğe dair benimsenmiş olan kültürel beklentilerle ilişkilidir. Erkekler duygularını belli etmemeye yöneltilmektedir çünkü bu tutum, normatif bir erkeklik kimliği göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu noktada duygular üzerindeki toplumsal düzenlemeleri ifade etmek için Hochschild'in duygusal emek kavramı anlamlı hale gelmektedir (Hochschild, 1983, 165).

Foucault'un (1998) iktidar kavramsallaştırması üzerinden düşünüldüğünde bu duygusal bastırma hali hem bireysel hem toplumsal düzeyde bir disiplin mekanizması görünümü sergilemektedir. Duygular da normallik çerçevesi içinde şekillendirilmekte ve kontrol edilmektedir. Fakat son yıllarda, erkeklik kimliği pratiklerinde bu katı duygusal sınırların esnetildiğine dair işaretler artmıştır. Özellikle babalık kimliği üzerinden gelişen yeni duygusal roller, erkeklerin bakım, şefkat, kırılganlık gibi duygularla yeniden temasa geçmesine imkan tanımaktadır (Dermott, 2008, 109).

Erkeklik kimliğinin değişimi ile birlikte öne çıkan çocuk bakımı, ev işi gibi toplum tarafından kadın işi olarak görülen şeylerin erkekler tarafından üstlenilmeye başlaması beraberinde eşleri ve çocukları üzerindeki otoritenin azalmasını ve açık görüşlülüğü beraberinde getirmiştir. Her şeyin hızla değişmesi toplumsal hayatın gerçekliğidir. Toplumsal olarak alışılmışın dışına çıkmak pek çok yerde erkekler için utanılacak davranışlar olarak görülmektedir (Üçer, 2020, 150). Yeni babalık pratikleri, hegemonik erkeklik kabullerinden uzaklaştığı ölçüde bir dönüşüm alanı oluşturmakta fakat bu dönüşüm çoğunlukla çelişkili ve sınırlı bir şekilde gerçekleşmektedir (Elliott, 2016, 203). Bunun yanında erkekler arasında duyguların ifade ediliş şekillerinde de farklılıklar görülmektedir. Sınıfsal, etnik ve kültürel faktörler, erkekliğe dair edinilen tecrübeleri ve dolayısıyla da duyguların ifade ediliş biçimlerini de doğrudan etkilemektedir (Gill, 2014, 45). Erkekler için duygularını belli etmek, güvensizliği açığa çıkarmakta ve bu anlayış da hâlâ birçok toplumda geçerliliğini korumaktadır. Bundan dolayı duyguların ifade edilmesi erkeklik kimliğinin yeniden üretim süreçleri ya da sorgulanması açısından hem bir pratik hem de bir direnç alanı olarak değerlendirilebilmektedir. Erkekler duygularını açık bir şekilde ifade ettiklerinde ya da davranışlarına yansıtıklarında kimi zaman hegemonik erkeklik kalıplarına direnç göstermekte; kimi zaman da bu duygular yine iktidar ilişkileriyle beraber sınırlandırılarak ifade edilmektedir.

Sonuç

Erkeklik kimliğinin Türk toplumunda nasıl kurgulandığını, duygular üzerinden nasıl meşrulaştırıldığını ve bununla beraber nasıl yeniden üretildiğinin sosyolojik bir bakışla ele alındığı bu çalışmada, toplumsal cinsiyet kuramlarından duygular sosyolojisine uzanan bir kuramsal çerçeveden yararlanılmıştır. Erkekliğin sabit ve doğal bir kimlik olmaktan ziyade toplumsal pratiklerle beraber şekillenen, kültürel olarak desteklenen ve yeniden inşa edilen bir süreç olduğunu ortaya koyan Connell'ın hegemonik erkeklik kavramı bu çalışmanın temel kuramsal dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Ona göre hegemonik erkeklik, yalnızca kadınlar üzerinde kurulan tahakkümle değil diğer erkeklik kimliklerinin dışlanması ya da alt konumlara indirgenmesiyle de kendini üretmektedir. Bu noktada duyguların, hegemonik erkekliğin sürdürülebilirliğine katkı sağlayan önemli bir araç olma rolünü üstlendiği görülmüştür.

Erkeklik, duygularla karşılıklı kurduğu ilişkiyi bir iktidar stratejisi şeklinde kurgulamaktadır. Foucault'un öznenin inşa sürecinde bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiye yapmış olduğu vurgu, erkekliğin bir "duygusal disiplin" biçimi olarak nasıl işlediğini, hangi duyguların ifade edilmesinin toplum tarafından teşvik edildiğini anlaşılır hale getirmektedir. Yine bu vurguyla hangi duyguların bastırılması gerektiği, hangi duyguların ise görünmez kılındığı analiz edilmektedir. Foucault'nun "öznenin kendini izlemesi" düşüncesinden hareketle erkeklik kimliği, dışsal toplumsal normların içselleştirilmesiyle beraber kurulan bir denetim mekanizması olarak değerlendirilebilmektedir. Bu mekanizma, erkekleri sadece belirli davranış kalıplarına değil aynı zamanda belirli duygu göstergelerine de yönlendirmektedir.

Hochschild'ın duyguların toplumsal olarak düzenlendiğine dair yapmış olduğu kavramsallaştırma da bu çalışmada merkezi bir yere sahiptir. Duygusal emek olgusu üzerinden şekillenen bu yaklaşım, bireylerin duygularını sadece bireysel odakta değil, kurumsal ve toplumsal beklentilere uygun şekilde ifade etmede zorlandığını belirtmektedir. Erkeklik kimliği bağlamında ise bu durum, "doğru" duyguların sergilenmesi anlamına gelmektedir. Öfkeli olma, güç gösterme, kontrol sağlama, mesafeli duruş sergileme erkekliğe uygun görülürken; üzüntü, korku, kırılganlık gibi duygulara erkeklik sınırları içinde yer verilmemektedir. Erkeklik böylece hem duygu üretmekte hem de duyguları üreterek kimlik inşa sürecine devam etmektedir. Bu karşılıklı süreç, erkeklerin duygu dünyalarında bir yoksullaşmaya ve bununla beraber de yabancılaşmaya yol açarken, toplumsal ilişkilerde de şiddet, tahakküm ve duygusal mesafe gibi sonuçlara zemin hazırlamaktadır.

Çalışmada elde edilen literatür bulguları, erkeklik kimliğinin sadece erkeğin ne yaptığıyla değil, neyi hissedip neyi hissetmediğiyle de şekillendiğini göstermektedir. Erkekliğin duygular üzerinde kurmuş olduğu bu tahakküm biçimi, hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki dönüşüm önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Erkeklerin kendi duygularına temas etme biçimleri, toplumsal cinsiyet kabulleri tarafından belirlenmekte ve bu da duygusal ifade özgürlüğünün önünü tıkamaktadır. Duyguların bastırılması erkeklerin psikolojik dünyalarını etkilemenin yanında toplumsal yapıların sürdürülmesi hususunda da

etkili olan bir ideolojik işleve sahiptir. Bu nedenle duygulara odaklanan bir erkeklik kimliği analizi toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini anlamlandırmanın yanında duyguların toplumsal yapı içindeki rolünü sorgulamada da önemli bir imkan tanımaktadır. Erkekliğin duygular vasıtasıyla nasıl kurgulandığını çözümlemek, hegemonik erkeklik normlarını sorgulamanın ve bu normların da ötesine geçmenin yollarını açmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma, hem duygular sosyolojisine hem de erkeklik çalışmalarına disiplinlerarası bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Sonuç olarak, erkekliğin duygular üzerinden inşa süreçlerini irdelemek, bireyin kendilik deneyimini, mevcut toplumsal ilişkiler ağını ve iktidar yapılarının gündelik yaşam içindeki yansımalarını bir arada değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bu çalışma, Türkiye’deki erkeklik inşa süreçlerini duygular üzerinden sorgulayarak erkeklik kimliğinin sabit değil aslında dönüştürülebilir bir toplumsal kategori olarak ele alınmasını teşvik etmeyi, daha eşitlikçi, duygusal olarak daha özgürleştirici bir toplumsal düzenin imkanlarını tartışmaya açmayı hedeflemiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmanın veri toplanması, sonuçların yorumlanması ve makalenin yorumlanması aşamasında herhangi bir çıkar çatışması yaşanmadığını yazarlar taahhüt etmiştir.

Kaynakça

- Adams, M. *The Sociology of Emotions*. Polity Press, 2015.
- Altınay, A. G. *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey*. Palgrave Macmillan, 2004.
- Bericat, Eduardo. “The Sociology of Emotions: Four Decades of Progress.” *Current Sociology* 64/3 (May 11, 2016), 491–513. <https://doi.org/10.1177/0011392115588355>
- Brody, L. R. - Hall, J. A. “Gender and Emotion in Context.” *Handbook of Emotions*. ed. M. Lewis et al. 395–408. New York: Guilford Press, 3rd Ed., 2008.
- Butler, J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge , 1990.
- Cerulo, M. “Les Émotions Dans La Recherche Sociologique: Théories et Concepts.” *Sociétés*, 23–32.
- Connell, R. W. *Masculinities*. Berkeley: University of California Press, 1995.
- Connell, R. W. *Masculinities*. University of California Press, 2nd Ed., 2005.
- Connell, R. W. - Messerschmidt, James W. “Hegemonic Masculinity Rethinking the Concept.” *Gender and Society* 19/6 (2005), 829–859. <https://doi.org/DOI: 10.1177/0891243205278639>
- Coşkun, E. *Duygular Sosyolojisi Çerçevesinde Gençlerin Utanca Dair Anlamları ve Tüketim Davranışlarında Utancın İzleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Dermott, E. *Intimate Fatherhood: A Sociological Analysis*. London: Routledge, 2008.
- Elliott, K. “Caring Masculinities: Theorizing an Emerging Concept .” *Men and Masculinities* 19/3 (August 12, 2016), 240–259. <https://doi.org/10.1177/1097184X15576203>
- Foucault, M. “The History of Sexuality: Volume 1.” *The Will to Knowledge*. ed. R. Hurley. Penguin Books, 1998.

- Gill, R. "Unspeakable Inequalities: Post Feminism, Entrepreneurial Subjectivity, and the Repudiation of Sexism among Cultural Workers." *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society* 21/4 (December 1, 2014), 509–528. <https://doi.org/10.1093/sp/jxu016>
- Hochschild, A. R. "Emotion Work, Feeling Rules, and Social Structure." *American Journal of Sociology* 85/3 (1979), 551–575.
- Hochschild, A. R. *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley: University of California Press, 1983.
- Hochschild, A. R. *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley: University of California Press, 1983.
- Illouz, E. *Cold Intimacies: The Making of Emotional Capitalism*. Polity, 2007.
- Jaggar, Alison M. "Love and Knowledge: Emotion in Feminist Epistemology." *Inquiry* 32/2 (January 29, 1989), 151–176. <https://doi.org/10.1080/00201748908602185>
- Kemper, T. D. "How Many Emotions Are There? Wedding the Social and the Autonomic Components." *American Journal of Sociology* 93/2 (1987), 263–289.
- Kimmel, M. S. *Manhood in America: A Cultural History*. Oxford: Oxford University Press , 2006.
- Kimmel, M. S. "Masculinity as Homophobia: Fear, Shame, and Silence in the Construction of Gender Identity." *Theorizing Masculinities*. ed. H. Brod - M. Kaufman. 119–141. Sage Publications, 1994.
- Lutz, C. "Making Emotions Work: The Politics of Emotion in Everyday Life." *Cultural Politics of Emotion*. ed. Saferi H. - H. L. Dube. 261–289. SAGE Publications, 2002.
- Mercan, Z. - Şahin, F. T. "Babalık Rolü ve Babalık Rolü Algısı." *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi* 2/2 (2017), 1–10.
- Metin Açıker, Tuğba. "Yeni Kapitalizm ve Erkeklik Krizi: Ankara'da Hizmet Sektöründe Çalışan Erkekler." *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 73 (July 29, 2022), 229–244. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1119585>
- Neale, J. - Lindisfarne, N. "Erkeklikler ve Neoliberal Yaşantı." *Masculinities: A Journal of Identity and Culture* 16 (2022), 74–99.
- Plant, E. Ashby vd. "The Gender Stereotyping of Emotions." *Psychology of Women Quarterly* 24/1 (March 1, 2000), 81–92. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.2000.tb01024.x>
- Sancar, S. *Erkeklik: İmkansız İktidar*. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Scherke, K. "Sociology of Emotions." *Encyclopedia of Life Systems (EOLSS)*. 1/1–9, 2011.
- Seidler, V. J. *Transforming Masculinities: Men, Cultures, Bodies, Power, Sex and Love*. Routledge , 2006.
- Shields, S. A. *Speaking From the Heart: Gender and the Social Meaning of Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press , 2002.
- Thoits, P. A. "The Sociology of Emotions." *Annual Review of Sociology* 15 (2005), 317–342.
- Üçer, M. B. *Orta Sınıfın Utancı: Duygu Sosyolojisi Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Toplumsal Değişme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi , 2020.
- West, C. - Zimmerman, D. H. "Doing Gender." *Gender & Society* 1/2 (1987), 125–151.

Yemek Kültüründe Kadının İkincil Konumu: Şanlıurfa Örneği

Nurcihan İlhan^a

^aHarran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, Şanlıurfa

Özet

Toplumsal cinsiyet normları, erkekliği güç, onur ve şerefle ilişkilendirerek merkezî bir konuma yerleştirirken; kadını ikincil ve edilgen bir pozisyona itmektedir. Bu hiyerarşik yapı, yemek kültüründe de belirgin biçimde kendini göstermektedir. Sofra düzeni, yemeklerin hazırlanışı, oturma sıralaması ve kimin önce yemek yiyeceği gibi pratikler, ataerkil toplumsal yapının gündelik yaşamda yeniden üretildiği alanlara dönüşmektedir. Kadınlar çoğu zaman yemeği hazırlayan, servisi yapan ve son oturan ya da hiç oturmeyan kişiler olarak konumlandırılırken; erkekler, sofra düzeninde öncelikli ve merkezî bir yerde yer almakta, bu durum toplumsal hiyerarşinin sembolik olarak yeniden inşasına aracılık etmektedir. Bu çalışma, geleneksel ve ataerkil değerlerin belirleyici olduğu Şanlıurfa’da, yemek kültürü aracılığıyla kadınların toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri nasıl deneyimlediğini sosyolojik bir perspektifle incelemektedir. Nitel araştırma yöntemiyle yürütülen çalışmada, derinlemesine görüşme tekniği kullanılmış; kadınların yemek ve sofra kültürüne dair anlatıları üzerinden, erkekliğe atfedilen imtiyazın yemek kültürünü nasıl şekillendirdiği analiz edilmiştir. Bulgular, erkek egemenliğini pekiştiren gündelik pratiklerin yemek etrafında sembolik bir düzen oluşturarak yeniden üretildiğini göstermektedir.

AnahtarKelimeler: Yemek kültürü, toplumsal cinsiyet, kadınlık, erkeklik

Type/Tür:

Research/ Araştırma

Received/Geliş Tarihi:

4 Mayıs 2025

Accepted/Kabul Tarihi:

5 Haziran 2025

Page numbers/Sayfa no:

13-27

Citation Information /Atıf bilgisi:

İlhan, Nurcihan. “Yemek Kültüründe Kadının İkincil Konumu: Şanlıurfa Örneği” *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 1 (Haziran 2025), 13-27.

Sorumlu yazar: Nurcihan İlhan **e-posta:** nurcihanilhann@gmail.com

The Secondary Position of Women in Food Culture: The Case of Şanlıurfa

Abstract

Gender norms associate masculinity with power, honor, and dignity, positioning men at the center while relegating women to secondary and passive roles. This hierarchical structure is clearly reflected in food culture as well. Practices such as table arrangement, food preparation, seating order, and determining who eats first become arenas in which the patriarchal social structure is reproduced in daily life. Women are often positioned as those who prepare the food, serve it, and sit last -or do not sit at all; whereas men occupy a prioritized and central position at the table, thereby facilitating the symbolic reconstruction of social hierarchy. This study sociologically examines how women experience gender-based inequalities through food culture in Şanlıurfa, where traditional and patriarchal values prevail. The study was conducted using a qualitative research method, specifically through in-depth interviews; through women's narratives on food and dining culture, the study analyzes how male privilege shapes these practices. The findings reveal that everyday practices reinforcing male dominance are symbolically organized around food and are continuously reproduced.

Key Words: Food culture, gender, femininity, masculinity

Giriş

Yemek yemek, yaşamı sürdürmek ve hayatta kalabilmek için fizyolojik bir gereksinim olmanın yanı sıra toplumsal yapının sosyokültürel, coğrafi, ekonomik yapısına göre şekillenen semboller bütünüdür. Bu nedenle beslenme biçimleri toplumsal yapıyla iç içe şekillenmektedir (Karaca ve Altun, 2017, 337). Yenilecek besinin üretimi, taşınması, depolanması ve yemeğin tüketimi gibi süreçlerdeki kültürel farklılıklar, yemek yemenin kültürel semboller içerdiğini ortaya koymaktadır (Beşirli, 2010, 159). Yemek fizyolojik gereksinimlerin yanı sıra kültürel yapı içerisinde sosyal ilişkileri, toplumsal statüleri, güç ilişkilerini temsil etmesi açısından sembolik anlamlar taşımaktadır (Abdurrezzak, 2014, 13). Yalnızca fizyolojik ihtiyaçlardan ibaret olmayan yemek toplumsal eşitsizlikleri, rütbeyi, meşruiyeti barındırmanın yanı sıra bazı süreçlerde siyasi bir araç, güç gösterisi, ekonomik gösterge ve hatta dini semboller üzerinden toplumsal konumları ve şeref dağılımını sağlayan bir vasıta olarak tanımlanmaktadır (Közleme, 2013, 388). Bu nedenle toplumların yemek çeşitlerinden, yemek yeme alışkanlıklarına, sunulan yemeğin sunum sırasından, yemeğin paylaşımına/dağılımına kadar, yemeğin toplumsal değerler etrafında şekillendiği dolayısıyla toplumsal yapı içerisinde sembolik anlamlar üzerinden bir köprü

oluşturduğu gözlemlenmektedir (Abdurrezzak, 2014, 14).

Yemek; yemeğin hazırlanışı, yemek yeme adabı gibi mutfak pratiklerine dair roller ve mutfak, eril tahakkümün taşıyıcıları olarak kadının kimliğinin ve konumunun net bir şekilde hissedildiği yer olmaktadır (Avakian, 2005, 278-279). Ataerkil toplumda hâkimiyet süren eril düzen, cinsiyetler arası biyolojik farklılıkları toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin belirlediği toplumsal normlarla şekillendirmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinin belirlediği normlar, erkeği güç ve cesaret gibi karakteristik özelliklerle kamusal alana yerleştirirken kadınları ise ev içi sorumluluklar ve çocuk bakımı gibi rollerin hâkim olduğu özel alana yerleştirmektedir. Toplumsal cinsiyet normlarının belirlediği roller sonucunda kadınlar “alçaltılmış kimlikler” erkekler ise “imtiyazlı kimlikler” şeklinde tanımlanarak, cinsiyetler arası hegomonik güç farklılaşmasına dayalı toplumsal düzen inşa edilmektedir. Sonuç olarak eril tahakküm, toplumsal cinsiyet normları aracılığıyla güç, onur ve şeref ile ilişkilendirilen erkekliği merkeze almakta, kadını ise erkeklik üzerinden tanımlayarak ikincil konuma yerleştirmektedir (Bourdieu, 2015). Erkeğin aktif kadının ise pasif olarak konumlandırılması sonucu toplumsal hayata katılımın cinsiyetler arası eşitsizliklere dayalı belirlenmesi ile kadın; eğitim, ekonomi, sağlık, siyaset, sosyal hayat gibi toplumsal hayatın birçok alanında ötekileştirilmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin belirlediği roller aracılığıyla kadınlar "doğal" bir şekilde ikincil bir konuma yerleştirirken “erkeğin üstünlüğü” anlayışı pekiştirilmektedir (Bingöl, 2014; Bora, 2010; Dökmen, 2009; Tire, 2017).

Gıdanın üretimi ve tüketim aşamaları güç ilişkileri, toplumsal kaygılar, cinsiyet eşitsizlikleri ile iç içe oluşturulmaktadır. Dolayısıyla birçok kültürde gıdanın üretimi ve tüketim kontrolü cinsiyetler arası güç dağılımını yeniden icra etmektedir. Kadınlar beslenme süreçlerinde derin sorumluluklara sahipken erkekler ise beslenme süreçlerinde daha yüzeysel sorumluluklar üstlenmektedir (Julier - Lindenfeld, 2005). Yemek tercihleri, yemeğin üretimi, sofrada adabı, yemeğin tüketimi gibi tüm süreçler toplumsal cinsiyet rollerinin belirlediği cinsiyetçi iş bölümü tarafından şekillenmektedir (Uğur Çerikan, 2019, 506). Bu bağlamda iş bölümü ve cinsiyet temelli kültürel kodları taşıyan yemek kültürü toplumsal aidiyet ve kimlik oluşumunda eşitsizliklerin şekillenmesinde oldukça önemli ve güçlü sembolik unsur olarak öne çıkmaktadır (Macit - Kıran, 2024, 105). Toplumsal yapı içerisinde sosyokültürel semboller taşıyan yemek kültürü, cinsiyet algısının inşa ettiği kadınlık ve erkeklik kalıp yargılarını da içermektedir (Terzi - Beşirli, 2014, 119). Yemek yeme eyleminin ötesinde mutfak işleri, yenilen besin toplumsal statüye, cinsiyet algısına göre belirlenmektedir. Örneğin mutfağın kadınlıkla bağdaştırılması, mutfak içerisinde cinsiyetçi iş bölümü, yenilecek besinin paylaşılması, sofrada adabı ve sofrada kuralları cinsiyet eşitsizliklerini yansıtır niteliktedir (Çıtak, 2024, 167).

Erkeği merkeze, kadını ise ikincil konumlandıran cinsiyetler arası eşitsizliğe dayalı ataerkil hiyerarşi içerisinde; yemeğin hazırlanması, yemeğin paylaşılması gibi süreçlerin yanı sıra yenilecek besin türünün seçimi gibi yemek kültürünü oluşturan her aşamada çoğunlukla erkekler avantajlı konumlarda yer almaktadır (Çarpar, 2020, 152-153). Tarih boyu ataerkil yapının belirlediği iş bölümü içerisinde erkek evin geçimini sağlayan kadın ise evde yemek yapan, bakım ve hizmet emeğini karşılayan rolleri sergilemektedir (Dökmen, 2009, 17; Aksoy - kırmızıkuşak, 2021, 186; Sevindik, 2017, 61). Cinsiyet konumlarına göre yemeği hazırlama, sofrayı kurma, yemek dağıtma işinin yanı sıra sofradakilere hizmet etme ve son olarak sofrayı toplama sorumluluğu da kadınlara yüklenmektedir. Yemek kültüründe yemeklerin hazırlanması, sunulması gibi mutfak pratiklerinin kadının sorumluluğu kabul edilmesiyle mutfak kültürünün kadınlar arası aktarımı rolünü de kadınlar gerçekleştirmektedir (Uğur Çerikan, 2019, 496; Karaca - Altun, 2017, 337-338; Macit - Kıran, 2024, 97-98; Çıtak, 2024, 168-169, Cantek, 2011, 10-11).

Toplumsal konumların yeniden tesisi yemek yeme pratiklerinde iş bölümünü belirlediği gibi sofrada oturma düzeni ve sofrada takdir edilen sırada hizmet edilme gibi yemek yeme süreçlerinde de görülmektedir (Beşirli, 2010, 163; Beşirli, 2011, 150; Gürhan, 2017, 567). Semboller yumağı sofrada kültürünün bireyler arasında oluşturduğu hiyerarşik düzen ile sofrada statü ve güç ilişkilerinin sergilendiği ve onaylandığı sahne fonksiyonunu üstlenmektedir (Aydın, 2023, 1585). Nitekim Türk toplumlarında yemek davetlerinde, davetlilerin hangi çadırda ağırlanacağı, şeref köşesinde kağanın yer almasıyla davetlilerin kağanın sağında mı solunda mı oturacağı, diğer yöneticilerin hakanın konumuna göre kağanın hangi tarafında ve kaçınıcı sırada oturacağı gibi hiyerarşik semboller yer almaktadır. Oturma düzeninin yanı sıra artan yemeklerin ağırlanan sofrada dışında hizmetkârlar tarafından yenmesi sosyal, politik konuma göre yemek kültürünün şekillendiğini ortaya koymaktadır (Közleme, 2013, 390-391).

Bilhassa Türk kültüründe “Tör” kavramı başköşeyi ifade etmektedir. Başköşe evin yaşça büyüğünün veya toplumsal statü bakımından hürmet edilen bireylerin oturduğu, yemeğin en güzel kısmının sunulduğu, sofranın tamamının görülebildiği yerdir. Tör’ün zıddı ise “eşik” veya “kapı ağzı’dır. Eşik veya kapı ağzı ise evin yaşça küçüklerinin ve toplumsal statü bakımından düşük itibara sahip bireylerin, başköşede oturanlara yemeği sunan veya hizmet edenlerin oturduğu yerdir. Türk kültüründe, erkeğin üstünlüğü algısının belirlediği cinsiyet ayrımı “tör” ve “eşik” sembolü etrafında yeniden şekillenmektedir (Çobanoğlu, 2004). Bu bağlamda bireylerin sofrada konumlandırılması veya bireyin hizmet görme miktarı saygınlık ve güç ilişkileriyle belirlenmektedir. Sofra adabında takdir edilen kişilere öncelik verilme durumunda ise bireylerin yaş, cinsiyet gibi saygınlığı belirleyen unsurlar önem arz etmektedir. Örneğin; sofraya başlama sırası ya da yemeğin en güzel payına layık görülmeye

sürecinde, aile fertlerinde en büyük erkek veya yaşlılar ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle tarih boyu kadınlar erkeklerin merkeze alınmasıyla ikincil konumda yer edinmeleri sonucu yemek masasında yerlerinin olmadıklarını derinden hissetmiştir (Aksoy - Kırmızıuşak, 2021, 184-186; Abdurrezzak, 2014, 5).

Toplumsal yapının belirlediği hiyerarşik yapılanmalar içerisinde yenilecek besinin türü ve değeri de kültürel kodlarla belirlenmektedir. Kültürel kodlarla belirlenen neyin tüketilip tüketilmemesi gerekliliği süreci, toplumsal statüler tarafından sınıfsal olarak belirlenmektedir (Beşirli, 2011, 140-141). Her toplumda yemeğin güç temelli farklılaşmaları; tüketilecek besinin ulaşılabilirliği, besin değeri üzerinden sembolik olarak belirlenmektedir (Közleme, 2013, 393). Örneğin Yeni Gine Hua halkında “koroko” ve “hakeri” besinleri kadınlık ve erkeklik sembolleri içermektedir. Islak, yumuşak yapısı ve hızlı yetişmesi ile kolay erişilen koroko dişilikle ilişkilendirilmekte; sert, kuru yapısı ve yavaş yetişmesi ile zor erişilen hakeri ise erkeklikle ilişkilendirilmektedir. Bir başka örnek ise Yeni Gine’de Wamiran’lar için “Taro” zengin besin değerinin yanı sıra erkekliğin iletilmesi ve soyun devamlılığı bağlamında erkeklik statüsü taşıdığına inanılan sembolik anlamlar içermektedir. Bu nedenle “taro” özellikle şöenlerde, güç ilişkilerinin yarışıldığı sofralarda sunulmaktadır (Counihan, 2005).

Geçmişten günümüze kadar her toplumda prestijli, sınıfsal üstünlük göstergesine sahip yiyecekler bulunmaktadır. Özellikle ulaşılabilirliği maliyetli, besin değeri yüksek olan et tüketimi; sınıfsal farklılık, statü ve zenginlik göstergesi kabul edilmektedir. Bu nedenle et tüketimi, saygınlığı yüksek veya üst tabakada yer alan bireylerin tükettiği besin olarak değerlendirilmektedir (Macit - Kıran, 2024, 101-102). Kültürel kodların belirlediği tüketilen besin üzerinden oluşturulan hiyerarşi, cinsiyet ayrımına dayalı yenilecek olan yemeğin tercihini de belirlemektedir. Güç, saygınlık, iktidar gibi anlamlarla ilişkilendirilen et tüketimi erkeklikle; sebze, meyve ve tahıl gibi besinler ise kadınların edilgenliği ile bağdaştırılmaktadır. Bu bağlamda ataerkil değerlerin belirlediği güç ve toplumsal saygınlığın erkeklikle ilişkilendirilmesi sonucunda fiziksel dayanıklılık, cesaret, güç gibi kavramlarla ilişkilendirilen et tüketimi erkeklikle bağdaştırılmıştır. Düşük kalorili, sebze ve tahıl ağırlıklı yiyecekler ise ataerkil değerlerin belirlediği kadının “ikincil” konumu ile ilişkilendirilmektedir. Ataerkil değerlerin belirlediği erkeğin üstünlük konumu et yeme pratiğinde görünür hâle gelmektedir. Erkeklikle ilişkilendirilmiş besin olarak kurgulanan etin aynı zamanda eril tahakküme, erkeğin üstünlüğüne vurgu yaparak, et yeme tercihi arasındaki ilişki erkekliği yeniden üreten mekanizma olarak değerlendirilmektedir (Adams, 2010; Calvert, 2014; Terzi - Beşirli, 2024, 128; Tekten Aksürmeli- Beşirli, 2019, 227; Sevindik, 2017, 60). Sonuç olarak yemek kültürü içerisinde yenilenlerin belirlendiği kadar yenilmeyecek olan besinlerin seçimleri de sınıfsal olmanın yanı sıra cinsiyetçi sembollerle inşa edilmektedir (Çıtak, 2024, 168).

Şanlıurfa'da hâkim olan ataerkil düzen, aşiret ve akrabalık ilişkilerine dayalı geleneksel toplumsal yapı, yaşamın her alanında kadınları toplumsal baskıya maruz bırakmaktadır. Yemek ve sofrâ kültüründe cinsiyet eşitsizliğine dayalı ayrımcılık, bölgede kadınların toplumsal baskıya maruz kaldığı alanlardan biridir (İlhan, 2025). Bu bağlamda çalışma, geleneksel ve ataerkil değerlerin hâkim olduğu Şanlıurfa'da yemek kültüründe; mutfak pratikleri, sofrâ düzeni ve tüketilen besin üzerinden kadının ikincil konumunu sosyolojik açıdan ele almayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu çalışma, geleneksel ve ataerkil değerlerin hâkim olduğu Şanlıurfa'da yemek kültüründe; mutfak pratikleri, sofrâ düzeni ve tüketilen besin üzerinden kadının ikincil konumunu sosyolojik açıdan ele almayı amaçlamaktadır. Araştırmaya katılan katılımcıların yemek ve sofrâ kültüründe karşılaştıkları cinsiyet eşitsizliklerini kendi deneyimleri üzerinden aktarılmasını sağlamak, deneyimler bağlamında yemek kültürü ve cinsiyet eşitsizliklerinin kadınlar tarafından anlamlandırılmasını mümkün kılmaktadır. Bu nedenle araştırmada nitel araştırma yöntemi ve fenomenolojik desen benimsenmiştir. Araştırmada katılımcıların yemek kültüründe cinsiyet eşitsizliklerini deneyimleri üzerinden aktarması ve bu deneyimlerden yola çıkarak yemek kültüründeki eşitsizlikleri anlamlandırma biçimlerinin çözülmesi adına derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak görüşme sırasında katılımcılara esneklik sağlamak amaçlanmıştır. Araştırma probleminin katılımcılar arasında demografik farklılıklar bağlamında değerlendirilmesini sağlamak adına, çalışmada amaçlı örnekleme tekniği ile maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Şanlıurfa'da yaşayan 18-40 yaş arası 10'u evli, 10'u bekâr olmak üzere 20 kadın oluşturmaktadır. Görüşmeler, araştırmacı tarafından yüz yüze gerçekleştirilerek, her bir katılımcı ile 1,5 ila 2 saat arasında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların izni alınarak görüşmeler ses kaydı ile belgelenmiş, görüşme sırasında ses kaydı konusundaki hassasiyetler nedeniyle zaman zaman yalnızca not alma tekniği kullanılmıştır. Yapılan görüşmelerden elde edilen veriler araştırmacı tarafından transkript edilerek dijital ortama aktarılmıştır. Katılımcılardan elde edilen veriler gizlilik esasıyla K1 ve K20 arasında kodlanarak evli kadınlar "E", bekâr kadınlar ise "B" harfiyle kodlanarak verilerin gruplandırılması sağlanmıştır.

Bulgular

Mutfak Pratikleri ve Cinsiyetçi İş Bölümü

Toplumsal cinsiyet rollerinde yemek yapmak, temizlik yapmak gibi hizmet ve bakım emeği üzerinden tanımlanan sorumluluklar kadınlara yüklenirken evin geçimini sağlama gibi kamusal alan sorumlulukları ise erkeklere yüklenmektedir. Bu durum erkeğin üstünlüğünü ve erkeğe hizmet anlayışını şekillendirmektedir (Tire, 2017, 101-102). Ataerkil değerlerin belirlediği cinsiyet rolleri ve iş bölümü toplumsal

cinsiyet eşitsizliğini sürdürmekte; yemek kültürü içerisinde yemeğin hazırlanması, yemeğin sunumu, sofrayı hazırlama gibi mutfak pratiklerini yalnızca kadınlar üstlenmektedir. Bu süreçte erkek hizmet edilme prestijine sahip konumda yer alırken, kadın ise erkeğe hizmet eden konumda yer almaktadır. Bu bağlamda yemek hazırlama pratikleri kadının emeğini yeniden görünmez kılarak toplumsal cinsiyet eşitliğini yeniden üretmektedir. Çalışmaya katılan tüm katılımcılar, yemeğin hazırlanması, yemeğin sunumu ve servisi daha sonra sofranın toparlanması gibi sorumlulukların yalnızca kadınlara yüklendiğini, erkeklerin ise bu süreçte hizmet edilen konumda yer aldıklarını ifade etmiştir. Örneğin, katılımcı K11 yemek yapma ve özellikle erkeğe hizmet etme sorumluluğunun kadına yüklendiğini şu cümlelerle oldukça çarpıcı şekilde aktarmıştır;

“Yeni evliyken haftada bir kere yapım aşamasında olan evimize giderdik. Cümbür cemaat giderdik, amcası oğlu, halası oğlu, teyzesi oğlu, vs. hepsini toplardı. Ben de onlara hizmet ederdim. Yani düşün su yok, bulaşık yıkayayım, tezgâh dolmuş ne yapacağım su yok nasıl bulaşığı yıkayayım... Kalk yemek yap derlerdi... Ben bir gün dedim ki, ben kızartmayla uğraşmayayım, doğalgaz yok, daha tüpte yok. Bir çay yapalım önüne de işte külünçe falan yeriz. O zaman ben gideyim dışarıdaki ayakkabımı yiyeyim dedi ve bana da yaptırdı o kızartmayı o gün. İkram ettiğim şeyi de hanımlıktan saymıyor... Eşim seni süs köpeği olarak mı aldım? Ben seni hizmet et diye aldım diyordu.” (K11, E, 26)

K11’in ifadelerine benzer şekilde Avakian ABD Ermeni diasporasındaki kadınlarda; yemek pişirme ve erkeğe hizmet bağlamında kadının itaatkârlığına dayalı bulgular paralellik göstermektedir. Nitekim Ermeni toplumunda kadınlar, yemek hazırlama ve sunma pratiklerinde erkeğe hizmet becerilerinin yargılandığını yansıtmaktadır. Yemek pişirme ve yemeğin erkeğe sunulma sürecinde kadınların nadiren iltifat aldıkları, çoğunlukla hizmet beklentileri sonucu sıklıkla eleştirilere maruz kaldıkları gözlemlenmektedir (Avakian, 2005, 271).

Ataerkil değerlerin belirlediği cinsiyet rolleri gereği, kadın ve genç kızlar yemek yapıcı ve sunucu, yetişkin erkekler ile genellikle erkek çocuklar yemek alıcı rollere sahiptirler (Abdurrezzak, 2014, 6). Bu bağlamda çalışmaya katılan katılımcıların hepsi, *“Erkek kardeşim eve geldiğinde onun önüne yemek hazırlanır, yediği yemeği bile kaldırmaz gider biz temizleriz...” (K4, 21, B)* veya *“Küçük ağabeyimin yemeğini ben verir, ben kaldırırdım... Erkekler yer içer, keyfine bakar...”*, (K12, 34, B) gibi ifadelerle ev içi yemek

hazırlama ve sunma süreci sorumluluklarının kadınlar ve kız çocukları arasında paylaşıldığını erkeklerde ise erkeğe hizmet edilme konumunun erkek çocuklar arasında paylaşıldığını ifade etmektedir. Bir diğer katılımcı K13 ise kadının ev içerisinde yemek hazırlama sorumluluğu ve erkeğe hizmet rolünü şu cümlelerle ifade etmektedir;

“Erkek kardeşim su isterse ben onun ablası olduğum halde kalkıp ona su vermem lazım. Kendi ayakları olduğu halde gidip o suyu alamaz... Benden ister. Acıktığında gidip bir şeyler almak istemez. Dolaptan benim gidip bir şeyler hazırlamamı bekler...Ona sürekli hizmet etmemi ve lafını ikiletmememi ister.
(K13, 20, B)

Ataerkil değerler etrafında şekillenen eşitsizlikler yenilecek yemeğin temin edilmesi, yemeğin hazırlanması ve hizmetin paylaşılması süreçlerinde görülür ve bu süreçlerde kadınlar dezavantajlı, erkekler ise avantajlı pozisyonlarda konumlanmaktadır (Çarpar, 2020, 252). Katılımcıların hepsi genel olarak aile içi rollerde ve güç ilişkilerinde geleneksel değerlerin hâkim olduğunu, ataerkil değerlerin yemek üretimi ve tüketimi gibi alanlarda görünür bir şekilde cinsiyet eşitsizliğini sürdürdüğünü vurgulamaktadır. Kısaca bölgede ataerkil yapının belirlediği roller içerisinde; mutfak pratikleri, yemeğin hazırlanması, sunulması üzerinden kadının tanımlanması sonucu kız çocuklarının da yemek ve mutfak kültürünün taşıyıcısı olması ile cinsiyet eşitsizlikleri yeniden üretilerek derinleştirilmektedir.

Sofra Kültüründe Cinsiyetlerin Konumu

Toplumsal konumların yeniden tesisi yemek yeme pratiklerinde iş bölümünü belirlediği gibi sofra adabı, sofrada oturma düzeni ve sofrada takdir edilen sırada hizmet edilme gibi yemek yeme süreçlerinde de görülmektedir (Beşirli, 2010, 161-163). Ataerkil yapıların belirlemiş olduğu erkek egemen kültürde kadınların ikincil konumda görülmesi nedeniyle hane içerisinde erkeğin kadınlarla aynı sofraya oturmaması, ayrı oturma alanlarına sahip olunması gibi rutinlerle erkek otoritesi pekiştirilmektedir (Çiçekli - Parin, 2020, 350). Yapılan çalışmaların bulgularına paralel olarak katılımcıların hemen hemen hepsi sofra kültüründe cinsiyet eşitsizliğini vurgulayarak sofra kurallarında erkeklere öncelik verildiğini ifade etmiştir. Örneğin K9, “Eve misafir gelince kadınlar ve erkekler ayrı oturur. Genelde önce erkekler yer, daha sonra kadınlar yer” (K9, 19, B), K2 “Misafir geldiğinde erkek çocuğu 5 yaşında dahi olsa misafirle sofrada oturur ama kız çocuğu 5 yaşında olsa bile oturamaz. Kız çocukları erkeklerin yanında oturup yemek yiyemez. Kadın hizmet eder, erkek oturup yer. Ha misafir gelince ilk yemeği de önce erkekler yemeli, ilk özen onlara gösterilir. Kadınlar devamını yiyebilir, pek önem arz etmez.” (K2, 28, B) gibi ifadelerle sofra adabı ve sofra kurallarını belirleyen sofra kültüründe yaş, cinsiyet gibi saygınlığı belirleyen unsurlar içerisinde cinsiyetçi ayrımcılığın en görünür biçimde somutlaştığını vurgulamaktadır.

Kadınlığın toplumsal konumunun somut olarak görüldüğü sofraya kültürüne bir diğer örnek de kadınların kayınpederi gibi evin yaşça büyük erkekleri ile aynı sofrada oturmama durumudur. Sofra kültüründe toplumsal olarak belirlenen kurallar içerisinde kadınların bu kurala uymaması saygısızlıkla nitelendirilmektedir (Güven, 2008, 404). Bu bağlamda benzer şekilde sofraya adabının yaş, cinsiyet gibi statü konumlarına göre belirlendiğini yansıtmak üzere K8, sofrada kimlerin oturacağını belirleyen sofraya kuralını şu cümlelerle aktarmıştır;

“Ben utanırdım eşimin karşısında yemek yemeye...Beni yıllarca kayınbabam ve kaynanam yemek yerken görmedi...” (K8, 40, E).

Toplumsal cinsiyetin belirlediği yemek ve sofraya kültüründe görünmez kılınan kadın emeğinin karşısında, evin geçimini sağlayan erkeğin güç, kuvvet kazanması gerekliliği bağlamında erkeğin beslenme sırasının ve beslenme porsiyonlarının farklı olması gerektiği inancı hâkimdir. Cinsiyetçi iş bölümü, geleneksel değerler, toplumsal konumlar sonucu belirlenen sofraya kültürü; kimin nerde oturacağı, yemeğe ilk kimin başlayacağı, yenilen yemeğin porsiyon dağılımı gibi eşitsizlikleri beraberinde getirmektedir (Çıtak, 2024, 171-172; Sultana, 2019, 424). Bu bağlamda yapılan çalışmanın bulgularını destekleyen katılımcı K12’nin ifadeleri şu şekildedir;

“Mesela annem ağabeylerimin tabaklarına daha fazla koyardı... Babaannemlere gittiğimiz zaman da kadınlar ve erkekler ayrı yerde yemek yerdi. Erkeklerin sofrasına tabî ki de daha bir özen gösterilirdi. Erkeklerin önce sofrasının kurulması gerekiyor ve erkekler doysun hep bu söylenirdi. Babamın sofrası hala ayrıdır. Bizimle yemek yemez, onun yemeği ayrıdır. Aynı yemek olsa bile onun tabağına daha özen gösterir annem. Ağabeylerime on kat daha fazla özenle böyle etleri metleri sürekli annem koyar işte sofradan” (K12, 34, B).

Genel olarak Şanlıurfa’da hâkim olan ataerkil değerlerin sofrada oturma sırası, yemeğin yenilme sırası ve hatta yenilecek yemeğin miktarı gibi sofraya kültürünü belirlediği ortaya çıkmaktadır. Yaş ve cinsiyet temelli farklılıkları gözetilen sofraya kültürü toplumsal cinsiyet kodlarına bağımlı olarak cinsiyet eşitsizliklerini yeniden üretmektedir.

Tüketilen Besin Üzerinden Cinsiyetçi Ayrım

Yemeğin kültürel kodlarında yer alan cinsiyet temelli ayrım, tüketilen besinin değeri, ulaşılabilirliği açısından da belirlenmektedir. Et gibi maliyetli ve besin değeri yüksek yiyecekler erkeklikle ilişkilendirilirken, sebze ve tahıl gibi ikincil görülen besinler ise kadınlıkla ilişkilendirilmektedir. Bu durum, geleneksel kültürde etin güç, avcılık gibi erkeğin üstünlüğünü kabul gören eril değerlerle bağdaştırılmasına; sebze

ve tahılların ise pasiflik ve edilgenlikle ilişkilendirilen kadının konumuyla bağdaştırılmasına dayanmaktadır (Çarpar, 2020; Adams, 2010). Nitekim kırmızı et tüketimi sürecinde cinsiyet, gelir düzeyi gibi farklılıklar barındırmaktadır. Kırmızı etin, erkekler tarafından kadınlara oranla daha fazla tüketildiği görülmektedir (Akçay - Vatansever, 2013). Yapılan çalışmalardan elde edilen bulgulara paralel olarak çalışmaya katılan katılımcılar, tüketilecek besinin cinsiyete göre belirlendiğini ve erkeğin et tüketiminin erkeklikle ilişkilendirildiğini belirtmektedir. Örneğin K8 ve K1 cinsiyetçi kültürel kodların yenilen besinin üzerinden nasıl yansıdığını şu ifadelerle aktarmaktadır;

“Erkeğin yemesi farklıdır, erkeğin içmesi farklıdır. Mesela biz evde olduğumuz zaman annem derdi ki, ‘ya kızım kalkın bir pilav yapın.’ Erkek kardeşlerim olduğu zaman annem ‘kızım kalkın bir etli yemek yapın da erkek kardeşiniz bugün evde’ derdi. Bu ayrımcılıkları daima bize yaşattılar. Hep ‘siz kızsınız, o erkek’ diyerek devamlı erkek üstünlüğünü bizde yaşattılar.” (K8, 40, E).

“Ben yurttan geldiğimde annem normal pilav sulu yemek yapardı ama ağabeyim gelince etli tavuklu yemekler yapardı. Normalde de dolapta etli yemek olunca da ağabeyin gelince yesin derdi.” (K1, 20, B).

Benzer şekilde yenilecek besinin en güzel kısmının ailenin reisi olan erkek için uygun görülmesi ya da yenilecek yemeğin dağılımının belirlenmesi görevinin aile reisinin hakkı olarak görülmesi güç, statü, iş bölümü, cinsiyet gibi farklılaşmalara dayalı belirlenmektedir (Beşirli, 2010, 162). Bu bağlamda K9 yemeğin en güzel kısmının hak dağılımını şu cümlelerle ifade etmektedir: *“Etli bir yemek olduğunda, etin özel kısmı ya da kelle paça gibi yemeklerin özel kısmı babama yani evin büyüğüne ayrılır. Eğer yemek az ve özelse yemeği evin erkekleri yer, kalırsa biz de yeriz.” (K9, 19, B).* Benzer şekilde et yemeklerinin dağılımında aile reisinin hakkının öncelikli kılındığını K11, şu ifadelerle çarpıcı biçimde yansıtmaktadır:

“Erkeğe etli yemek olsun ayrımını babam yapardı. Bir de nasıl yapardı biliyor musun? Canı güzel bir yemek istese kardeşimle birlikte giderler dışarıda yemeklerini yerlerdi. Dışarıda da kebab yerlerdi. Babamla dışarıda özellikle yerlerdi...Erkek kardeşim de diğer erkek kardeşime yedirirdi. Evde özel bir yemek az ise ve et yemeği ise o yemeği babam yerd. Babam o yemek az yapılmışsa ‘bunu kaldır ben sonra geleceğim’ der ve oğlan çocuğuna da yedirirdi ama kızlar yemez.” (K11, 26, E).

Dünyanın birçok ülkesinde erkeğin “imtiyazlı” ve “merkezi” konumunun belirlediği ikincil konumda ötekileştirilen kadınlar, erkeklerden daha çok açlık, yoksulluk ve kıtlığa maruz kalmaktadır (Counihan, 2005, 2). Nitekim Bangladeş’te bakım ve yiyecek önceliğinin erkeklere atfedilmesiyle kız çocuklarına yönelik yemek

dağılımı ve yemek paylaşımında ayrımcılığın yaygın olarak devam ettiği gözlemlenmektedir (Sultana, 2019, 424).

Genel olarak bölgede yiyeceklerin eril ve dişil semboller üzerinden ayrıştırıldığı, besinin değeri üzerinden yemeğinin en değerli veya en çok tercih edilen kısmının dağılımının ise cinsiyetlerin konumlarına göre belirlendiği gözlemlenmektedir. Tüketilecek olan besinin paylaşımında; besin değeri fazla olan, yemeğin fazlası, yemeğin özel kısımlarını tüketmek erkeğe düşmektedir. Kadınlar ise tahılla ilişkilendirilerek besin değeri az olan yemekleri tüketmekte ya da sofrada kalanla yetinmektedir.

Sonuç

Yemek yemek, bireyin yaşamı sürdürmek, hayatta kalabilmek için fizyolojik bir gereksinim olmanın yanı sıra toplumsal yapının sosyokültürel, coğrafi, ekonomik yapısına göre semboller içermektedir. Yemek sosyal ilişkileri, toplumsal statüyü, güç ilişkilerini cinsiyet ayrımını içeren semboller yumağıdır. Bu semboller yumağı ise yemek yeme sürecinde bireylerin statülerini, toplumsal rolleri, kültürel aktarım yoluyla edindikleri toplumsallaşma alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle çalışma, geleneksel ve ataerkil değerlerin hâkim olduğu Şanlıurfa'da yemek kültüründe; mutfak pratikleri, sofrada düzeni ve tüketilen besin üzerinden kadının ikincil konumunu değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Literatürde toplumsal cinsiyet alanında yapılan birçok çalışmada, toplumsal cinsiyet rollerinin belirlediği iş bölümünde yemeğin hazırlanması, servis edilmesi ve sofranın toparlanması gibi hizmet sorumluluklarını kadınların üstlendiği görülmektedir (Kızılaslan - Demigan, 2021; Özdemir, 2019; Altınova - Duyan, 2013, Uğur Çerikan, 2019). Yapılan çalışmada kadınlar ve kız çocuklarının yemeğin hazırlanması, servis edilmesi ve sofranın toparlanması aşamasında hizmet eden konuma; erkekler ve erkek çocuklarının ise hizmet edilen konuma yerleştirdiğini ortaya çıkaran bulgular literatürü destekler niteliktedir. Toplumsal cinsiyet rollerine dayalı ayrım yalnızca mutfak pratikleri ile sınırlı kalmamaktadır. Literatürde yer alan birçok çalışmada, cinsiyet eşitsizliklerinin yenilecek yemeğin hazırlanma pratiklerinin yanı sıra sofrada adabı ve sofrada düzeni de eşitsizlikler çerçevesinde şekillendirdiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda sofrada kimin nerde oturduğu, yemeğe ilk kimin başlayacağı, sofradaki oturma biçimleri gibi sofrada adabının yaş, cinsiyet gibi eşitsizlikleri görünür kıldığı vurgulanmaktadır (Özçatal, 2011; Közleme, 2013, Çobanoğlu, 2004; Aydın, 2023). Literatüre paralel olarak elde edilen bulgular Şanlıurfa'da sofrada adabı, yemeğe başlama sırası, yemeğin dağılım hakkı, tüketilen besinin değeri gibi sofrada kültürünün ataerkil değerler tarafından belirlendiğini dolayısıyla Şanlıurfa'da yemek kültürünün bölgede hâkim olan erkeğin imtiyazlı kadının ise ikincil, alçaltılmış konumunu yansıtarak toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini

pekiştirdiğini yansıtmaktadır.

Yapılan bazı çalışmalar ise cinsiyet kodlarının belirlediği sofrâ kültüründe olduğu kadar yenilecek besinlerin tercih edilme süreçleri de cinsiyet eşitsizliği, güç ilişkilerine dayalı hiyerarşiye göre şekillendiğine dikkat çekmektedir. Bu çalışmalar, yenilenecek besinin dişillik veya erkeklikle ilişkilendirilmesinin, tercih edilen besin türlerinin statü, saygınlık veya cinsiyete göre farklılaşmasını çeşitli açılardan yansıtmaktadır (Ruby, 2012; Koç – Yazıcıoğlu, 2023; Calvert, 2014; Çarpar, 2020). Elde edilen bulgular literatürü destekler niteliktedir. Şanlıurfa’da erkek ve kadınların sofrâ düzeninin cinsiyetçi ayrımlarla belirlenmesiyle erkeklerin sofrâ düzeninin ve yemek tercihlerinin kadınlara göre daha özenle belirlendiği görülmektedir. Et gibi besin değeri yüksek yiyeceklerin ve zahmetle hazırlanan yemeklerin tüketiminde erkeklik öncelikli kılınmakta, kadınlar ise pilav gibi ikincil besinlerin tüketimi veya olanla yetinme zorunluluğu ile ikincilleştirilmektedir.

Sonuç olarak Şanlıurfa’da yemek kültürü ataerkil değerlerin ve geleneksel toplumsal yapının taşıyıcısı olarak işlev görmektedir. Yemek kültürü toplumsal kimliğin, eşitsizliklerin, toplumsal değerlerin, cinsiyet kalıplarının yeniden üretiminde etkin bir mekanizma olarak kabul edilmektedir. Yemek kültürünü oluşturan mutfak pratikleri, yiyeceklerin hazırlanması ve sunulması veya yemeğin dağıtım aşamaları toplumsal cinsiyet normları ve toplumsal statü kodlarına göre şekillenmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinin belirlediği iş bölümü kadınları ve kız çocuklarını yemeğin hazırlanması, servis edilmesi ve sofranın toparlanması aşamasında hizmet eden konumuna; erkekler ve erkek çocuklarını ise hizmet edilen konuma yerleştirerek cinsiyet eşitsizliklerini yeniden sürdürmektedir. Aynı zamanda bölgede hâkim olan sofrâ adabı, yemeğe başlama sırası, yemeğin dağılım hakkı, tüketilen besinin değeri gibi cinsiyet konumlarının belirlediği yemek kültürü; erkeğin üstünlüğünü kadının ise ikincil konumunu görünür kılmakta ve toplumsal cinsiyet kalıplarını pekiştirmektedir. Cinsiyet eşitsizliklerinin, toplumsal statünün ve hiyerarşinin belirlediği yemek kültürü, eril düzeni yeniden üretme mekanizması olarak ataerkil değerlerin devamlılığına katkı sağlamaktadır. Özetle kadınlar yemeğin üretim-tüketim süreci içerisindeki iş bölümü, beslenme davranışları, sofradaki konumu, besin tercihleri gibi yemek kültürü içerisinde de eril değerler tarafından ikincil bir konuma sıkıştırılarak ötekileştirilmektedir. Şanlıurfa’da ataerkil değerlerin belirlediği yemek kültürü, erkekliğin imtiyazlı konumunu yeniden üretmek kadınların ötekileştirildiği mekanizma olarak işlev görmektedir. Bu çalışmadan elde edilen verilerin, Şanlıurfa’da yemek kültürü aracılığıyla yeniden üretilen cinsiyet eşitsizliklerini görünür kılarak cinsiyet eşitliğine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma Etik Kurul İzin Bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: T.C. Harran Üniversitesi Sosyal Ve Beşeri

Bilimler Etik Kurulu

Etik kurul kararının tarihi: 21.10.2022

Etik kurul belgesinin sayı numarası: 2022/176

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmanın veri toplanması, sonuçların yorumlanması ve makalenin yorumlanması aşamasında herhangi bir çıkar çatışması yaşanmadığını yazarlar taahhüt etmiştir.

Kaynakça

- Abdurrezzak, Ali Osman. "İşlevsel teori bağlamında yemek kültürünün iletişimsel yönü". *TurkishStudies - International PeriodicalfortheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic* 9/11(2014), 1-16.
- Adams, Carol J. *Etin cinsel politikası*. Çev. Güray Tezcan - Mehmet Emin Boyacıoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- Akçay, Yaşar - Vatansever, Öznur. "Kırmızı Et Tüketimi Üzerine Bir Araştırma: Kocaeli İli Kentsel Alan Örneği." *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/1 (2013), 43-60.
- Aksoy, Mustafa - Kırmızıkuşak, Duygu. "Geleneksel ailede yemek ve güç ilişkisi". *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel* 4/2 (2021), 183-198. <https://doi.org/10.33083/joghat.2021.67>
- Altınova, Hasan Hüseyin - Duyan, Veli. "Toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinin geçerlik güvenirlik çalışması". *Toplum ve Sosyal Hizmet* 24/2 (2013), 9-22.
- Aydın, Rıfat. "Osmanlı'dan Cumhuriyete değişen sofralar: Yemek ve âdâb-ı muâşeret". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25/4 (2023), 1583-1594.
- Avakian, Arlene Voski - Haber Barbara. *From Betty Crockerto feminist foodstudies: Critical perspectives on womenandfood*. America: University of Massachusetts PressBooks, 2005.
- Beşirli, Hayati. "Yemek, kültür ve kimlik". *Millî Folklor*, 22/87 (2010), 159-169.
- Beşirli, Hayati. "Türk kültüründe güç, iktidar, itaat ve sadakatin yemek sembolizmi esasında değerlendirilmesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 58 (2011), 139-152.
- Bingöl, Orhan. "Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'de Kadınlık, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 1/16 (2014), 108-114. www.kmu.edu.tr adresinden erişilmiştir.
- Bora, Aksu. *Kadınların sınıfı: ücretli ev emeği ve kadın öznelliğinin inşası*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Bourdieu, Pierre. *Eril tahakküm*. İstanbul: Bağlam yayınları, 2015.

- Calvert, Amy. "You are whatyou (m)eat: Explorations of meat-eating, masculinity, andmasquerade". *Journal of International Women'sStudies*, 16/1 (2014), 18-33.
- Cantek, Funda. "Mutfakta pişer, internete de düşer: Yemek blogları kadınlara neler vaat ediyor?" *Kültür ve İletişim Dergisi*, 14/1 (2011), 9-39.
- Counihan, Carole M - Steven L.Kaplan (ed.), *FoodandGender: Identity andPower*. Amsterdam: HarwoodAcademicPublishers, 2005.
- Çarpar, Mehmet Can. "Beslenme, kimlik ve erkeklik: Et yemenin sosyolojisi". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 40/1 (2020), 249-277. <https://doi.org/10.26650/SJ.2020.40.1.0041>
- Çerikan, Fidan Uğurkan. "Türk ailesinde sofrada adabı, Denizli örneği ve işlevselliği". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8/1 (2019), 481-511.
- Çıtak, Şerife Özgün. "Yemek iletişimi ve mutfakın cinsiyeti". *Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi* 17 (2024), 167-174.
- Çiçekli, Aylin - Parin, Suvat. "Aşiret yapılarında boşanma deneyimi: Van örneği". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (2020), 345-368. <https://doi.org/10.21497/sefad.756094>
- Çobanoğlu, Özkul. "Türk halk kültüründe "tör/başköşe" kavramı ve anlam yaratmadaki simgesel sürekliliği". *Türkbilig/Türkoloji Araştırmalar Dergisi* 5/7 (2004), 33-44.
- Dökmen, Zehra Yaşın. *Toplumsal cinsiyet: Sosyal psikolojik açıklamalar*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009.
- Gürhan, Nazife. "Toplumsal değişme ve yemek kültürü üzerine sosyolojik bir çözümleme: Mardin örneği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/54 (2017), 561-570.
- Güven, Filiz. "Kadınlığın inşa otoriteleri". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 6/15 (2018), 400-414.
- İlhan, Nurcihan. *Toplumsal baskı ve toplumsal cinsiyet yansımaları: Şanlıurfa örneği*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek lisans tezi, 2025.
- Julier, Alice - Lindenfeld, Laura. "Mapping Men ontothe Menu: Masculinitiesand Food, Foodand Foodways 13/1-2 (2005), 1-16.
- Karaca, Evrim - Aydın, Işıl. "Toplumsal cinsiyetin geleneksel Türk mutfakına yansımaları". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 10/20 (2017), 335-342.
- Kızılaslan, Nuray - Demigan, Zehra. "Kadınların çalışması ve cinsiyet rollerine yönelik algının analizi (Çorum ili merkez köyler örneği)". *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi* 10/3 (2021), 127-142.
- Koç, Fatma - Yazıcıoğlu, İrfan. "Yemek kültüründe toplumsal cinsiyet normları (Gendernorms in foodculture)". *Journal of Tourism&GastronomyStudies* 12/1 (2024), 718-734.

Közleme, Olgun. "Türk mutfak kültüründe siyasi, sosyal ve dini sembolizm". *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/14 (2013), 387-395.

Macit, Nilgün - Kıran, Özgür. "Yemek ve toplum: Kültür, kimlik ve eşitsizlikler". *Olgu Sosyoloji Dergisi* 3/2 (2024), 97-106. <https://doi.org/10.58632/olgusos.1573307>

Nahya, Zeliha Nilüfer. "Toplumsal cinsiyet ve beslenme: Toplumun sofrasında kadınlıklar ve erkeklikler". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/50 (2017), 24-36.

Özçatal, Elif Özlem. Ataerkillik, toplumsal cinsiyet ve kadının çalışma yaşamına katılımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2011), 21-39.

Özdemir, Hacı. "Toplumsal cinsiyet perspektifinde erkeklik ve kadınlık algısı: Bir alan araştırması". *Asya Studies* 4/10 (2019) , 90-107.

Ruby, Matthew B. "Vegetarianism. A blossomingfield of study". *Appetite* 58/1(2012). , 141-150.

Sevindik, Azem. "Türk halk kültüründe yemek ve cinsiyet ilişkisi". *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 6/13 (2017), 51-62.

Sultana, Abeda. "Ataerkillik ve kadının ikincilliği; kuramsal bir analiz". *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of OrientalScientificResearch (JOSR)* 11/1 (2019), 417-427.

Tekten Aksürmeli, Zeynep Sürmeli - Beşirli, Hayati. "Vegan kimliğin oluşumu: Vegan olmak ve vegan kalmak". *Akademik Hassasiyetler* 6/12 (2019), 223-249.

Terzi, Nazlı - Beşirli, Hayati. "Yemeği cinsiyetlendirmek: Yemekte ve mutfakta dişilik ve erillik". *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi* 7/2 (2024), 119-130. <https://doi.org/10.48174/buaad.1537841>

Tire, Olcay. "Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye’de kadın yoksulluğu". *Mavi Atlas*, 5/1 (2017), 97-112. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.306047>

İmâm Eş'arî'nin Fikri Dönüşümünün Arka Planı*

Enes BOZTEPELİ^a

Mehmet Cüneyt GÖKÇE^b

^a Öğr. Gör., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Şanlıurfa.

^b Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Mardin.

Özet

İslam düşüncesinde gerek fikrî yapısıyla gerekse toplumsal olaylardaki etkin yeri sebebiyle Mu'tezile hep dikkatle izlenmiştir. Ortaya çıktıkları hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren takip edilen Mu'tezile âlimleri, hicrî üçüncü asırda birçok olay ve fikirle siyaset ve düşünce dünyasının ana gündemini oluşturmuşlardır. Toplumda sayı olarak büyük bir çoğunluğa ulaşamamalarına rağmen etkin olan mevkileri elde ettikleri için gündem oluşturacak etkinliğe ulaşmışlardır. Onların bu faaliyetlerine karşı ilk andan itibaren gerek bireysel gerek bazı kitlesel gruplar tarafından her türlü tepki ve eleştiri yöneltmiştir. Ancak bu eleştiriler dışarıdan yapıldığı için istenilen sonuca bir türlü ulaşamamış, Mu'tezile etkinliğini sürdürmeye devam etmiştir. Buna mukabil geçmişte Mu'tezile içinde yetişmiş olan İmam Eş'arî'nin onlardan ayrıldıktan sonra onlara karşı ileri sürdüğü temel ve yapısal eleştiriler ise büyük bir etki meydana getirmiştir.

İslam inanç ve düşünce geleneğinde yaşadığı dönemden günümüze kadar her dönemde büyük kitlelerin inançta önder kabul ettiği İmam Eş'arî'nin düşüncesinin temelleri tarih boyunca birçok kesim tarafından tartışılmıştır. Fakat içinde doğduğu ve yetiştiği çevrenin düşünce yapısının onun düşüncesine ve fikrîsel dönüşümüne olan etkisi, halen güncelliğini koruyan bir tartışma konusudur. Özellikle içinden çıktığı Mu'tezile'nin fikrî yapısındaki açmazları çözmüş olması, onların görüşlerini nesnel bir yaklaşımla aktarması onu her zaman ilgi çeken bir âlim yapmıştır.

Bu çalışmamızda İmam Eş'arî'nin süreç içerisinde yaşadığı ciddi fikrî değişimler tespit edilecektir. İmam Eş'arî'nin yaşadığı bu değişim ve dönüşümün nedenleri irdelenerek sonuçları ortaya koyulacaktır. Çalışmada, klasik ve çağdaş kaynaklar esas alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, eş'arî, mu'tezile, fikri dönüşüm

Type/Tür:

Research / Araştırma

Received/Geliş Tarihi:

7 Nisan 2025

Accepted/Kabul Tarihi:

20 Haziran 2025

Page numbers/Sayfa no:

28-43

Citation Information /Atf bilgisi:

Boztepeli, Enes ve Gökçe, Mehmet Cüneyt. "İmâm Eş'arî'nin Fikri Dönüşümünün Arka Planı". *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1(Haziran 2025), 28-43

Sorumlu yazar: Enes Boztepeli **e-posta:** eboztepeli@harran.edu.tr

* Bu çalışma, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç Dr. M. Cüneyt Gökçe danışmanlığında devam eden "İmâm Eş'arî'nin Mu'tezile Eleştirisi" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

The Background of Imām Ash‘arī's Intellectual Transformation*

Abstract

In Islamic thought, the Mu'tazilites have always been carefully followed due to their intellectual structure and their active place in social events. The Mu'tazilite scholars, who were followed from the middle of the second century of Hijri, formed the main agenda of the world of politics and thought with many events and ideas in the third century of Hijri. Although they did not reach a large majority in the society in terms of numbers, they reached the effectiveness to set the agenda because they gained effective positions. From the first moment, all kinds of reactions and criticisms have been directed against their activities by both individuals and some mass groups. However, since these criticisms were made from outside, they could not reach the desired result and Mu'tazila continued to maintain its effectiveness. On the other hand, the fundamental and structural criticisms that Imam al-Ash'arī, who had grown up in the Mu'tazilites in the past, put forward against them after leaving them, had a great impact.

The foundations of Imam al-Ash'arī's thought, which has been accepted as a leader in faith by large masses in every period from the time he lived in the Islamic faith and thought tradition to the present day, have been discussed by many groups throughout history. However, the influence of the intellectual structure of the environment in which he was born and raised on his thought and intellectual transformation is a subject of debate that still remains up to date. In particular, the fact that he solved the dilemmas in the intellectual structure of the Mu'tazilites from which he emerged and conveyed their views with an objective approach has always made him an interesting scholar.

In this study, the serious intellectual changes experienced by Imam al-Ash'arī in the process will be determined. The reasons for this change and transformation experienced by Imam al-Ash'arī will be analysed and the results will be revealed. The study will be based on classical and contemporary sources.

Keywords: Theology, ash'arī, mu'tazila, intellectual transformation

Type/Tür:

Research / Araştırma

Received/Geliş Tarihi:

7 Nisan 2025

Accepted/Kabul Tarihi:

20 Haziran 2025

Page numbers/ Sayfa no:

28-43

* This study is based on the doctoral thesis titled "Imam Ash'arī's Criticism of Mu'tazila", which is currently under the management of Assoc. Prof. Dr. M. Cüneyt Gökçe at the Institute of Social Sciences, Harran University.

Giriş

İslâm düşüncesinin en hareketli ve bir o kadar da hızlı değişimler yaşadığı hicrî III. yüzyıl her açıdan ilklerin yüzyılıdır. Bir taraftan nakille aynı düzeyde kabul gören bir akli merkeze alan Mu'tezile, öte yandan ise yalnızca Kur'an ayetlerini ve Hadisleri ölçü kabul eden Ashâbü'l-Hadis, bu dönemin iki belirgin düşüncesinin temsilcileri olmuşlardır.

Bu iki kesimden âlimlere hayatının farklı dönemlerinde talebelik yapan Ehl-i sünnetin öncü şahsiyetlerinden Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin yetişmiş olduğu bu dönem, İslam düşüncesinin birçok evreden geçip olgunlaştığı bir dönemdir. Aynı zamanda içinde doğduğu çevre olan Basra şehri de döneminin güçlü entelektüel birikimine sahip şehirlerin başında gelmekteydi.

Böyle bir ortamda ve zamanda yaşayan İmam Eş'arî, hayatının erken dönemlerinden itibaren başta Ehl-i hadis olmak üzere farklı görüşlere sahip birçok âlimden ders almıştır. Hayatının ileriki zamanlarında daha çok Mu'tezile düşüncesinde olan âlimlerin halkalarına devam etmiştir. Bu durum, kelim alanında aklî metodu özümseyip kavramasına vesile olmuştur. Eş'arî'yi özel bir yere konumlandıran başlıca özelliklerinden biri, onun Mu'tezile'nin içinden çıkması ve sonrasında fikrî bir dönüşüm yaşamasıdır. O bu yönüyle farklı düşünce tarzlarına vakıf biri olarak bir mezhebin oluşumuna zemin hazırlayacak çapta bir düşünce ve metot ortaya koymuştur. Ancak buna rağmen hocaları olan Mu'tezile âlimleri gibi sert bir akılcılığı benimsememiş, naklin etkin konumunu ve yerini ikrar etmiştir. Dolayısıyla içinden geldiği Mu'tezile geleneğinin açmazlarını, yanlış bulduğu görüş ve yöntemlerini esaslı bir biçimde ele almış ve tenkide tabi tutmuştur. Böylelikle kendisinden sonra geleceklerin bir ekol olarak benimseyecekleri mezhebinin temellerini bu noktadan itibaren atmıştır.

İmam Eş'arî'nin yaşadığı dönüşüm kabul edilmekle birlikte, bu dönüşümün süreç ve evreleri, boyutu, yansımaları ve etkisi konusunda birbirinden farklı görüşler ve yaklaşımlar mevcuttur. İhtilafın ana nedeni, bu konu hakkında görüş öne sürenlerin referans aldıkları ve görüşlerini temellendirmek için öne sürdükleri argümanların tamamen ayrı olmasıdır. Bir kesim Eş'arî'nin eserlerinin yazılma dönemlerini ve içeriklerini merkeze alarak bunun üzerinden dönüşümü anlamaya çalışmaktadır. Özellikle oryantalist yaklaşımda bu açıkça görülmektedir. Buna mukabil Eş'arî'nin öğrencilerini, takipçilerini ve ona isnat edilen mezhebin yapısını merkeze alan yaklaşım ise yalnızca onun eserlerini bu konuda yeterli görmemektedir. Başka yaklaşımlar olmakla birlikte biz daha çok bu iki yaklaşımın görüşlerini, eleştirilerini ve iddialarını aktarmaya çalışacağız. Bunu aktarırken haliyle daha çok ön plana çıkan ve bu konuda ortaya koydukları kabul gören âlimlerin görüşlerini zikredeceğiz.

Çağdaş dönemdeki Müslüman kelim ve mezhepler tarihi araştırmacılarının da en çok üzerinde durdukları şahsiyetler ve mezheplerin başında İmam Eş'arî ve Eş'arîlik gelmektedir. Bu araştırmacılar Ali Sami Neşşar (ö. 1980) ve talebesi Celal Musa, Ahmet Emin (ö. 1954), Abdurrahman Bedevi (ö. 2002), Hamûde Ğerâbe, Fevkiye Hüseyin, Ebu Zehra (ö. 1974), İrfan Abdülhamid, Ramazan el-Bûtî (ö. 2013), Ahmed Tayyib, M. Salih İkinci ön plana çıkanlardır

İmam Eş'arî'nin Dönüşümü

Kelâm ilminin ana İslam anlayışı olan Ehl-i sünnetin içinde kabul görmesinde her ne kadar öncü rol Abdullah b. Saîd b. Küllâb (ö. 240/854 [?]), el-Kalânîsî (ö. 243/857) ve el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî'ye nisbet ediliyorsa¹ da kelâm ilmi bu dönemde (hicrî 3. Asrın başları) Ehl-i sünnet çevrelerde etkin bir hal alamamıştır. Bu kabulün yerleşip bir Sünni kelâm kültürünün oluşumundaki en başat hareket noktası İmam Eş'arî'nin çabalarına dayanmaktadır. Bu çabaları anlamlı ve önemli kılan ise İmam'ın Mu'tezilî gelenek içinde yetişmiş olmasıdır. Bu geleneğin kelâm ilmindeki yetkinliği bütün fırkaların ittifak ettiği bir olgudur. Eş'arî'nin söz konusu geleneğin başta metodolojisi olmak üzere etkisinde kalıp kalmadığı, bu gelenekten koptuktan/ayrıldıktan sonra da alakasının bitip bitmediği tartışması hâlâ güncelliğini koruyan bir meseledir.

İmam Eş'arî söz konusu olunca birçok tartışma açılmış oluyordu. İmamla ilgili fikir beyan eden herkesin müttefik olduğu en temel konu imamın bir dönüşüm yaşadığıdır. Ancak bu dönüşümün nedenleri, gerçekleşme şekli ve süreci, İmamın bu dönüşüm sonrası ortaya koyduğu fikir ve eserlerin mahiyeti, dönemi ve bunların imama aidiyeti meseleleri imamın yaşadığı dönemden günümüze kadar canlılığını ve güncelliğini koruyarak devam etmiştir.

İmam Eş'arî'nin dönüşümünü ele alacağımız bu çalışmada söz konusu dönüşümün arka planını irdelemeye çalışacağız.

Burada temel soru şu olacaktır: "İmam Eş'arî'de bir dönüşüm gerçekleşmiş midir? Varsa bunun delilleri nelerdir?" bu soruyu cevaplamak için muhtelif kaynaklara ve birbirinden farklı düşünen âlimlerin ve araştırmacıların görüşlerine müracaat edilecektir.

Eş'arî'nin Dönüşümünün Klasik Kaynaklardaki Anlatımı

Söz konusu dönüşümün gerçekleştiğine dair İmam'ın yaşadığı dönemden itibaren ilgili bütün kaynaklarda bilgiler mevcuttur. İlk olarak buna ait bilgileri

¹ Harith bin Ramli, "Eş'arîliğin selefleri: İbn Küllâb, Muhâsibî, Kalânîsî", *Başlangıçtan günümüze İslâm kelâmı*, ed. Schmidtke, Sabine, Küre yayınları; 257 (İstanbul: Küre Yayınları, 2017), 295.

İmam'ın vefat tarihine en yakın kaynak olan İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inde açık bir şekilde görmek mümkündür.²

Dönüşümle ilgili anlatı; İbnü'n-Nedîm, İbn Asâkir ve Tâcüddîn es-Sübkî (ö. 771/1370) olmak üzere üç farklı kaynaktan aktarılacaktır. Bu kaynakların tercih edilmesinin nedeni dönemleriyle ilgilidir. İlk kaynağımız olan İbnü'n-Nedîm'in kitabı aynı zamanda İmam Eş'arî'ye dönem olarak en yakın biyografik kaynaktır.

İbnü'n-Nedîm, Eş'arî'dan şöyle bahseder; Basra'lı olup adı Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail b. Ebû Bişr el- Eş'arî'dir. Önceleri Mu'tezile'ye mensuptu. Sonra adl ve Kur'an'ın mahlûk olması düşüncesinden Cuma günü Basra Camii'nde tövbe ettiğini ilan etti. Kürsüye çıktı ve yüksek sesle "Beni bilen bilir. Bilmeyene kendimi tanıtayım. Ben falan oğlu falanım. Kur'an'ın mahlûk olduğuna, Allah'ın gözle görülmeyeceğine, günahları kendimizin işlediğine inanıyordum. Şimdi tövbe edip vazgeçiyorum. Mu'tezile'yi reddediyorum. Onların rezaletlerinden, ayıplarından sıyrılıyorum." dedi.³ Görüldüğü üzere İbnü'n-Nedîm, İmam'ın Mu'tezile'den ayrılışını açık ve net ifadelerle, menkıbe türü anlatılara yer vermeden aktarmıştır. Zaten kitabı da metot ve hacim olarak bu gibi anlatılara uygun değildir. İmam'a dönem olarak en yakın tarihi tanık olarak kabul edebileceğimiz İbnü'n-Nedîm'in İmam'ın dönüşümünü özellikle vurgulaması söz konusu meselenin yaygın olarak bilindiğine ve aktarıldığına dair önemli bir kanıttır.

Başvuracağımız ikinci kaynak hicrî VI. (miladî XII. yy) asırda yaşamış olan İbn Asâkir'dir. İbn Asâkir tam adı *Tebyînü Kezibi'l-Müfterî fîmâ nesebe ila'l-İmam el-Eş'arî* olan eserini İmam Eş'arî ve Eş'arîlik savunusuna hasretmiş, eserinin ilk kısmını İmam'ın soyuna, hayatına, menkıbelerine, akidesine ve metoduna ayırmıştır. Bu kısım kitabın yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır. Bu kitabın bir yönüyle İmam'ın hayatını ve düşüncesini çok kapsamlı bir şekilde ele alan ilk eser olduğu söylenebilir. Kitabın isminde yer alan "*el-Müfterî*"den maksat Ebû Ali Hasen b. Ali el-Ehvâzî'dir.⁴ Bu kişi İmam'ı Mu'tezile, Muattıla ve zenâdıkaya yardım etmekle suçladığı *Mesâlibü İbn Ebi Bişr el-Eş'arî* adıyla bir eser yazmıştır.⁵ İbn Asâkir de bu iddiaları cevaplandırıp reddetmek üzere *Tebyînü*'i yazmıştır. Ancak İbn Asâkir'in yazdığı eserden tek gayesi geçen asırda yaşamış olan el-Ehvâzî'ye reddiye yazmak olmamıştır. Asıl gayesi kendisiyle Şâfiî mezhebini paylaşan Selefiyyeye niçin Eş'arîlik mezhebini benimsediğini açıklamak olmuştur.⁶

² Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedîm, *El-Fihrist*, çev. Şeşen, Abdülkadir (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 615-617.

³ İbnü'n-Nedîm, *El-Fihrist*, 614-616.

⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'âlemi'n-nübelâ*, ed. Arnaût, Şuayb, ez-Zeybek, İbrahim (Beyrut: er-Risâletü'l-alemiyye, 2019), 15/89; Yusuf Şevki Yavuz, "Hasan b. Ali el-Ahvâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/184.

⁵ Ali Ebû Ali Hasen b.el-Ahvâzî, *Mesâlibü İbn Ebi Bişr* (Kahire: Dârü'z-Zehâir, 2018), 61-62.

⁶ George Makdisî, *El-Eş'arî ve'l-eşâire*, çev. Enis Moro. Merkez Nemâ lil-Bühûs ve'd-Dirâsât, ts. 42.

İbn Asâkir, *Tebyîn*'de İmam'ın Mu'tezile'den ayrılışını ve fikrî dönüşümünün arka planını bir sened zinciriyle şöyle nakleder; "Şeyh Ebü'l-Hasan (Eş'arî) rahimehullah, Mu'tezile kelâmında derinleşip zirve bir şahsiyet olunca derslerde hocasına sorular yöneltmeye başladı. Ancak bu sorulara ikna edici cevaplar bulamayınca mezhebe dair hayreti arttı. Kendisinden aktarıldığına göre o, içinde bulunduğum bu yolunu kaybetmiş kişi hali bazı geceler göğsümde daralmaya neden oluyordu, kalkıp iki rekât namaz kılıyordum, sonra Allah Teâlâ'ya beni doğru yola iletmesi için niyazda bulunuyordum. Bu hal üzere uyuyunca rüyada Rasûlüllah'ı (s.a.v) gördüm. Durumumu O'na arz ettim. O (s.a.v) bana, "sünnetime tutun", diye buyurunca hemen uyandım. Akabinde kelâm meselelerini bulabildiğim âyetlere ve hadislerle arz ettim. Bu yolla o meseleleri çözmeye başladım. Diğer şeyleri terk ettim."⁷ İbn Asâkir'in İmamın dönüşümüyle ilgili ilk anlatımı bu rivayettir.

İbn Asâkir, bir başka senedle İbn Azre'ye İmam hakkında, "O Mu'tezile'ye mensuptu, bu mezhepten dönünce Mu'tezile'ye ait reddetmediği bir şey kaldı mı?" diye sorulunca İbn Azre; "el-Eş'arî şeyhimiz ve imamımızdır. Mezhebimizin dayandığı rükündür. Kırk yıl boyunca Mu'tezile mezhebine bağlı kaldı. Onların da imamı kabul edildi. Daha sonra evinde on beş gün boyunca insanlardan uzak kaldı. Bu süreden sonra büyük camiye gelip minbere çıktı. Ey insanlar düşünmek için bu kadar zaman sizden uzak kaldım. Benim nazarımda deliller çakıştı, ne hak batıla ne de batıl hakka galip geldi. Allah Teâlâ'dan beni doğru yola hidayet etmesini istedim. O (c.c.) da şu kitaplarımda yazdığım şeyleri bana yol olarak gösterdi. Daha önce üzerinde bulunduğum bütün düşüncelerimden, itikatlarımdan üzerimdeki bu elbiseyi çıkardığım gibi tamamen ayrıldım. Üzerinde bulunan bir elbiseyi çıkardı. Bahsettiği kitapları veya yazdıklarını insanlara dağıttı. Bunlardan biri de *el-Luma'* adlı eseri idi. Daha sonra onun bu yazdıklarını okuyan Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mensubu fıkıh ve hadis âlimleri bunlarla âmil oldular. Onun düşüncesini bir mezhep olarak benimseyip onu imam kabul ettiler."⁸ Burada İmam'ın dönüşme gerekçesi olarak ifade ettiği "delillerin çakışması sonucu" onda meydana gelen kanaatin kendisine Allah tarafından da bahşedilen hidayetle birleşip ona yeni bir yola girebilme imkânı sağladığı şeklinde anlamak mümkündür. Bu anlatıma göre bu yeni yolun kaynağı, aradığı delillerin yeterli seviyeye ulaşmış olmasıdır. İbn Asâkir'in İmamla ilgili aktardığı daha birçok rivayet bulunmakla beraber biz bunlarla yetindik.

İbn Asâkir, *Tebyîn*'de İbn Fûrek'ten şunları nakleder; "Şeyh Ebü'l-Hasan (Eş'arî) Mu'tezile mezhebinden Ehl-i sünnet mezheplerine akli hüccetlerle intikal etmiştir. Bu konuda kitaplar yazdı. O aynı zamanda Allah Rasûlü'nün (s.a.v) ashâbından olan, birçok şehri fetheden Ebû Musa el-Eş'arî'nin neslinden olup Basra'lıdır. Allah Teâlâ onu üzerinde bulunduğu Mu'tezilenin bidatlarından kurtulmaya muvaffak kılıp Ehl-

⁷ Ebu'l-Kasım İbn Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-müfteri fima nesebe ile'l-imam Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, thk. el-Kudsî (Şam: Matbaatü'd-Dımaşk, 1347) 136.

⁸ İbn Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-müfteri fima nesebe ile'l-imam Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, 137.

i sünnet ve'l-cemaatin yardımına hidayet edince hem kendisi hem de yazdıkları hicri 300 yılının başından vefat ettiği 324 yılına kadar yaygınlaşıp bilinmeye başladı.”⁹ İbn Asâkir'in, İmam'la ilgili anlattığı ve aktardığı şeylerin çoğu menkıbe türünden olup çoğunluğu çalışma alanımız dışında kalmaktadır. İbn Asâkir'in İmam'ın talebeleri ve kitapları ile ilgili aktarımlarının önemli bir yeri olduğunu belirtmekte fayda vardır. İbn Asâkir, özellikle kitaplarla ilgili bilgileri İbn Fûrek'ten rivayetle aktarır. Ondan önce bunları yazan kimsenin olmayışı veya bize ulaşmaması onu bu konuda yegâne kaynak kılmaktadır.

Üçüncü kaynağımız ise hicrî VIII. asrın önde gelen Eş'arîlik temsilcilerinden olan es-Sübki'dir. Es-Sübki, meşhur eseri *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*'da İmam'la ilgili şu değerlendirmelerde bulunur; “Bil ki, Ebü'l-Hasen yeni bir fikir icat etmemiştir, bir mezhep de inşa etmemiştir, o ancak selef mezheplerini takrir eden, Hz. Peygamber'in (s.a.v) sahâbesinin üzerinde bulunduğu itikadı savunan biridir. Ona intisap onun selef yolu üzere bir kuşak bağlaması, o yola tutunması ve o yolu katî delillerle desteklemesi itibarıyladır. Ona bu yolda tabi olanlara, delillerde onun metodunu benimseyenlere Eş'arî denilir.”¹⁰ Önemli bir Eş'arîlik taraftarı ve savunucusu olan Sübki'nin bu değerlendirmeleri, daha çok İmam'ın köklü bir mirasın temsilcisi olduğunu, bununla beraber bir yöntem ve usûl da ortaya koyduğunu savunmaya yönelik olarak anlaşılabilir.

İmam'ın eserlerini ve onun en yakın takipçilerinden İbn Fûrek'in *Mücerred Makâlâtü's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* adlı meşhur eserini merkeze alan yazarlar, temelde iki ayrı kanaate varmışlardır. Birinci kanaate sahip olanlar, imamın eserlerinin aynı kişiye ait eserlerin yapısına sahip olduklarını, bu eserler arasında tezat sayılacak fikri ayrılıkların olmadığını belirtmişlerdir. Kadim dönemden bu kanaate sahip olanlar arasında yukarıda fikirlerini özetle aktardığımız İbn Asâkir ve es-Sübki'yi zikretmek gerekir.

İbn Fûrek, söz konusu eserinde Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin muhtelif kitaplarındaki açık görüşlerini derlediğini, İmam Eş'arî'nin mezhebine esas teşkil eden usûlünü ortaya koymaya çalıştığını, kitaplarında zikredilen ancak bir birine muhalif gibi görünen görüşlerinden sahih olanı zikrettiğini aktarmaktadır.¹¹ Böylelikle o, İmam'ın hem mezhebinin hem de mezhebinin esaslarını ortaya koyarken aynı zamanda İmam'ın yaşadığı dönüşümün de sonuçlarını ispatlamış olmaktadır.

⁹ İbn Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-müfteri fima nesebe ile'l-imam Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, 127.

¹⁰ İbn Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-müfteri fima nesebe ile'l-imam Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, 278.

¹¹ Ebû Bekr Muhammed b. Hasan İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlâtü's-Şeyh Ebi'l-Hasan El-Eş'arî*, thk. Daniel Gimaret (Beyrut: Dârü'l-Meşrik (Dar el-Machreq), 1987), 9.

Eş'arî'nin Dönüşümünün Çağdaş Kaynaklardaki Anlatımı

Çağdaş araştırmacılardan özellikle Eş'arîlik alanındaki özgün çalışmalarıyla tanınan Daniel Gimaret¹² ve yine Eş'arîlik özelinde fikir ve çalışmalarıyla bilinen M. Salih Ekinci,¹³ imamın eserleri ve fikirleri arasında yapısal ve dönemsel bir çelişki söz konusu olmadığı gibi, onun eserlerini dönemsel olarak kesin bir şekilde ayırt etmeyi de mümkün görmemektedirler.¹⁴ Çağdaş araştırmacılar arasında İmam'la ilgili olarak "eserlerinin aynı fikirde olan bir kişi tarafından yazılmasının mümkün olmadığı" görüşünde olan araştırmacılar da mevcuttur. Hatta bazıları daha da ileri giderek söz konusu eserlerin bir kısmının veya içeriklerin bir kısmının imama aidiyetini şüpheli bulmuşlardır. Bu kanaate sahip olanların başında Selefiyye düşüncesine sahip olan kesim gelmektedir. Onlara göre İmam, bu eserlerin bir kısmını Mu'tezile düşüncesinde iken yazmış, bir kısmını Mu'tezile'den ayrılınca yazmış, bir kısmını ise mevcut içerikle yazmamıştır. Bu kanaate sahip olan çağdaş araştırmacıların başında ise George Makdisî (1920-2002) gelmektedir. Makdisî, İmam Eş'arî'yi İbn Asâkir ve Sübkî'nin eserlerini merkeze alarak anlamaya çalışmakta olup, bu iki yazarın ortaya koyduğu Eş'arî portresiyle İmam'ın kendi eserlerindeki fikrî yapısı arasında bir çelişki olduğunu iddia etmektedir. Makdisî, İmam'ın *el-İbâne* adlı eserinde halis bir selefi olduğunu ön plana çıktığını, kendi mezhebi olan Eş'arîlik'e epey uzak olduğunu, İmamın selefiliğinin *Makâlât* adlı eserinde de bariz şekilde görüldüğünü, buna mukabil *İstihsânü'l-havz* adlı eserinde ise tamamen kelim ilmini savunan bir fikrin sahibi olarak durduğunu iddia etmektedir.¹⁵ Makdisî bu iddiasına meşhur oryantalist Ignaz Goldziher'in (ö. 1921) İmam Eş'arî'yle ilgili tartışmalı olan fikirlerine dayandırmaktadır. Goldziher, İmam'ı yalnızca *el-İbâne* adlı eseriyle değerlendirip onun selefi/hanbelî olduğunu, meseleyi ileri bir boyuta taşıyıp İmam'ın Eş'arîlik akidesiyle bir alakasının olmadığını, hatta bu akidenin oluşumu ve yayılması mezhebin sonraki mensuplarının çabalarının sonucu olduğunu ileri sürmektedir.¹⁶

Makdisî, bir başka oryantalist Wensinck'in (ö. 1939) de Goldziher'e yakın düşündüğünü, İmam'ın kendi eseriyle onun takipçilerinin anlattığı kişilik arasında uzlaşamaz bir durumun varlığını aktarır. Wensinck'in kendi kitabına baktığımızda o, *el-İbâne*'deki Eş'arî'yle, Eş'arîlik'e mensup meşhur âlim el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) İmam hakkındaki tasavvuru arasında mukayese yaparak iki kişilik arasında uyumsuzluk olduğunu, ikisinin aynı kişi olduğunun asla kabul edilemeyeceği üzerinde durmuştur.¹⁷ İmam'ın daha sonra ortaya çıkan *İstihsânü'l-havz* adlı eseri İmam'ın

¹² M. Sait Özervarlı, "La Doctrine d'al-Ash'arî". *İslam Araştırmaları Dergisi* 1 (Temmuz 1997), 238-240.

¹³ Muhammed Salih Ekinci, *Akâidetü'l-İmam el-Eş'arî eyne hiye min akâidi's-selef* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2013).

¹⁴ Daniel Gimaret, *Ba'du İşkâliyyâti İlmi'-kelam*, çev. Buhilal, Muhammed, Buhadice, Salim (Beyrut: Müminun Bila Hudud, 2020), 23-38.

¹⁵ Makdisî, *El-Eş'arî ve'l-eşâire*, 16-17.

¹⁶ Makdisî, *El-Eş'arî ve'l-eşâire*, 17.

¹⁷ Arent Jan Wensinck, *The Muslim Creed* (Cambridge: Cambridge University Press, 1932), 93.

kelami metodu benimseyen bir şahsiyet olduğunu desteklerken¹⁸, Wensinck ve Goldziher'in fikirlerinde bir değişikliğe neden olmamıştır. Tabi onların bu eseri görmedikleri veya görüp de üzerinde durmadıkları da ihtimal dâhilindedir.

Montgomery Watt (ö. 2006), Wensinck'i Eş'arî'yi yalnızca *el-İbâne* adlı eseri üzerinden Hanbelilik'e yakın olduğu ve aklî delillere önem vermediği şeklindeki değerlendirmesi sebebiyle tenkit etmektedir. Aksi birçok delil zikrederek bunları Eş'arî'deki yeniliğin unsurları olarak aktarır.¹⁹

Bizim meseleyle ilgili değerlendirmemiz ise, söz konusu yazarların İmam'ın yakın takipçilerinden olan, onun kelam düşüncesini sistemleştiren ve müstakil bir eserde toplayan İbn Fûrek'in *Mücerredü Makâlâtî's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* adlı eserinden haberdar olmadıklarıdır. Keza Makdisî de İmam'la ilgili söz konusu makalesini yazdığından İbn Fûrek'in eseri henüz basılmamıştı. İbn Fûrek'in hayatını ve kelâmî görüşleriyle ilgili bir eser yazan Yusuf Şevki Yavuz da söz konusu eserden bahsetmiş, ancak ulaşamadığı için muhtevasıyla ilgili bir bilgisinin olmadığını aktarmıştır.²⁰ İbn Fûrek'in eseri, İmam Eş'arî'yle ilgili çalışmalarda ve İmam'la ilgili kanaatte bir dönüm noktası olmuş, İmam'ın kelam düşüncesini ve metodunu bütüncül bir şekilde sunma gayretinin en somut kanıtı ve en erken kaynak olma özelliğini kendinde toplamıştır. Özellikle Goldziher'in fikrinin temel dayanaklarından biri de onun, *el-İbâne*'yi İmam'ın son eseri olarak görmesidir.²¹

Çağdaş araştırmacılardan Richard M. Carthy'ye göre ise *el-İbâne*, Eş'arî tarafından Hanbelîler'in gönlünü almak amacıyla bir çeşit uzlaştırıcı jest olarak ya düşüncesi değiştikten hemen sonra ya da hayatının sonuna doğru kaleme alınmıştır.²² McCarthy'nin *el-İbâne*'nin yazılma gerekçesini bu şekilde açıklaması ve yazılış tarihiyle ilgili kesin bir şey söylememesi, İmam'ın söz konusu dönüşümüyle ilgili kanaatini de ortaya koymaktadır.

Kelâm alanında Eş'arîlik özelindeki araştırmalarıyla bilinen Said Fûde, bu bağlamda şunları kaydetmektedir; Eş'arî, kırk yaşına kadar içinde bulunduğu Mu'tezile mezhebinde, mezhebin dakik meselelerine ve nihai yöntemlerine vakıf olan biri haline gelmişti. Mu'tezile'nin dayandığı birçok meseleye yeniden baktığı, onların şeyhleriyle uzun tartışmalara girdiği bir evreden geçti. Ancak girdiği bu tartışmalardan onlardan sadra şifa cevaplar bulamayınca insanlardan ayrılıp mezhebin görüşleri üzerinde detaylı ve derin bir şekilde düşünmeye başladı. Bu düşünce evresinin sonunda kendisinin de belirttiği gibi Ehl-i sünnet mezhebini tercih etme yoluna girdi. Hz. Peygamber'i (s.a.v) rüyasında görmesi ise bu sürecin sonunda

¹⁸ Makdisî, *El-Eş'arî ve'l-eşâire*, 18.

¹⁹ W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Fırlalı, Ethem Ruhi (İstanbul: Şa-To İlahiyat, 2001), 378-379.

²⁰ Yusuf Şevki Yavuz, *İslam akaidinin üç şahsiyeti* (İstanbul: Kültür Matbaacılık, 1989), 83.

²¹ Richard J. McCarthy, *The Theology of al-Ash'arî* (Beyrut: Imprimerie Catholique, 1953), 231.

²² McCarthy, *The Theology of al-Ash'arî*, 232.

gerçekleşmiş olan bir müjde ve kalbinin mutmain olması için ona bahşedilen bir lütuftur. Sanılanın aksine o, bu rüya sebebiyle ayrılmaya karar vermemiştir. Gördüğü rüya yaşadığı uzun sürecin sonunda gerçekleşmiş bir hadisedir.²³ Fûde'nin bu izahları, Eş'arî'nin dönüşümünü rüyaya bağlayan veya hocasıyla arasında geçen tartışmalara bağlayan anlatı ve rivayetlere yönelik ikna edici bir açıklamadır.

İmam Eş'arî'nin dönüşümü üzerine kafa yoran araştırmacılardan İrfan Abdülhamid ise İmam'ın Mu'tezile'ye ilk karşı çıktığında aklî delilleri şiddetle reddeden, teslimiyet ve taklit inancını savunan biri olarak Hanbeliliğe bağlılığını ilan ettiğini aktarmaktadır. Muhtemelen bunu zamanın şartları gereği yapmış, kendisine güven sağlamak ve İslam düşüncesinde şahsının merkezde olduğu yeni bir yolun adımlarını atmak gayesiyle bir çığır açmış olma ihtimali de mevcuttur. Kendisine yeterince itimat edilen bir otorite haline gelince çabasının ikinci evresi başlamıştır. Bu safhada aklî delillerin dine uygunluğunu ispat etmeye çalışmış ve bunları etkin bir şekilde kullanmıştır.²⁴ Bu ifadelerden İrfan Abdülhamid'in İmam'ın söz konusu dönüşümünde iki ayrı yol izlediği ve bunu bilinçli ve bir plan dâhilinde yaptığı görüşünde olduğunu gözlemlemekteyiz.

Yukarıda görüşlerini aktardığımız gerek McCarthy'nin gerekse İrfan Abdülhamid'in İmam Eş'arî'yle ilgili "Hanbelîler'in gönlünü almak" ve "zamanın şartları gereği" şeklindeki görüşleri temellendirilmeye muhtaç fikirlerdir.

Dönemin Hanbelileri ise İmam'ın mezheplerine bağlılığını ilan etmesini önemsemeyip bu konuda duyarsız kalmışlardır. İmam özellikle Ebû Muhammed Hasen b. Alî b. Halef el-Berbehârî'ye selef akidesini (başta Ahmed b. Hanbel'in akîdesini) kelâm metoduyla savunduğunu ifade ettiği *el-İbâne* adlı eserini takdim etmiş, ancak el-Berbehârî buna kayıtsız kalmıştır.²⁵ Zehebî ise bu hadiseyi, Eş'arî'nin Bağdat'a geldiğinde Ebû Muhammed el-Berbehârî'yi ziyaret ettiğini, ona ben Cübbâ'ye, Mecusilere ve Hristiyanlara karşı mücadele ettim deyince, el-Berbehârî; senin dediklerini bilmiyorum, biz ancak Ahmed b. Hanbel'in dediklerini biliriz, şeklinde cevap verdiğini şeklinde aktarmıştır. Yine ona göre Eş'arî, bu hadiseden sonra *el-İbâne*'yi yazmış olmasına rağmen yine de kabul görmemiştir.²⁶

Sonraki dönem Selefileri/Hanbelileri ise İmam'ın dönüşümünü kabul etmekle beraber onu tam olarak kendilerinden saymamışlardır. Hicrî 8. asrın meşhur ve belirgin Selefiyye/Hanbelî siması olan İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) İmam Eş'arî yaklaşımı bu konuda önemli bir kanıttır. Ona göre onun Mu'tezile mezhebini terk

²³ Şemseddin Ahmed İbn Kemal Paşa, *Mesâilü'l-ihtilaf beyne'l-Eşâire ve'l-Matürîdiyye*, thk. Said Fûde (Amman: Daru'l-Feth, 1430), 17-18.

²⁴ İrfan Abdülhamid, *İslâm'da İtikadî Mezhebler ve Akaid Esasları*, çev. Yeprem, M. Saim (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 148-149.

²⁵ Ahmet Saim Kılavuz, "Berbehârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1992), 5/476.

²⁶ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/90.

etmesinin ana sebebi bu mezhepteki bozulma ve sahih itikattan sapmadır.²⁷ O da Ehl-i sünnet mezhebine geçip İmam Ahmed b. Hanbel'e bağlılığını ilan etmiştir. Fakat Eş'arî tam olarak İmam Ahmed b. Hanbel'e tabi olmamış, Mu'tezile'nin görüşlerini benimsemeye devam etmiştir.

Selefilerin/Hanbelîlerin İmam'la ilgili bir başka yaklaşımları da İmam Eş'arî'ye tabi olanların ona isnat ettikleri Eş'arîlik mezhebiyle İmam'ın bir alakasının olmadığını iddia etmeleridir. Bu durum çağdaş Selefilere açık bir şekilde görülmektedir. Bugünkü Selefilerin referans kaynaklarından kabul edilen Abdülaziz b. Baz, Eş'arîlik mezhebinin Mu'tezile, Cehmiyye, Râfıza ve Kaderiyye gibi haktan sapmış olduklarını, ancak İmam Eş'arî'nin Ehl-i sünnet mezhebine intikal eden bir imam olduğunu ve Eş'arîlikle hiçbir bağlantısının olmadığını iddia etmiştir.²⁸ Görüldüğü üzere bir kısım Çağdaş Selefiler/Hanbelîler, dönüşümün birinci aşaması olan İmam'ın Mu'tezile'den ayrılışını kabul etmekte, ancak kelâm metoduyla Ehl-i sünnet akidesini savunmasını kabul etmemektedirler.

Bazı çağdaş Selefiler/Hanbelîler, çoğu oryantalistin Ehl-i sünnetin gerçek imamı Ahmed b. Hanbel ve onun mezhebi dururken İmam Eş'arî'yi Ehl-i sünnet imamı olarak tanıttıklarını ve Ehl-i sünneti Eş'arîlik'e isnad ettiklerini iddia etmektedirler. Bu iddianın sahipleri yine onların Eş'arîlikle duygusal bir bağları olduğunu ve bu yakınlığın ardındaki asıl niyetin sahih İslam'ı yıkmak olduğunu söylemektedirler.²⁹ İmamın kelâm metoduyla yazmış olduğu eserlerini ise Mu'tezile döneminde yazmış olduğu kanısındadırlar. Onları böyle iddialı bir söyleme sevk eden şeyin oryantalistlerin genelde kelâm ilmiyle özelde ise Eş'arîlikle yakından alakadar olmalarıdır. Oryantalistlerin kelâm ilmine ve Eş'arîlik'e özel bir önem verdiklerini ve bunu bir amaç için yaptıklarını iddia etmek tartışmaya açık durum olmakla beraber ispatı güç bir yaklaşımdır.

İslâm tarihinin ilk dönemlerindeki dinî fırkalar, ilmî ve edebî hareketler hakkındaki araştırma ve incelemeleriyle bilinen Ahmet Emin eserinde, Eş'arî'nin fikrî dönüşümünün arka planını ve detaylarını zikrettiği kısımda onun mezhebiyle ilgili "Mu'tezile'nin bazı meselelerde düzeltilmiş hali" yorumunda bulunur. Bu yorum ve düşüncesini şöyle temellendirmektedir. Ona göre halk, münazaralardan, Kur'an'ın yaratılmış olduğuna (halku'l-Kur'an) dair Mihne hadisesi gibi olaylardan usanmıştı. Dolayısıyla buna sebep olan Mu'tezile'den de hoşlanmıyordu. Yine Eş'arî'nin şahsından kaynaklı karizmatik kişiliği, ilmî yetkinliği ve takva ve salah ehli biri oluşu

²⁷ Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Der'ü teâruzi'l-akl ve'n-nakl /Muvaafakatu sahihi'l-menkul li-sarihi'l-ma'kul*, ed. Muhammed Reşad Salim (Beyrut: Dârü'l-Künuzi'l-Edebiyye, 1979), 7/221; Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mecmuatü'l-fetava*, ed. Abdurrahman b. Muhammed (Medine: Mücemmeü'l-Melik Fahd, 2003), 5/556.

²⁸ Mehmet Ali Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 270-271.

²⁹ Hüda bint Nasır Muhammed, *Mevkıfû'l-müsteşrikîn min ilmi'l-keâm ve'l-Eşâire* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1430), 273.

halkın ona teveccüh etmesine vesile oldu. Ona göre bir başka faktör ise, halife Mütevekkil (847-861) döneminden itibaren devlet idaresinin Mu'tezile'ye olan desteğini kesmesi sonucunda muhtemel zararlardan kaçınmak gayesiyle halkın da onlara olan rağbetlerini düşürmesidir. Bu durum Mu'tezile'den kopuşları hızlandırmış olup Eş'arî'ye olan meyli artırmıştır. Son olarak Eş'arî'den sonra gelen güçlü öğrencilerinin ve tabilerinin onun mezhebini temsilde gösterdikleri çaba ve bu konudaki başarıları mezhebin muvaffakiyetinde önemli bir etkidir.³⁰ Ahmet Emin'in konuya dair bu izah ve yorumları kısmen isabetli olmakla beraber Eş'arî'nin Mu'tezile kimliğinden tamamen kopmadığı neticesini doğurmaktadır. Hatta Mu'tezile'nin Eş'arîlik'e evrildiği yönünde bir sonuca da kapı aralamaktadır. Ancak bunu ifade etmek güç bir iddiadır.

Muhammed Ebû Zehre, Eş'arî'nin mezhebini Mu'tezile, Haşviyye ve Cebriyye arasında bir "orta yol" olarak görmekte olup, onun ihtilaf durumunda Mu'tezile'ye karşı Ehl-i hadis ile aynı fikirde olduğunu aktarmaktadır.³¹ M. Said Ramazan el-Bûtî, Ebû Zehre ve Ahmed Emin'in görüşlerini paylaşarak, Eş'arî'nin Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra fukâhâ ve muhaddislerin önderlik ettiği Ehl-i sünnete katıldığını, akabinde ise onların lideri olduğunu aktarmaktadır.³²

İmam Eş'arî'yle ilgili titiz çalışmalarıyla tanınan Fevkiye Hüseyin'e göre İmam'ın hayatı üç evreden ibarettir. Bu evrelerin ilki; doğumundan on yaşına kadar geçirmiş olduğu birinci evredir. Bu evre Kur'an ve hadis ilimlerini aldığı, es-Sâcî, ed-Dabbî, el-Makburî ve el-Cümehî gibi selef âlimlerinden ders aldığı dönemdir. Bu sürenin ne kadarını babasıyla geçirdiğini tespit etmek mümkün değilse de onun bu zaman zarfında Ehl-i sünnet mezhebi üzere Kur'an ve hadis ilimlerine dair idrakinin şekillendiği ve ufkunun açıldığı dönemdir.³³

İkinci evre ise; on yaşından itibaren başlayıp Mu'tezile'den ayrıldığı kabul edilen kırk yaşına kadar süren dönemdir. Bu dönemin en önemli olayı meşhur Mu'tezilî âlim Ebû Alî el-Cübbâî'yle olan birlikteliğidir. Cübbâî'nin İmam'ın hayatının erken bir döneminde varlığının sebebi olarak annesiyle evlenmesi zikredilir. Bu evliliğin gerçekleşip gerçekleşmediği tartışması bir yana Eş'arî, Cübbâî'den aklî delil ve burhanlar hususunda ikna olacak derecede etkilendi. Bu dönemde Mu'tezilenin ilimlerini alıp, onlar arasında imam olacak seviyeye ulaştı. Öyle ki Cübbâî, kendi yerine münazaralara vekil olarak onu gönderiyordu.

³⁰ Ahmed Emin, *Zuhrü'l-İslâm* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2007), 4/59-60.

³¹ Muhammed Ebû Zehre, *İslâm'da İtikadî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (Ankara: Anka Yayıncılık, ts.), 175.

³² Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, *el-Mezâhibü't-tevhidiyye ve'l-felsafâtü'l-muâsire* (Dimaşk: Daru'l-Fikr, 1435), 105.

³³ Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b İsmail b İshak Eş'ari, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, ed. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd (Kahire: Dârü'l-Kitâb, 1987), 29.

Bu evrenin sonlarına doğru Eş'arî, Mu'tezile'den döndüğünü ilan etmekle sonuçlanacak psikolojik ve aklî krizlerden geçti. Bu krizin uzun yıllar boyu yaşandığını, ancak kaynakların zikrettiği yalnızca Mu'tezileden ayrılma haberiyle ve hocasıyla yaşadığı münazaraları aktarmakla sınırlıdır. Bununla beraber hem İbn Asakîr hem de Sübkî'nin aktardığı ve çoğunluğu rüyalarla müteşekkil olan etkenlerin de önemini ve doğruluğunu vurgulayan Fevkiye Hüseyin, söz konusu rivayetlerin doğru olmamasının bir nedeninin olmadığını ifade etmektedir.³⁴

Üçüncü evre ise Eş'arî'nin Mu'tezileden ayrıldığı kırk yaşından başlayıp vefat ettiği zamana kadar üzerinde bulunduğu hal ve düşünceyi temsil eden dönemdir. Bu dönem onun, Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra selef akidesini benimsediği ve vefatına kadar devam eden zaman dilimidir. Bu dönemde o, selef tavrının gereği olarak gaybî konuları olduğu gibi kabul edip bu konulara derinlemesine dalmayı men eden anlayışla akideyi savunmaya koyulmuştur. Bu dönem, aynı zamanda selef akidesine göre kitaplarını da yazdığı dönemdir. Eş'arî, bazı kitaplarında açıkça Ahmed b. Hanbel'in akidesi üzere olduğunu ifade etmiştir.³⁵

Fevkiye Hüseyin'in bu değerlendirmelerinden onun, Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra İmam Eş'arî'nin vefatına kadar tek bir akide üzerinde kaldığını, yeni bir yol veya ara bir dönem geçirmediği sonucuna vardığını görmekteyiz.

İmam Eş'arî'nin dönüşümünün evreleriyle ilgili değerlendirmelerde bulunan bir başka önemli çağdaş araştırmacı da M. Salih Ekinci'dir. İmam Eş'arî'ye ait dört kitabı ele alan Ekinci, bu dört kitap arasında temelde ve itikatta her hangi bir tutarsızlık olmadığını, aynı kişinin farklı kesimlere farklı muhtevalarla yazmış olduğu eserler olduğunu ifade etmektedir.³⁶

Eş'arîliğin ortaya çıkışını müstakil bir çalışma konusu yapan Celal Musa, Eş'arî'nin fukâhâ ve muhaddislerin dini anlama hususunda himmetlerini tefsir, hadis icmâ ve kıyasla sınırladıklarını, buna mukabil mütekellimlerin ise dini müdafaa etmek için dinin hasımlarının silahları olan cedel, mantık ve aklın hakemliği dışında bir şey kabul etmediklerine şahit olduğunu zikretmektedir. Eş'arî, böyle bir ortamda ilk olarak birbirine hasım sayılan bu kesimlerin aşırılıklarını orta bir yola dönmeleri amacıyla düzeltmeye çalıştı. O, Mu'tezilî bir âlim olmasına rağmen Ehl-i hadisin ve fukâhânın da görüşlerine ve bu görüşlerin dayandığı temelleri anlama çabasına girişmiştir. Eş'arî, bu çabalar sonucunda Ehl-i hadisin ve fukâhânın eksik kaldığı noktaları tespit edip, Mu'tezile'den kazandığı yöntemin de verdiği derinlikle yeni bir

³⁴ Eş'arî, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, 30-34.

³⁵ Eş'arî, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, 35.

³⁶ Muhammed Salih Ekinci, *Akâidetü'l-İmam el-Eş'arî eyne hiye min akâidi's-selef*, 75.

yolun açılmasına öncülük etti. Her ne kadar ondan önce de Ehl-i sünnet içinde kelâm ilmine yönelenler olmuşsa da asıl hareket ve sistem onunla başlamıştır.³⁷

İmam'ın dönüşümüyle ilgili İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gibi düşünenlerin ortaya attığı ve İmam'ın üç fikrî evre yaşadığına dair iddiaları zikretmektedir. Bu evrelerin ilki; İmam'ın Mu'tezile'ye mensup olduğu dönem, ikincisi; Mu'tezile'yle Ehl-i sünnet arası bir dönemdir. Onlara göre *el-ibâne* dışındaki eserleri bu döneme aittir. Bu evrelerin üçüncüsü ve sonuncusu ise; Ehl-i sünnete tam olarak bağlandığı dönemdir. Ancak Ekinci'ye göre bu taksim problemlili olup, ikinci evreyi ispat edecek herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Yine Ekinci'nin aktardığına göre onlar, İmam'ın orta dönemde İbn Küllâb'ın akidesi üzere olduğunu ortaya koymaktadırlar. İbn Küllâb'ın da nazar yöntemini benimseyen Ehl-i sünnetin imamlarından olduğunu, akidesinin selef akidesine herhangi bir aykırılığının olmadığını, ancak akideyle ilgili bazı görüşlerinin selef imamlarının görüşlerine aykırı olduğunu ifade eden Ekinci, onların bu düşüncelerine itiraz ederek akideyle bazı görüşlerdeki farklılığın ayrı şeyler olduğunu ifade etmektedir.³⁸

Bizim tespitimize göre hem Fevkiye Hüseyin hem de M. Salih Ekinci, İmam Eş'arî'nin akidesini ve dönüşümünü değerlendirirken İmam'ın *Risaletü istihsani'l-havz fi ilmi'l-kelam* adlı eserini konu dışında bırakmışlardır. Hatta Fevkiye Hüseyin, söz konusu eserin İmam'a ait olmadığını açıkça beyan etmiştir.³⁹

Eş'arî'nin dönüşümüyle ilgili yukarıda aktarılan görüşlerin, yaklaşımların ve konuya dair fikirlerin değerlendirilmesi sadedinde şunları söyleyebiliriz: Birçok sebebe binaen yaşadığı fikrî çalkantılar sonunda artık Ehl-i sünnetin bir temsilcisi olarak halkın karşısına çıkan Eş'arî, Mu'tezile'den tamamen ayrılmıştır. Eş'arî'nin bu çıkışı sünnet kesimde Mu'tezile'ye karşı etkin bir eleştiri ve çıkış olarak kabul görmüştür.

Sonuç

Bütün bu anlatı, değerlendirme ve görüşlerden İmam Eş'arî'nin bir dönüşüm yaşadığının kabul edilmesi güçlü bir ihtimaldir. Bu dönüşüm, ileride Müslümanların büyük çoğunluğunu temsil edecek ve onun adına isnat edilecek olan bir mezhebin doğuşuna zemin oluşturmuştur. Ehl-i sünnetin ön plana çıkan ekollerinden olan bu mezhep, Eş'ariyye adıyla tarih boyunca geniş bir coğrafyada Müslümanların bağlı oldukları en önemli itikadi mezhep olarak varlığını sürdürmüştür. Yine bu mezhep, İslam inanç ve düşünce tarihinde bütün Müslümanların kabul ettiği ve çok sayıda âlimin intisap ettiği bir akımdır. Bu âlimlerin başında el-Bâkılânî (ö. 403/1013), İbn Fûrek (ö. 406/1015), el-Cüveynî (ö. 478/1085) ve el-Gazzâlî (ö. 505/1111), Fahreddin

³⁷ Celal Muhammed Musa, *Neş'etü'l-eş'ariyye ve tetavvüruha* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Lübnani, 1982), 186-187.

³⁸ Ekinci, *Akâidetü'l-İmam el-Eş'arî eyne hiye min akâidi's-selef*, 80.

³⁹ Eş'ari, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, 6.

er-Râzî (ö. 606/1210), Adudüddîn el-Îcî (ö. 756/1355) ve Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413) gelmektedir. Dolayısıyla Eş'arî'nin düşüncesindeki dönüşüm, birçok âlimin ona mensubiyetini sağlayacak güçte ve dinamikte olmuştur. Eş'arî'nin güçlü takipçilerinin olması, onun düşüncesi ile mezhebinin gelişmesine ve güncelliğini korumasına da olanak sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmanın veri toplanması, sonuçların yorumlanması ve makalenin yorumlanması aşamasında herhangi bir çıkar çatışması yaşanmadığını yazarlar taahhüt etmiştir.

Kaynakça

- Abdülhamid, İrfan. *İslâm'da İtikadî Mezhebler ve Akaid Esasları*. çev. Yeprem, M. Saim. Ankara: TDV Yayınları, 5. baskı., 2020.
- Alî, el-Ahvâzî, Ebû Alî Hasen b. *Mesâlibu İbn Ebi Bişr*. Kahire: Dârü'z-Zehâir, 1. baskı., 2018. Bûtî, Muhammed Said Ramazan el-. *el-Mezâhibü't-tevhidiyye ve'l-felsafâtü'l-muâsire*. Dımaşk: Daru'l-Fikr, 4. baskı., 1435.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- Ebû Zehre, Muhammed. *İslâm'da İtikadî, Siyasî ve Fıkîhî Mezhepler Tarihi*. çev. Sıbgatullah Kaya. Ankara: Anka Yayıncılık, ts.
- Ekinci, Muhammed Salih. *Akâdetü'l-İmam el-Eş'arî eyne hiye min akâidi's-selef*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2. Baskı., 2013.
- Emin, Ahmed. *Zuhrü'l-İslâm*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2007.
- Eş'ari, Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b İsmail b İshak. *el-İbâne an usûli'd-diyâne*. ed. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd. Kahire: Dârü'l-Kitâb, 1987.
- ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. ed. Arnaût, Şuayb, ez-Zeybek, İbrahim. 30 Cilt. Beyrut: er-Risâletü'l-alemiyye, 13. baskı., 2019.
- Gimaret, Daniel. *Ba'du İşkâliyâtı İlmi'-kelam*. çev. Buhilal, Muhammed, Buhadice, Salim. Beyrut: Müminun Bila Hudud, 2020.
- Harith bin Ramli. "Eş'arîliğin selefleri: İbn Küllâb, Muhâsibî, Kalânîsî". *Başlangıçtan günümüze İslâm kelâmı*. ed. Schmidtke, Sabine. Küre yayınları; 257. İstanbul: Küre Yayınları, 2017.
- Hüda bint Nasır Muhammed. *Meokıfü'l-müsteşrikîn min ilmi'l-kelâm ve'l-Eşâire*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1430.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım. *Tebyinu kezibi'l-müfteri fima nesebe ile'l-imam Ebi'l-Hasan el-Eş'ari*. thk. el-Kudsî. Şam: Matbaatü'd-Dımaşk, 1347.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım. *Tebyînu kezibi'l-müfterî fima nesebe ile'l-imam Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. ed. Eş-Şerfâvî, Enes Muhammed Adnan. Dımaşk: Dârü't-Takvâ, 1. baskı., 2018.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan. *Mücerredü Makâlâtî's-Şeyh Ebi'l-Hasan El-Eş'ari*. thk. Daniel Gimaret. Beyrut: Dârü'l-Meşrik (Dar el-Machreq), 1987.

- İbn Kemal Paşa, Şemseddin Ahmed. *Mesâilü'l-ihtilaf beyne'l-Eşâire ve'l-Matürîdiyye*. thk. Said Fûde. Amman: Daru'l-Feth, 1430.
- İbn Teymiyye. *Der'ü teâruzi'l-akl ve'n-nakl /Muvafakatu sahihi'l-menkul li-sarihi'l-ma'kul*. ed. Muhammed Reşad Salim. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Künuzi'l-Edebiyye, 2. baskı., 1979.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *Mecmuatü'l-fetava*. ed. Abdurrahman b. Muhammed. 37 Cilt. Medine: Mücemmeü'l-Melik Fahd, 2003.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak. *El-Fihrist*. çev. Şeşen, Abdülkadir. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı., 2019.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Berbehârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/476-477. İstanbul, 1992.
- Makdisî, George. *El-Eş'arî ve'l-eşâire*. çev. Enîs Moro. Merkez Nemâ lil-Bühûs ve'd-Dirâsât, ts. McCarthy, Richard J. *The Theology of al-Ash'arî*. Beyrut: Imprimerie Catholique, 1953.
- Muhammed Musa, Celal. *Neş'etü'l-eş'ariyye ve tetavvüruha*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Lübnani, 1982.
- Özervarlı, M. Sait. "'La Doctrine d'al-Ash'arî'. İslam Araştırmaları Dergisi" 1 (Temmuz 1997), 238-240.
- Watt, W. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Fırlalı, Ethem Ruhi. İstanbul: Şa-To İlâhiyat, 2001.
- Wensinck, Arent Jan. *The Muslim Creed*. Cambridge: Cambridge University Press, 1932. Yavuz, Yusuf Şevki. "Hasan b. Ali el-Ahvâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 2. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yavuz, Yusuf Şevki. *İslam akaidinin üç şahsiyeti*. İstanbul: Kültür Matbaacılık, 1989.

Kırsal Bölge Okullarında Eğitimin Zorlukları: Nitel Bir Araştırma

Burak GÜRA^a

Neslihan BAKIR^b

Ramazan ÖZKUL^c

^a Öğretmen, MEB, Samsun

^b Öğretmen, MEB, Hatay

^c Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa

Özet

Bu çalışmanın amacı kırsal bölgede bulunan okulların sorunlarını belirlemektir. Bu amaç çerçevesinde kırsal bölge okullarındaki öğretmen eksiklikleri ve diğer kaynak sıkıntıları, öğrencilerin eğitim kalitesini nasıl etkilemektedir? Sorusuna cevap aranmıştır. Bu bağlamda, A Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından organize edilen B projesine katılan 10 öğretmen ile görüşmeler yapılmıştır. Seçilen 2 öğretmen çok programlı lisede, 3 öğretmen ilkokulda ve 5 öğretmen ise ortaokulda görev yapmaktadır. Bu araştırmada gerekli izinler alınarak yarı yapılandırılmış görüşme formu üzerinden veriler elde edilmiş ve içerik analizi ile analiz edilmiştir. Araştırma bulguları özellikle üç temel sorun alanını öne çıkarmıştır. Bu sorunlar uzun süredir değişmeyen çalışma koşulları, eğitim ortamını yansıtmayan fiziksel yetersizlik ve kaynak eksiklikleri ile okul müdürlerinin liderlik yaklaşımları şeklindedir. Araştırma bulgularına göre kırsal okulların fiziksel koşullarının iyileştirilmesi ve öğretim materyallerinin sağlanması için merkezi ve yerel yönetimlerle iş birliğini artırmaya yönelik faaliyetler düzenlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kırsal bölge, okul, öğretmen

Type / Tür:

Research / Araştırma

Received / Geliş Tarihi:

4 Mayıs 2025

Accepted / Kabul Tarihi:

19 Mayıs 2025

Page numbers / Sayfa no:

44-57

Citation Information /Atf bilgisi:

Gür, Burak; Bakır, Neslihan ve Özkul, Ramazan. "Kırsal Bölge Okullarında Eğitimin Zorlukları: Nitel Bir Araştırma". *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1 (Haziran 2025), 44-57.

Sorumlu yazar: Ramazan Özkul **e-posta:** ramazanozkul@harran.edu.tr

The Challenges of Education in Rural Area Schools: A Qualitative Study

Abstract

The aim of this study is to identify the problems faced by schools located in rural areas. Within this framework, the study seeks to answer the question: How do teacher shortages and other resource deficiencies in rural schools affect the quality of education for students? In this context, interviews were conducted with 10 teachers who participated in Project B, organized by the Provincial Directorate of National Education. Among the selected participants, 2 teachers work at a multi-program high school, 3 at a primary school, and 5 at a middle school. In this research, the necessary permissions were obtained, and data were collected using a semi-structured interview form and analyzed through content analysis. The findings of the study highlighted three main areas of concern: long-standing and unchanging working conditions, lack of physical infrastructure and resources that do not reflect the educational environment, and the leadership approaches of school principals. Based on the research findings, activities can be organized to enhance cooperation between central and local administrations in order to improve the physical conditions of rural schools and provide instructional materials.

Key Words: Rural area, school, teacher

Giriş

Eğitim önemli yatırım gerektirir, ancak herhangi bir ülke eğitime yapılan bu tür yatırımlardan büyük sosyal ve ekonomik faydalar elde edebilir.¹ Bir ülkedeki kalkınma, eğitim yatırımlarının büyük ölçüde katkıda bulunduğu insan kaynaklarının düzeyi ve büyümesiyle belirlenir.² Bu nedenle, kırsal veya kentsel bölgelerdeki tüm öğrencilerin, Türkiye'nin kırsal kesimlerinde hızlandırılmış kalkınmayı teşvik etmek için kaliteli temel eğitimden yararlanmaları önemlidir. Kırsal kalkınma için gerekli insan kapasitesini oluşturmak ve kırsal kalkınmanın ön saflarda yer almasını sağlamak eğitimde önemli olabilir.³

¹ du Plessis, P., & Mestry, R. (2019). Teachers for rural schools – A challenge for South Africa. *South African Journal of Education*, 39(Supplement 1), 1–9. <https://doi.org/10.15700/saje.v39ns1a1774>

² Brown, D. L., & Swanson, L. E. (Eds.). (2003). *Challenges for rural America in the twenty-first century*. The Pennsylvania State University Press.

³ Lewin, K. M. (2004). *The pre-service training of teachers – Does it meet its objectives and how can it be improved?* UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000146658>

Son yıllarda en çok dikkat çeken eğitim sorunlarından biri öğretmen açığı nedeniyle ilkökul ve ortaokul sınıflarının nitelikli ve deneyimli öğretmenlerle buluşturulamamasıdır.⁴ Bu durum okul performansının zamanla düşmesine neden olur.⁵ Araştırmacılar ayrıca uzun zamandır hem öğretmen eksikliğinin hem de öğretmen tayin sorunlarının bazı okul türlerini diğerlerinden daha fazla etkilediğini savunmaktadırlar.⁴ Literatürde, kırsal okullarla karşılaştırıldığında kentsel ortamlardaki okullara daha fazla odaklanıldığı görülmektedir.⁵ Bu durum özellikle kentsel okullarda ciddi personel sorunlarının yaşandığı varsayımına dayandırılmaktadır.⁴ Ancak, kırsal kesimde yer alan okul, öğrenci ve öğretmenlerin bu önemli ve anlamlı kesiminin nispeten göz ardı edildiği⁶ ve kırsal eğitimde yeterli öğretmen kadrosu gibi temel kaynakların eksikliğinin çeşitli sorunlara yol açtığı vurgulanmaktadır.⁷

Bu yapısal sorunlar ve kaynak eksiklikleri, kırsal okulların sürdürülebilirliğini de doğrudan etkilemekte ve birçok ülkede kamu ilkökullarının kapatılmasına yönelik tartışmaları gündeme getirmektedir. Dünyanın birçok ülkesinde, kamu ilkökullarının kapatılmasıyla ilgili hararetli tartışmalar on yıllardır devam etmektedir.⁸ Özellikle seyrek nüfuslu birçok kırsal alanda okullar, çoğu zaman kamu bütçelerindeki kesintilerin bir sonucu olarak toplu kapatılmıştır.⁹ Bu durum birçok okulun kapatıldığı ülkemizde de geçerli olmuştur. Araştırmalara göre okul kapatmaların maliyetleri düşürdüğü söylenebilir.¹⁰ Öğrencileri daha büyük okullara göndermenin öğrenci başarısını artırıp artırmadığına ilişkin ampirik çalışmalar ise farklı sonuçlar üretmiştir.¹¹ Ancak dikkate alınması gereken önemli nokta küçük kırsal okulların sosyal uyumu ve sosyal sermayeyi teşvik ettiği¹² ve ebeveyn katılımı açısından zengin olduğudur.¹³

⁴ Ingersoll, R. M., & Tran, H. (2023). Teacher shortages and turnover in rural schools in the US: An organizational analysis. *Educational Administration Quarterly*, 59(2), 396-431. <https://doi.org/10.1177/0013161X231159922>

⁵ García, E., & Weiss, E. (2019). *The teacher shortage is real, large and growing, and worse than we thought*. Economic Policy Institute. <https://www.epi.org/publication/the-teacher-shortage-is-real-large-and-growing-and-worse-than-we-thought-the-first-report-in-the-perfect-storm-in-the-teacher-labor-market-series/>

⁶ Pendola, A., & Fuller, E. J. (2018). Principal stability and the rural divide. *Journal of Research in Rural Education*, 34(1), 1-20.

⁷ Tieken, M. C. (2017). The spatialization of racial inequity and educational opportunity: Rethinking the rural/urban divide. *Peabody Journal of Education*, 92(3), 385-404.

⁸ Sørensen, J. F. L., Svendsen, G. L. H., Jensen, P. S., & Schmidt, T. D. (2021). Do rural school closures lead to local population decline? *Journal of Rural Studies*, 87, 226-235. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.09.016>

⁹ Kirshner, B., Van Steenis, E., Pozzoboni, K., & Gaertner, M. (2016). The costs and benefits of school closure for students. In W. J. Mathis & T. M. Trujillo (Eds.), *Learning from the federal market-based reforms: Lessons for the Every Student Succeeds Act (ESSA)* (pp. 201-215). Information Age Publishing.

¹⁰ Duncombe, W., & Yinger, J. (2007). Does school district consolidation cut costs? *Education Finance and Policy*, 2(4), 341-375.

¹¹ Engberg, J., Gill, B., Zammaro, G., & Zimmer, R. (2012). Closing schools in a shrinking district: Do student outcomes depend on which schools are closed? *Journal of Urban Economics*, 71(2), 189-203.

¹² Autti, O., & Hyry-Belhammer, E. K. (2014). School closures in rural Finnish communities. *Journal of Research in Rural Education*, 29(1), 1-17.

¹³ Downes, N., & Roberts, P. (2015). Valuing rural meanings: The work of parent supervisors challenging dominant educational discourses. *Australian and International Journal of Rural Education*, 25, 80-93.

Coğrafi ve sosyoekonomik açıdan kırsal ve kentsel alanlar arasındaki farklılıklar nedeniyle, kırsal ve kentsel okullarda eğitim kalitesi ciddi şekilde farklılık gösterebilir. Ayrıca, kırsal alanlarda yaşayan nüfusun azalmasının ardından, Türkiye'deki eğitim politikaları büyük ölçüde kentsel bölgelere yoğunlaşmıştır.¹⁴ Çiftçi ve Cin, Türkiye'deki merkezi eğitim sisteminin tüm ülke genelinde aynı müfredat ve eğitimi sunduğunu; ancak bu sistemin kırsal bölgelere ait kültürel, sosyal ve ekonomik farklılıkları göz ardı ettiğini ve bu bağlamda öğrencilerin ilgilerine hitap etmekte yetersiz kaldığını belirtmektedir.¹⁵ Aynı şekilde, Türkiye'deki kırsal ve kentsel bölgeler arasında gözlemlenen büyük farklar, özellikle sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyi ile altyapıya erişim konularında belirgin bir uçurum oluşturmaktadır. Bu durum, kırsal bölgelerde yaşayan öğrencilerin eğitimde eşit fırsatlara erişimini engellemekte ve kırsal eğitim alanının özgün ihtiyaçlarına yönelik özel politikalar ve uygulamaların geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Kırsal eğitimde karşılaşılan zorluklar arasında yetersiz öğretim materyalleri, fiziksel koşulların elverişsizliği, ulaşım güçlükleri, ailelerin eğitime yeterince önem vermemesi ve öğretmen yetiştirme süreçlerindeki eksiklikler öne çıkmaktadır.¹⁴ OECD'nin raporuna göre ise, dezavantajlı bölgelerdeki öğrenciler ev ortamlarında yeterince geliştiremedikleri beceri ve stratejileri yalnızca okul ortamında kazanmaya çalışmakta ve bu durum öğrenme sürecini daha da karmaşık hale getirmektedir.¹⁶ Bu bağlamda bu araştırmanın amacı kırsal bölge okullarının sorunlarının belirlenmesidir. Bu genel amaç çerçevesinde şu soruya cevap aranmıştır:

Kırsal bölge okullarındaki öğretmen eksikliği ve diğer kaynak sıkıntıları, öğrencilerin eğitim kalitesini nasıl etkilemektedir?

Yöntem

Bu çalışmada katılımcıların bakış açılarının çeşitliliği hakkında fikir edinmek için nitel desenli yorumlayıcı vaka çalışması kullanılmıştır.¹⁷ Stufflebeam ve arkadaşlarına göre vaka çalışmalarında temel olan düşünce kanıtlamak değil geliştirmektir.¹⁸ Bu çalışmada, kırsal bölgedeki öğretmenlerin çalışma koşulları, sosyal ortamları ve öğretim süreçleri hakkında mevcut bilgileri geliştirmek amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunda 1 çok programlı lise, 2 ilkokul, 2

¹⁴ Kemalolu-Er, E., & Şahin, M. T. (2022). Project-based learning in English language teaching at a rural school: A case study from Turkey. *Novitas-ROYAL (Research on Youth and Language)*, 16(1), 34-55.

¹⁵ Çiftçi, Ş. K., & Cin, F. M. (2017). What matters for rural teachers and communities? Educational challenges in rural Turkey. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 48(5), 686-701. <https://doi.org/10.1080/03057925.2017.1340150>

¹⁶ OECD. (2012). *Equity and quality in education: Supporting disadvantaged students and schools*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2012/02/equity-and-quality-in-education_g1g16956/9789264130852-en.pdf

¹⁷ Starman, A. B. (2013). The case study as a type of qualitative research. *Journal of Contemporary Educational Studies*, 1, 28-43.

¹⁸ Stufflebeam, D. L., Madaus, G. F., & Kellaghan, T. (eds.) (2000). *Evaluation models: Viewpoints on educational and human services evaluation* (2nd ed). Kluwer Academic.

ilkokul-ortaokul (aynı binada eğitim verilmekte) ve 2 ortaokul olmak üzere toplam 7 okul yer almaktadır.

Çalışmada katılımcılardan belirli deneyimlerini ve somut vakaları paylaşmalarını sağlamak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Katılımcıların zaman içindeki deneyimlerini yansıtmak ve deneyimlerinden oluşturdukları temsili keşfetmek, araştırmanın odak noktası olmuştur.¹⁹ Öğretmenlerin okullarındaki belirli öğretim koşulları hakkında söylediklerine odaklanmak önemlidir. Bu bağlamda, katılımcıların ayrıntılı açıklamaları aracılığıyla yaşanmış deneyimlere ilişkin bilgiler vermeleri, araştırma açısından kazanım olmuştur.

Veri toplamak için 7 okul müdürü ile görüşülerek izin alınmış, çalışmaya katılacak öğretmenlere katılımcı onam formu imzalatılmıştır. Görüşmeler ders saati dışında gerçekleştirilmiş ve her görüşme ortalama 25-45 dakika sürmüştür. Araştırmada yer alan okulların ve öğretmenlerin isimleri kodlanarak verilmiştir. Katılımcı okullar amaca uygun ve öğretmenler kırsal okullardaki öğretmenlik deneyimlerine göre seçilmiştir. Tablo 1’de öğretmenlere ait bazı bilgiler yer almaktadır.

Katılımcılar	Cinsiyet	Okulda Çalışma Süresi	Görev yaptığı okul
Ö1	Erkek	6 yıl 3 ay	Okul1
Ö2	Kadın	5 yıl	Okul1
Ö3	Kadın	4 yıl 6 ay	Okul2
Ö4	Erkek	3 yıl	Okul2
Ö5	Erkek	3 yıl 2 ay	Okul3
Ö6	Erkek	8 yıl	Okul4
Ö7	Kadın	6 yıl	Okul5
Ö8	Kadın	2 yıl 2 ay	Okul6
Ö9	Erkek	2 yıl 8 ay	Okul6
Ö10	Erkek	4 yıl	Okul7

Tablo 1. Katılımcı Bilgileri

Tablo 1 incelendiğinde, 7 okulda görev yapan 10 öğretmenden 6’sının erkek, 4’ünün kadın olduğu ve öğretmenlerin görev sürelerinin 2 ile 8 yıl arasında değiştiği görülmektedir.

¹⁹ Flick, U. (2000). Episodic interviewing. In M. W. Bauer & G. Gaskell (Eds.), *Qualitative researching with text, image and sound: A practical handbook*. Sage.

Bir araştırmanın neyi araştırması gerektiğine karar vermek ve bilgi sağlanacak katılımcıları belirlemek oldukça önemlidir.²⁰ Bu bağlamda, A Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından organize edilen B projesine katılan öğretmenlerle iletişime geçilmiştir (A ve B olarak kodlanmıştır). Çünkü bu öğretmenler, kırsal bölgelerde görev yapmaktaydılar. Ulaşılan 14 öğretmenden sadece 10'u çalışmaya katılmayı kabul etmiştir. Seçilen 2 öğretmen çok programlı lisede, 3 öğretmen ilkokulda ve 5 öğretmen ise ortaokulda görev yapmaktaydı. Araştırma etiğine bağlı kalmak amacıyla öğretmenler ve okulları temsil etmek için sırasıyla (Ö1, Ö2, ...) ve (Okul1, Okul2, ...) kodları kullanılmıştır. Okullar A ili içinde belirli bir bölgede bulunmakta ve farklı özelliklere sahiptir (bkz. Tablo 1).

Araştırmada temaları belirlemek, analiz etmek ve raporlamak için yanıtları kodlarken, kapsamlı ve doğru çalışmayı sağlamak için her görüşme öncelikle Microsoft Word metin haline dönüştürülerek birkaç kez gözden geçirilmiştir. Daha sonra öğretmenlerin kendi ifadeleriyle deneyimlerine ilişkin açıklamalarını ve anlatımlarını geliştirmek için her tema için önemli olan alıntılar belirlenmiştir.²¹ Carter ve Fuller'ın nitel çalışmaların benzersiz bir gücü olarak tanımladığı gibi, bu çalışmada da bulguları genelleştirmek için değil, öğretmenlerin deneyimlerini ayrıntılı olarak araştırmak ve anlamak için küçük bir katılımcı grubu ele alınmıştır.²² Güvenilirliği sağlamak için tüm araştırma süreci yazarlar tarafından denetlenmiştir. Yazarlar arasında mutlak fikir birliği gerekmez; ancak rapor edilen açıklamanın makul, şeffaf ve sistematik olması gerekmektedir.²³

Bulgular

Araştırmada verilerin analizi sonucunda kırsal bölge okullarının sorunları olarak üç ana tema belirlenmiştir. Bu temalar koşulların uzun zamandır değişmemesi, çalışma ortamının eğitim ortamını yansıtmaması ve okul müdürlerinin sergiledikleri davranışlar şeklindedir. Üç tema ile ilgili kodlar şekiller ile belirtilmiş olup her tema ile ilgili doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

Uzun Zamandır Değişmeyen Çalışma Koşulları

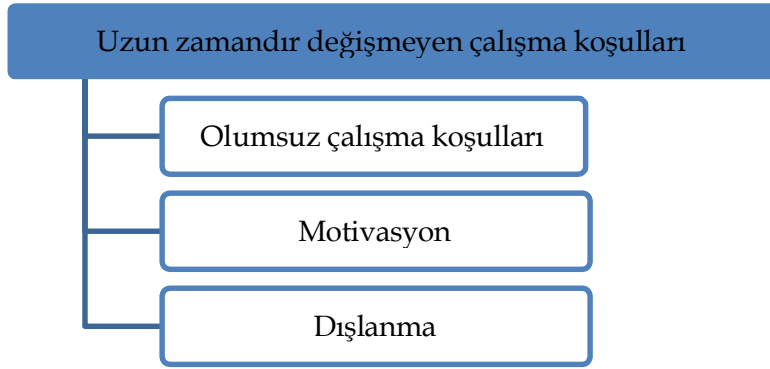
Birinci tema ve temanın oluşmasına kaynaklık eden kodlar Şekil 1' de gösterilmiştir.

²⁰ Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2011). *Research methods in education* (7th ed.). Routledge.

²¹ Geijsel, F., Sleegers, P., & van den Berg, R. (1999). Transformational leadership and the implementation of large-scale innovation programs. *Journal of Educational Administration*, 37(4), 309-328. <http://dx.doi.org/10.1108/09578239910285561>

²² Carter, M. J., & Fuller, C. (2015). Symbolic interactionism. *Sociopedia*, 1, 1-17. <https://doi.org/10.1177/205684601561>

²³ Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2009). *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research*. SAGE Publications.

Şekil 1. Birinci tema ve kodlar

Katılımcıların yanıtlarından okullardaki çalışma koşullarının çok iyi olmadığı ve bu durumun uzun süredir devam ettiği bulgusuna ulaşılmıştır. Öğretmenler bu koşullara alıştığını ve değişime dair herhangi bir umutlarının olmadığını belirttiler. Katılımcı görüşleri:

“Bunun böyle olduğunu kabullendik; bu koşullar uzun zamandır bizimle birlikte. Artık onları düşünmüyorsunuz. Artık okulumuzu iyi durumda görmüyorum. (Ö1: Okul1)”

“... burada yapmaman gereken şeylere alışıyorsun, çünkü şartlar eski, daha önce de böyleymiş... (Ö5: Okul3).” Şeklinde.

Öğretmenler okullarında dönüşüm olmamasından endişe etseler de kendilerini işlerine adanıklarını ifade etmişlerdir. Okullarda çalıştıkları yıl sayısı dikkate alındığında öğretmenler kırsal okullarda kalabilmek için mesleki bilgi ve becerilerini kullanmışlardır. Zorlu çalışma koşullarında uzunca süre çalışmalarına rağmen öğretmenlerin dayanıklılığı ve motivasyonu dikkat çekmektedir. Koşulların normalleşmeyeceğini kabul etseler de toplumun ve öğrencilerin iyiliği için öğretimin devam etmesi gerektiğinin farkında olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca öğretmenler, öğretmenlik yaparken çalışma koşullarının kendi kontrolleri dışında olduğu görüşüne de karşı çıkmaktadırlar. Katılımcı görüşleri:

“...öğrencilerimiz için elimden geleni yapmaya gayret gösteriyorum...(Ö3: Okul2)”

“Üniversitede iyi bir eğitim aldım ve böyle bir okula atanacağımın farkındaydım. Bildiklerimi paylaşmak ve bir şeyler öğretmek için uğraşıyorum...(Ö6: Okul4)”

“Motivasyonumuzun düşmemesi için öğretmen arkadaşlarla etkinlikler yapıyoruz...(Ö7: Okul5)” Şeklinde dir.

Öğretmenler, kendilerinden olumsuz çalışma koşulları altında ders vermeleri ve performans göstermeleri beklendiğinden kırsal okulların sürekli ötekileştirildiğini düşünmektedir. Katılımcı görüşleri:

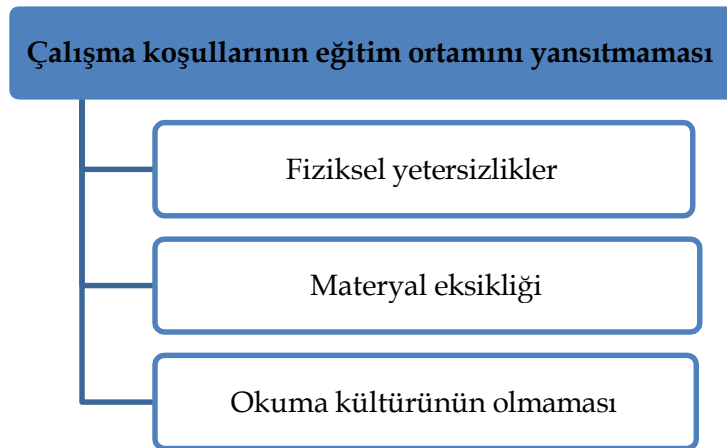
“... bu koşullarla yapabileceğimiz hiçbir şey yok. İyi ya da kötü, her koşulda ders vermemiz bekleniyor... Kırsal bölgelerde değişim çok uzun sürüyor...(Ö8: Okul6)”

“... artık ne yapacağımızı bilmiyoruz. Başka bir şeyin yoksa bu şartlarda kalırsın... Burada okullarımız kimsenin umurunda değil. Eğer görmüyorlarsa istediğin kadar konuşabilirsin. (Ö10: Okul7)”

“...çoğu zaman dışlanmış hissediyorum. Kırsal okullarımızda gerçekten unutulduğumuzu hissediyoruz ve hâlâ bu tehlikeli koşullarda performans sergilemek zorundayız...(Ö2: Okul1)”

Çalışma Koşullarının Eğitim Ortamını Yansıtması

İkinci tema ve temanın oluşmasına kaynaklık eden kodlar Şekil 2’ de gösterilmiştir.

Şekil 2. İkinci tema ve kodlar

Öğretmenler, öğretim koşullarıyla ilgili deneyimlerini, gelişme eksikliğini ve sıkıntılarını dile getirdiler. Altyapı, fiziksel kaynaklar ve öğretim kaynakları etkili öğretimi kısıtlamakta ve öğretmenlerin psikolojisini olumsuz etkilemektedir. Öğretmenler, verimli öğretim için önemli olan öğretmenler odası, kütüphane, tahtalar ve materyal eksikliği ile uğraşmak zorunda kaldılar. Öğretmenler, okuma kültürünü teşvik etme konusunda ders kitaplarının yetersiz olduğunu ve bu

durumun öğrencilerin okuma, analitik becerileri ile sınav performanslarını olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Katılımcı görüşleri:

“Koşullar iyi değil. Düşünebiliyor musunuz, öğretmen odamız yok. Buraya geldiğimden beri 2 yıl oldu, hâlâ personel odası yok...(Ö4: Okul2)”

“Bazı sınıflarda tahtalar eski. Öğretirken yazmam gerekiyor... ama yeterince yapamıyorum. Öğretmek yazmakla ilgilidir. (Ö2: Okul1)”

“Öğrencilerin kitap okuma alışkanlığı kazanması için sınıf dolabında kitaplarımız var ama iyi bir kütüphanemiz olsaydı farklı olurdu. (Ö5: Okul3)”

“Sınıflardan birini öğretmenler odasına dönüştürdük. Çünkü ders öncesi kendimizi derse hazırlayabilmeliydik. (Ö9: Okul6)”

“Öğrencilerden evde daha fazla okuma yapmalarını isteyemem çünkü ne okuyacaklar? Ders kitapları yetersiz; her zaman hazırlıksızlar. (Ö7: Okul5)”

“Üç sınıfta dersim var, her seferinde ders kitaplarıyla bir sonraki derse geçiyoruz. Bu benim öğretimimi? etkiliyor çünkü sonunda her şeyi onlar için yapıyorum. (Ö1: Okul1)” Şeklindedir.

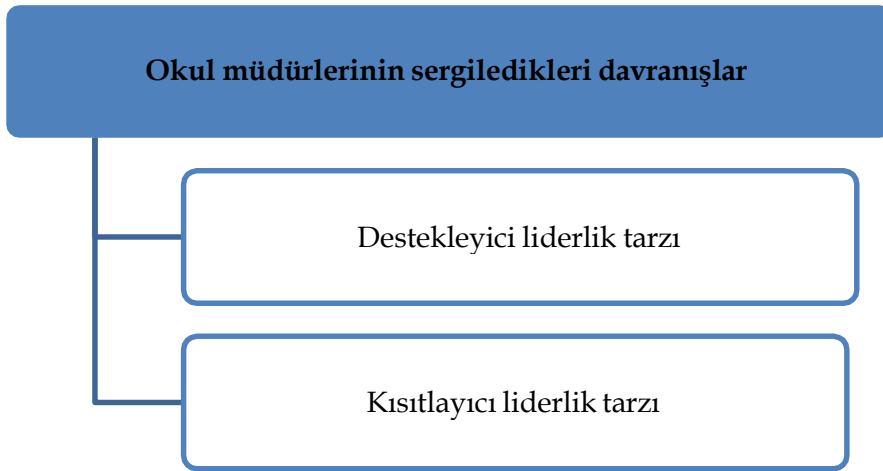
Okul bahçesindeki çukurlar ve düşen tavanların olduğu öğretme ve öğrenme süreci yeterli olmasa da çocuklar öğretmenlerin sorumluluğundadır. Fiziksel düzenlemelerin öğretmenler için rahat öğrenme ortamını desteklemediği görülmektedir. Mevcut yıpranmış eşyaların, ilkokullarda okuma ve yazma becerilerinin uygun ve temel düzeyde gelişimini engellediği ifade edilmektedir. Katılımcı görüşleri:

“Her şey yolunda değil, öğretme ve öğrenme için koşullar asla uygun değil. Burada küçük çocuklar var... Tavanlarda akmalar mevcut, okul bahçesinde çukurlar var. Onlara bir şey olursa sorumluluk bizim... (Ö3: Okul2)”

“İyi masa ve sandalyelerle yazmayı öğrenmeleri gerekiyor... Böyle bir durumda yazmayı nasıl öğrenebilirler? ... (Ö9: Okul6)” Şeklindedir.

Okul Müdürlerinin Sergiledikleri Davranışlar

Üçüncü tema ve temanın oluşmasına kaynaklık eden kodlar Şekil 3’ te gösterilmiştir.

Şekil 3. Üçüncü tema ve kodlar

Katılımcılar okul müdürünü öğretim için çalışma koşullarını sağlayan ya da kısıtlayan en önemli kişi olarak tanımladılar. İlham verici ve destekleyici liderlik, yetersiz altyapıya bakılmaksızın öğretmenleri öğretimlerine odaklanmaya teşvik edebilir. Etkili okul müdürlerinin meslektaş dayanışmasını destekleyerek öğretmenlerin olumlu tutumlarını teşvik edebileceği anlaşılmaktadır. Katılımcı görüşleri:

“Müdürümüzün çok başarılı olduğunu düşünüyorum. Öğretme havası harika... Onun adımlarını takip ediyoruz, iletişimimiz harika ve bize saygı gösteriyor. (Ö1: Okul1)”

“Müdür bizi elimizdeki az şeyle elimizden gelenin en iyisini yapmaya teşvik ediyor ve bu koşullar altında iyi bir performans sergiliyoruz...(Ö4: Okul2)”

“Koşullar öğretme ve öğrenme için elverişli ve sınıflarda uygun öğretme ve öğrenme kaynakları mevcuttur. Müdürümüz koşullar hakkında konuşmamızı sağlıyor; işimize odaklanmamız için elinden gelen desteği sağlıyor. (Ö5: Okul3)”

“Bir öğretmen olarak koşullar konusunda endişelenmiyorum. Benim görevim öğrencilerin başarılı bir şekilde öğrenmesini sağlamaktır...(Ö10: Okul7)” Şeklinde dir.

Bazı müdürlerin zorlu çalışma koşullarında yeterli destek sağlamadığı, öğretimi ve öğretmenleri kısıtladığı belirtilmiştir. Bulgular, okulların aynı bölgede bulunmasına ve aynı sosyoekonomik koşullara maruz kalmasına rağmen koşulların müdürün liderliğine ve öğretmenlerle olan etkileşimine bağlı olduğunu göstermektedir. Katılımcı görüşleri:

“Müdür destekleyici değil; personel bölünmüş durumda; aslında okulumuzda çalışmak iyi durumda değil...(Ö7: Okul5)”

“Bakanlıktan zamanında bilgi alamadığımızdan şikayetçiyiz, müdürümüz genellikle son anda bilgi veriyor. Bir toplantı olduğunda ya da bir iş yapılması gerekiyorsa yeteri kadar hazırlanamıyoruz. (Ö9: Okul6)”

“Okul küçük olmasına rağmen krizler olabiliyor. Okul yönetiminden çözüm bekliyoruz. Bir öğretmen olarak yapabilecekleriniz sınırlıdır...(Ö8: Okul6)”

“Özellikle il ve ilçe düzeyinde yetkililer okulumuzu nadiren ziyaret ediyor. Okulla ilgili çok fazla fikirleri yoktur. Öğretmenlerin mesleki gelişim fırsatlarına çok fazla sahip olması gerekir. Burada bu imkânımız çok fazla yok...(Ö6: Okul4)” Şeklindedir.

Sonuç

Kırsal bölge okullarında karşılaşılan sorunların analizi, bu okulların kalıcı ve çok boyutlu zorluklarla karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları, özellikle üç temel sorun alanını öne çıkarmıştır: *Uzun süredir değişmeyen çalışma koşulları, eğitim ortamını yansıtmayan fiziksel ve kaynak eksiklikleri ile okul müdürlerinin liderlik yaklaşımları*. Bu temalar, mevcut literatürle uyumlu olmakla birlikte, kırsal eğitimdeki sistemik ihmalin derinliğini de gözler önüne sermektedir.

İlk olarak, öğretmenlerin uzun süredir değişmeyen çalışma koşullarına ilişkin deneyimleri, kırsal okulların kronik kaynak yetersizliği ve politika odaklı destek eksikliğiyle karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Lewin, kırsal kalkınmanın ancak insan kapasitesinin güçlendirilmesiyle mümkün olabileceğini vurgulamıştır.⁶ Katılımcıların ifadeleri ise öğretmenlerin motivasyonlarını korumak için bireysel çabalarına rağmen, kurumsal düzeyde iyileştirme eksikliğinin sürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu durum, öğretmen açığının okul performansını düşürdüğü yönündeki argümanı destekler niteliktedir.⁷

İkinci tema olan fiziksel ve kaynak eksiklikleri, kırsal okulların altyapı ve materyal yetersizliğinin eğitim kalitesini doğrudan etkilediğini göstermektedir. Öğretmenlerin sınıf içi materyal eksikliği ve yıpranmış fiziksel koşullara ilişkin şikayetleri, kırsal eğitimde temel kaynak eksikliği sorununa işaret etmektedir.¹³ Özellikle okuma kültürünün gelişmemesi ve dil öğretimindeki yetersizlikler, dezavantajlı bölgelerdeki öğrencilerin beceri eksikliklerine neden olmaktadır.¹⁶ Bu bağlamda, kırsal okulların kaynak eksikliği yalnızca akademik başarıyı değil, aynı zamanda sosyal eşitsizlikleri de derinleştirmektedir.

Üçüncü tema ise okul müdürlerinin liderlik rollerinin öğretmen motivasyonu ve okul iklimi üzerindeki kritik etkisidir. Destekleyici müdürlerin öğretmenleri zorlu koşullara rağmen motive edebildiği görülürken, iletişim eksikliği olan müdürlerin öğretmenleri dezavantajlı duruma düşürdüğü belirlenmiştir. Bu bulgu, dönüşümsel

liderliğin uygulamalarda ne kadar belirleyici olduğunu göstermektedir.²¹ Ancak, bazı müdürlerin merkezi yönetimle iletişim kopukluğu yaşaması, kırsal okullarda liderlik istikrarsızlığı sorununu yeniden gündeme getirmektedir.¹² Özer ve Karadaş'ın çalışmasında öğretmenlerin okul değiştirme isteği ile müdürün liderlik tarzı ve güven düzeyi arasındaki ilişki, liderlik rollerinin okul iklimi ve öğretmen motivasyonu üzerindeki etkisini bir kez daha ortaya koymaktadır.²⁴

Kırsal okulların fiziksel koşullarının iyileştirilmesi ve öğretim materyallerinin sağlanması için merkezi ve yerel yönetimler iş birliği yapmalıdır. Örneğin, "Kırsal Okul Destek Fonu" oluşturularak acil ihtiyaçlar karşılanabilir. Okul müdürlerine yönelik düzenli liderlik eğitimleri verilmeli ve öğretmenlerin mesleki gelişimini destekleyecek mentörlük programları uygulanmalıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmanın veri toplanması, sonuçların yorumlanması ve makalenin yorumlanması aşamasında herhangi bir çıkar çatışması yaşanmadığını yazarlar taahhüt etmiştir.

Kaynakça

- Autti, O., & Hyry-Beihammer, E. K. (2014). School closures in rural Finnish communities. *Journal of Research in Rural Education*, 29(1), 1-17.
- Brown, D. L., & Swanson, L. E. (Eds.). (2003). *Challenges for rural America in the twenty-first century*. The Pennsylvania State University Press.
- Carter, M. J., & Fuller, C. (2015). Symbolic interactionism. *Sociopedia*, 1, 1-17. <https://doi.org/10.1177/205684601561>
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2011). *Research methods in education* (7th ed). Routledge.
- Çiftçi, Ş. K., & Cin, F. M. (2017). What matters for rural teachers and communities? Educational challenges in rural Turkey. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 48(5), 686-701. <https://doi.org/10.1080/03057925.2017.1340150>
- Downes, N., & Roberts, P. (2015). Valuing rural meanings: The work of parent supervisors challenging dominant educational discourses. *Australian and International Journal of Rural Education*, 25, 80-93.
- du Plessis, P., & Mestry, R. (2019). Teachers for rural schools – A challenge for South Africa. *South African Journal of Education*, 39(Supplement 1), 1-9. <https://doi.org/10.15700/saje.v39ns1a1774>
- Duncombe, W., & Yinger, J. (2007). Does school district consolidation cut costs? *Education Finance and Policy*, 2(4), 341-375.

²⁴ Özer, N., & Karadaş, H. (2021). Okul müdürlerinin yönetim tarzları ile müdür-öğretmen ilişkilerinde güven. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(34), 1095-1123. <https://doi.org/10.26466/opus.767321>

- Engberg, J., Gill, B., Zamarro, G., & Zimmer, R. (2012). Closing schools in a shrinking district: Do student outcomes depend on which schools are closed? *Journal of Urban Economics*, 71(2), 189–203.
- Flick, U. (2000). Episodic interviewing. In M. W. Bauer & G. Gaskell (eds). *Qualitative researching with text, image and sound: A practical handbook*. Sage.
- García, E., & Weiss, E. (2019). *The teacher shortage is real, large and growing, and worse than we thought*. Economic Policy Institute. <https://www.epi.org/publication/the-teacher-shortage-is-real-large-and-growing-and-worse-than-we-thought-the-first-report-in-the-perfect-storm-in-the-teacher-labor-market-series/>
- Geijsel, F., Slegers, P., & van den Berg, R. (1999). Transformational leadership and the implementation of large-scale innovation programs. *Journal of Educational Administration*, 37(4), 309 - 328. <http://dx.doi.org/10.1108/09578239910285561>
- Ingersoll, R. M., & Tran, H. (2023). *Teacher shortages and turnover in rural schools in the US: An organizational analysis*. *Educational Administration Quarterly*, 59(2), 396–431. <https://doi.org/10.1177/0013161X231159922>
- Kemaloglu-Er, E., & Sahin, M. T. (2022). Project-based learning in English language teaching at a rural school: A case study from Turkey. *Novitas-ROYAL (Research on Youth and Language)*, 16(1), 34–55.
- Kirshner, B., Van Steenis, E., Pozzoboni, K., & Gaertner, M. (2016). The costs and benefits of school closure for students. In W. J. Mathis & T. M. Trujillo (Eds.), *Learning from the federal market-based reforms: Lessons for the Every Student Succeeds Act (ESSA)* (pp. 201–215). Information Age Publishing.
- Lewin, K. M. (2004). *The pre-service training of teachers – Does it meet its objectives and how can it be improved?* (Background paper for Education for All Global Monitoring Report 2005: The Quality Imperative). UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000146658>
- OECD. (2012). *Equity and quality in education: Supporting disadvantaged students and schools*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2012/02/equity-and-quality-in-education_g1g16956/9789264130852-en.pdf
- Özer, N., & Karadaş, H. (2021). Okul müdürlerinin yönetim tarzları ile müdür-öğretmen ilişkilerinde güven. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(34), 1095–1123. <https://doi.org/10.26466/opus.767321>
- Pendola, A., & Fuller, E. J. (2018). Principal stability and the rural divide. In E. McHenry-Sorber & D.Hall (Eds.), *The diversity of rural educational leadership [Special issue]*. *Journal of Research in Rural Education*, 34(1), 1–20.
- Singleton, R. A. Jr., & Straits, B. C. (1999). *Approaches to social research* (3rd ed). Oxford University Press.

- Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2009). *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research*. SAGE Publications.
- Sørensen, J. F. L., Svendsen, G. L. H., Jensen, P. S., & Schmidt, T. D. (2021). *Do rural school closures lead to local population decline?* *Journal of Rural Studies*, 87, 226–235. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.09.016>
- Starman, A. B. (2013). The case study as a type of qualitative research. *Journal of Contemporary Educational Studies*, 1, 28-43.
- Stufflebeam, D. L., Madaus, G. F., & Kellaghan, T. (eds.) (2000). *Evaluation models: Viewpoints on educational and human services evaluation* (2nd ed). Kluwer Academic.
- Tieken, M. C. (2017). The spatialization of racial inequity and educational opportunity: Rethinking the rural/urban divide. *Peabody Journal of Education*, 92(3), 385–404.

Mekânın Sınırları, Yaşın Kısıtları: Kamusal Alanlarda Yaşlılık Deneyimi

Yeter Nursu Çelebi^a

^aYüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale

Özet

Yaşlılık, yalnızca bireysel bir biyolojik süreç değil; toplumsal değerler, kültürel normlar ve yapısal dönüşümlerle şekillenen çok boyutlu bir olgudur. Bu süreç; biyolojik, kronolojik, psikolojik ve sosyolojik olmak üzere dört temel başlık altında incelenmektedir. Dönüşüm olarak değerlendirildiğinde, yaşlılık algısı toplumların yapısal dönüşümlerine eş olarak değişim göstermektedir. Özellikle modern döneme geçiş ve Sanayi Devrimi sonrası üretim biçimlerinin çeşitlenmesi ve dönüşmesiyle birlikte, yaşlı bireylerin toplumsal konumları da yeniden tanımlanmıştır. Geleneksel toplumlarda bilgelik, deneyim ve saygınlıkla özdeşleştirilen yaşlılık; modern toplumlarda üretime katkı sağlayamayan, yavaş ve işlevsiz bir kimlik olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Bu dönüşüm yalnızca sosyokültürel düzeyde kalmamakta; aynı zamanda fiziksel mekânlara da yansımaktadır. Kamusal alanlar, teorik olarak tüm bireyler için erişilebilir olsa da pratikte genç ve dinamik bireylerin ihtiyaçlarına göre tasarlanmakta; yaşlı bireyler bu alanlarda görünmez gruplar olarak kılınmaktadır. Henri Lefebvre'in "mekânın yeniden üretimi" kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, kent mekânlarının yaşlı bireyleri kısıtlayacak şekilde kurgulanması, mekânsal pratiklerin ideolojik ve toplumsal yapılar tarafından nasıl şekillendirildiğini ortaya koymaktadır. Böylece kent yaşamı içinde yaşlıların maruz kaldıkları dışlanma, yalnızca toplumsal söylemlerle değil, mekânsal düzeyde de yeniden ve sürekli olarak üretilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, dışlanma, kamusal alan, kısıtlılıklar, mekânın yeniden üretimi

Type / Tür:

Research / Araştırma

Received / Geliş Tarihi:

05 Mayıs 2025

Accepted / Kabul Tarihi:

25 Mayıs 2025

Page numbers / Sayfa no:

58-73

Citation Information /Atıf bilgisi:

Çelebi, Yeter Nursu. "Mekânın Sınırları, Yaşın Kısıtları: Kamusal Alanlarda Yaşlılık Deneyimi". *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1 (Haziran 2025), 58-73.

Sorumlu yazar: Yeter Nursu Çelebi- ynursucelebi@gmail.com

Limits of Space, Constraints of Age: The Experience of Old Age in Public Spaces

Abstract

Aging is not only an individual biological process but also a multidimensional phenomenon shaped by social values, cultural norms and structural transformations. This process is analyzed under four main headings: biological, chronological, psychological and sociological. When considered as a transformation, the perception of old age changes in line with the structural transformations of societies. Especially with the transition to the modern era and the diversification and transformation of production forms after the Industrial Revolution, the social position of older individuals has also been redefined. Old age, which was identified with wisdom, experience and dignity in traditional societies, has begun to be defined as a slow and dysfunctional identity that cannot contribute to production in modern societies. This transformation does not only remain at the sociocultural level; it is also reflected in physical spaces. Although public spaces are theoretically accessible to all individuals, in practice they are designed according to the needs of young and dynamic individuals; older individuals are rendered invisible groups in these spaces. When evaluated within the framework of Henri Lefebvre's theory of "reproduction of space", the construction of urban spaces in a way that restricts older individuals reveals how spatial practices are shaped by ideological and social structures. Thus, the exclusion of the elderly in urban life is reproduced not only through social discourses but also at the spatial level.

Keywords: Old age, exclusion, public space, limitations, spatial reproduction

Giriş

Yaşlılık her bireyin deneyimleyeceği bir süreç olmakla birlikte yalnızca biyolojik süreç olarak değil; aynı zamanda toplumsal ilişkiler, mekânsal kurgular ve kültürel normlar çerçevesinde şekillenen çok katmanlı bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Yaşlanma, bireyin bedensel ve zihinsel değişimleriyle birlikte, toplumsal rollerinin dönüşümünü ve kamusal yaşamdaki konumunun yeniden tanımlanmasını da beraberinde getirmektedir. Toplumların yaşlı bireyleri nasıl tanımladığı, onlara hangi mekânsal sınırlar içerisinde yer açtığı ve hangi işlevlerle ilişkilendirdiği; kültürel normlar, ekonomik yapılar ve kent tasarımı gibi birçok değişkenin etkisiyle belirlenmektedir. Yaşlı bireyler, yakınlarının ölümü; işe yaramadığını hissetme, emeklilikle birlikte çalışan birey statüsünün ve iş çevresinin kaybı, kendini yalnız hissetme gibi psikolojik sorunlarla karşılaşmaktadır (Akal, 2005, s. 10). Bu bağlamda yaşlılık, yalnızca yaşa bağlı bir durum değil; toplumsal olarak inşa edilen bir kategori olarak da varlık göstermektedir.

Günümüzde yaşlı bireylerin toplumsal hayatta nasıl konumlandıkları, özellikle kentsel mekânlarda nasıl bir görünürlük kazandıkları ya da görünmez hale geldikleri önemli bir tartışma alanı yaratmaktadır. Mekân, yalnızca fiziksel bir çevre değil; aynı zamanda sosyal ilişkilerin kurulduğu, toplumsal rollerin sergilendiği bir alan olarak

karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, mekânın yaşlı bireyler açısından nasıl deneyimlendiği; onların toplumsal dışlanma süreçleriyle nasıl ilişkilendiği kritik bir soru haline gelmektedir. Kamusal alanların tasarımı, erişilebilirliği ve kullanım biçimleri; yaşlı bireylerin toplumsal katılım düzeylerini ve gündelik yaşam pratiklerini doğrudan etkilemektedir. Bu çalışma, yaşlılık ve mekân ilişkisini sosyolojik bir bakış açısıyla ele almakta; yaşlı bireylerin toplumsal ve mekânsal konumlanış biçimlerini teorik olarak tartışmaktadır. Çalışma nitel bir yaklaşımla yapılandırılmış olup, literatür taraması yoluyla elde edilen veriler üzerinden kavramsal bir çözümleme yapılmaktadır. Teorik arka planı yaşlılık, kamusal alan, mekân sosyolojisi ve toplumsal dışlanma kavramları oluşturmaktadır. Bu bağlamda Lefebvre'nin mekânın toplumsal üretimi fikrinden hareketle, yaşlı bireylerin kentsel mekânlarda nasıl konumlandıkları, hangi mekânsal ve toplumsal engellerle karşılaştıkları ve bu durumun yaşlılık deneyimini nasıl biçimlendirdiği tartışılmaktadır.

Yaşlılık

Yaşlılık, insan yaşamının ilerleyen evrelerinden biri olmanın ötesinde; bireyin hem toplumsal hem de varoluşsal anlamda yeniden konumlandığı, çok boyutlu bir dönüşüm sürecidir. Yaşam konusunda kayıpların ve çöküşün görüldüğü bu dönem, yaşam sürecinin geç dönemindeki gelişmenin devamını ve bireydeki değişimleri ifade eder. Bu aynı zamanda kültürel, çevresel ve ekonomik etmenlerin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Emiroğlu, 1995, s.15-16). Bu dönem, yalnızca takvim yaşıyla ölçülen bir kronolojik eşik değil; aynı zamanda bireyin zamanla bedeninde, ilişkilerinde ve kendilik algısında meydana gelen değişimlerin iç içe geçtiği bir geçiş alanı olarak değerlendirilmektedir. Yaşlanma, bireyin anne karnından başlayıp ölümüne kadar devam eden süreç içerisinde biyolojik, fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik açıdan değişime uğrayarak yaşamını etkileyen geri dönüşümü olmayan kaçınılmaz bir süreçtir (Tomanbay, 2002, s.250). Yaşlılık, bireyin önceki yaşam evrelerinde edindiği deneyimlerin tortusuyla şekillenen, geçmişin yükünü ve bilincini taşıyan; aynı zamanda geleceğin belirsizliğine dair farkındalığın arttığı bir varoluşsal derinlik taşımaktadır. Bu bağlamda yaşlılık, tekil bir olgu olmaktan çıkarak, hem bireysel kimliğin yeniden kurulduğu hem de toplumsal rollerin dönüştüğü çok katmanlı bir yaşam evresi olarak şekillenmektedir.

Her birey, doğduğu andan itibaren yaşlanma sürecine dâhil olmakta; dolayısıyla yaşlılık, herkesin bir gün ulaşacağı, kaçınılmaz ve evrensel bir yaşam dilimi olarak varlık kazanmaktadır. Bu gerçeklik, yaşlılığı istisnai bir durumdan çıkarıp, insan yaşamının doğal ve ortak bir parçası hâline getirmektedir. Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre yaş sınıflaması şu şekildedir: 60 ile 74 yaş arası yaşlılık, 75 ile 89 yaş arası ihtiyarlık, 90 yaş ve fazlası ileri yaşlılık (Akdemir, 1997). Her ne kadar bireyler

bu süreci farklı zamanlarda, farklı koşullarda ve farklı yoğunluklarda deneyimlese de yaşlılık herkesin karşılaştacağı bir duraktır. Bu yönüyle yaşlılık, yalnızca bir yaşam meselesi değil; zamana, topluma ve insan olmanın doğasına içkin bir yaşam aşamasıdır. Yaşlılık literatürde biyolojik yaşlanma, kronolojik yaşlanma, psikolojik yaşlanma ve sosyolojik yaşlanma şeklinde dört ana başlık altında toplanmaktadır.

Biyolojik açıdan yaşlılık, organizmanın zamanla maruz kaldığı aşınma, yıpranma ve işlevsel gerilemelerle tanımlanmaktadır. Biyolojik Yaşlanma, gelişim sürecinde vücudun yapısal ve işlevsel olarak değişim geçirmesidir. Anne karnında başlamaktadır ve yaşam biçimimiz, hücrelerimiz yaşlanmasını yavaşlatabildiği gibi aynı zamanda hızlandırabilmektedir (Kalkan, 2008:4). Bu bağlamda hücre yenilenmesinin yavaşlaması, bağışıklık sisteminin zayıflaması, kas ve kemik yoğunluğunun azalması gibi fizyolojik göstergeler, yaşlılığın temel biyolojik belirtileri arasında yer almaktadır. Ancak bu sürecin her bireyde aynı şekilde seyretmediği unutulmamalıdır. Biyolojik yaş, takvim yaşıyla her zaman örtüşmediği için yaşlılık, yalnızca fizyolojik verilerle açıklanamayacak kadar karmaşık bir evredir. Bu bağlamda, yaşlılık süreci bireysel çeşitlilik göstermektedir.

Psikolojik açıdan yaşlılık, bireyin benlik algısı, duygusal dayanıklılığı ve zihinsel süreçleri üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. Psikolojik yaşlanma, hafıza, öğrenme, zekâ gibi zihinsel fonksiyonlarda, istek ve arzulara, kişilikte değişimler olmasıdır (Dölek, 2011, s.17). Bu dönemde birey hem geçmiş yaşantılarıyla hem de ölüm olgusuyla daha yakından yüzleşmektedir. Fiziksel kapasitenin azalması, bağımsızlık hissinin zedelenmesi ve yaşamdan duyulan tatminin azalması gibi durumlar, yaşlılık sürecini psikolojik olarak yoğunlaştırmaktadır. Bazı bireyler bu dönemi olgunluk ve kabulleniş süreci olarak deneyimlerken, kimileri için yaşlılık; kayıplar, tükenmişlik ve umutsuzlukla özdeşleşmektedir. Bu nedenle yaşlılık, duygusal ve zihinsel bir geçiş dönemi olarak da değerlendirilmektedir.

Sosyolojik açıdan yaşlılık, yalnızca bireyin biyolojik ömrünün ilerlemesiyle açıklanabilecek bir durum olmamakta; aksine, toplumsal yapıların, kültürel değerlerin ve egemen normların etkisiyle şekillenmektedir. Sosyolojik yaşlanma, zaman içinde kazanılan alışkanlıkların, sosyal konumun ve bireylerin sosyal rollerinin toplum içerisinde değişmesini ifade etmektedir (Durgun ve Tümerdem 1997). Yaşlılık, her toplumda farklı biçimlerde tanımlanmakta; bu tanımlar, yaşa dair algıların sadece fiziksel gerçekliklere değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel bağlamlara göre oluştuğunu göstermektedir. Yaşlanma sürecinde birey biyolojik, psikolojik ve toplumsal olarak birtakım değişikliklere uğramaktadır. Bu değişiklikler, bireyin biyolojik özelliklerine, fiziksel ve psikolojik anlamda geçirdiği değişikliklere, yaşam tarzına, gündelik yaşam pratiklerine göre farklılaşmaktadır (Özben, 2008, s.98).

Hangi yaşın “yaşlı” kabul edileceği, yalnızca takvim yaşına bağlı olarak belirlenmemekte; toplumsal yaşamın düzeni, üretim ilişkileri ve kuşaklar arası roller bu sınırları belirlemektedir. Bazı toplumlarda altmış yaş üzeri bireyler yaşlı olarak tanımlanmakta; bazılarında ise emeklilik, bedensel yavaşlama ya da çalışma yaşamından çekilme gibi kriterler bu tanımlamayı şekillendirmektedir. Bu durum, yaşlılığın toplumsal olarak inşa edilen bir kategori olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Yaşlılık, insanların yalnızca fiziksel değişimleriyle değil, çevrenin onlara yüklediği anlamlarla da belirlenmektedir. Toplum, bireylere yaşa bağlı olarak çeşitli roller, sorumluluklar ve davranış kalıpları atfetmekte; bu kalıplar da bireyin kendini nasıl algılayacağını doğrudan etkilemektedir. Yaşlılıkla ilişkilendirilen birçok toplumsal rol bulunmaktadır. Emeklilik, çalışma yaşamından çekilme ve üretim dışı bir konuma geçme anlamına gelmekte; bu durum, bireyin toplumsal fayda üzerinden yeniden tanımlanmasına yol açmaktadır. Bu tanımlama yaşlıların iş ve ev hayatında belirli bir yere sahipken yaşlanma ve emekliye ayrılma ile birlikte kendilerini işe yaramayan bir insan olarak düşünmeye başlamalarına sebebiyet vermektedir (Büyükcoşkun, 1990, s. 12).

Yaşlı bireylerden fiziksel güç ya da hız beklenmemekte; ancak deneyim, birikim ve rehberlik gibi sembolik rolleri üstlenmeleri beklenmektedir. Bu roller, toplumun yaşlı bireylere yüklediği anlamları yansıtmakta; bireyin toplumsal konumunu da belirlemektedir. Ancak her bireyin yaşlılığı aynı şekilde deneyimlemediği de görülmektedir. Sosyoekonomik durum, cinsiyet, eğitim düzeyi, yaşanan coğrafya gibi etkenler yaşlılık sürecini doğrudan etkilemektedir. Kimileri için yaşlılık, saygınlık ve rahatlıkla dolu bir dönem olarak yaşanmakta; kimileri için ise dışlanma, yalnızlık ve bağımlılık içinde geçmektedir. Bu da yaşlılığın yalnızca bireysel bir deneyim değil, aynı zamanda toplumsal yapıların birey üzerindeki etkilerinin bir yansıması olduğunu göstermektedir. Toplumun yaşlı bireye hangi rolleri uygun gördüğü, bireyin kendini nasıl göreceğini de belirlemektedir. Bir kişi, yaşlı olarak tanımlandığı andan itibaren, bu kimliğin getirdiği beklentilerle yüzleşmekte; bazı davranışları sergilemesi, bazı alanlardan çekilmesi ya da belli biçimlerde konuşması gerektiği düşünülmektedir. Bu da yaşlılığı, toplumsal bir etiketleme süreci haline getirmektedir. Birey yaş aldıkça sadece fiziksel olarak değil, toplumsal olarak da dönüşmekte; yeni bir kimlik inşası sürecine girmektedir. Sonuç olarak yaşlılık, bireyin yaşam çizgisinde bir dönemeç olmakla birlikte; aynı zamanda toplumun bireye yüklediği anlamlar, roller ve değerlerle şekillenmektedir. Yaşlı bireyler hem iç dünyalarında bir geçiş yaşamakta hem de dış dünyada çeşitli beklentilerle çevrelenmektedirler. Bu durum, yaşlılığın hem kişisel bir deneyim hem de toplumsal bir yapının ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Yaşlılık, toplum tarafından tanımlanmakta; birey bu tanımlar doğrultusunda konumlandırılmakta ve çoğu zaman da bu konuma uyum sağlamaya zorlanmaktadır.

Tarihsel bir çerçevede değerlendirildiğinde, yaşlılık olgusunun yalnızca bireysel biyolojik bir süreç olmadığı; aynı zamanda toplumsal yapıların, kültürel değerlerin ve üretim ilişkilerinin etkisiyle biçimlendiği görülmektedir. Yaşlılık, her toplumda farklı anlamlar yüklenmekte; bu anlamlar tarihsel koşullara ve toplumsal ihtiyaçlara göre değişiklik göstermektedir. Yaşlılık, bir zamanlar toplumsal hiyerarşide üst sıralarda yer alırken; bugün giderek daha fazla marjinalleşen bir yaş evresi olarak tanımlanmaktadır. Sanayi toplumunu yaşlı ve yaşlılık açısından bir dönüm noktası olarak nitelenmek olanaklıdır. Özellikle de sanayi devriminden sonra yaşlılığa bakış açısı değişmiştir (Çağlar, 2014, s.150). Sanayi Devrimi öncesi toplumlarda yaşlı bireyler, yaşam bilgeliğini taşıyan, topluluklara yön veren ve kuşaklar arasında bağ kuran kişiler olarak kabul edilmekteydi. Tarımsal üretimin hâkim olduğu bu dönemde deneyim, zamanla birikmiş bilgi ve geleneksel otorite büyük değer taşımakta; yaşlı bireyler bu değerlerin taşıyıcısı olarak merkezi bir konumda bulunmaktadır. Kuşaktan kuşağa aktarılan deneyimler, yaşlıların toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçası olmalarında belirleyici olmuştur.

Sanayi Devrimi ile birlikte dünya büyük bir dönüşüm sürecine girmekte; üretim ilişkileri değişmekte, emek biçimleri farklılaşmakta ve toplumsal değer sistemleri yeniden şekillenmektedir. Bu yeni sistemde makineleşme, hız, verimlilik ve teknik bilgi ön plana çıkmakta; yaşlılık bu değerlerin dışında kalan bir evre olarak görülmektedir. Genç, dinamik, fiziksel olarak güçlü ve teknolojiye yatkın bireyler tercih edilmekte; toplumsal sistem bu özellikleri yücelten bir düzlemde işlemektedir. Bu durum, yaşlı bireylerin toplumsal hayattaki yerini ve değerini doğrudan etkilemektedir. Yaşlılar, üretime katkı sunamayan, değişime ayak uyduramayan, çağın gerisinde kalmış bir grup olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlama biçimi, yaşlı bireylerin toplumsal rollerinin giderek daralmasına yol açmakta; onları yalnızca “geçmişin taşıyıcıları” olarak konumlandırmaktadır. Böylece yaşlılar, toplumsal sistemin dışında kalmakta; merkezden çevreye, görünürlükten sessizliğe itilmekte ve edilgen bir konuma mahkum edilmektedirler.

Sanayi sonrası toplumun yapısal dönüşümü, insanın değerini üretim kapasitesi üzerinden belirlemekte; bu yaklaşım yaşlı bireylerin değersizleştirilmesine zemin hazırlamaktadır. Toplumun üretim temelli inşa edilmesi, yaşlıların bu yapıya katkı sunamaması nedeniyle dışlanmalarını meşrulaştırmaktadır. Bu süreçte yaşlılık, birikim ve saygınlık değil; yük, bağımlılık ve tüketimle özdeşleştirilmektedir. Aynı zamanda modernleşme ile birlikte toplumsal dayanışma giderek azalmış ve duygusal dayanışma işlevinin öncelendiği çekirdek aile yapısı daha da ön plana çıkmıştır (Kalaycı, Özkul, 2017, s.95). Aile yapısının çekirdek hale gelmesiyle birlikte yaşlı bireylerin geniş aile yapıları içerisindeki merkezi konumu zayıflamaya başlamıştır. Böylece kuşaklar arası bağlar kopmakta, birlikte yaşama kültürü yerini bireyselleşmiş

yaşam tarzlarına bırakmaktadır. Bu durum yaşlı bireyleri yalnızlaştırmakta; sosyal destek sistemlerinin zayıflaması ise yaşlılık deneyimini daha kırılgan ve savunmasız hale getirmektedir. Yaşlılar hem özel hem kamusal yaşamda görünmez hale gelmekte; toplumsal hayata aktif katılım göstermeleri giderek zorlaşmaktadır.

Kentleşme, dijitalleşme ve küreselleşme gibi büyük ölçekli dönüşümler yaşlı bireylerin toplumsal hayattaki varlığını daha da sınırlandırmaktadır. Kamu alanları genç ve aktif bireylere göre düzenlenmekte; yaşlıların ihtiyaçları göz ardı edilmekte; ulaşım, iletişim, teknoloji ve sağlık gibi temel alanlarda çeşitli erişim sorunları yaşanmaktadır. Bu da yaşlı bireylerin sosyal çevrelerini daraltmakta; onları mekânsal olarak da görünmez hale getirmektedir. Sonuç olarak, yaşlılık günümüzde sadece bireysel bir durum değil, aynı zamanda toplumsal yapının dışına itilmiş bir yaşantı biçimi olarak varlık göstermektedir. Modern dünyanın anlamı, üretkenlik, performans ve gençlik üzerinden şekillendirilmekte; yaşlılık bu değerlerin karşıtı olarak konumlandırılmaktadır. Yaşlı bireyler, değersizlik, dışlanma ve yalnızlıkla tanımlanmakta; toplumsal yapı onları hem fiziksel hem de sembolik olarak marjinalleştirmektedir. Bu durum kentte ve kent mekanlarında da görünür hale gelmekte ve yaşlıların sosyal mekanları sınırlandırılmaktadır.

Toplumsal Mekan Kullanımı

Kent, yalnızca yapılar, yollar ve fiziksel altyapıların birleşimi olarak algılanmamalıdır; bunun ötesinde, kentsel ortam, bireylerin yaşamlarını sürdürebilmek, üretim yapmak, tüketim alışkanlıklarını şekillendirmek, kültürel etkileşimlerde bulunmak ve toplumsal bağlarını güçlendirmek amacıyla bir araya geldikleri dinamik bir mekân olarak şekillenmektedir. Kent mekanları sadece fiziksel özellikleri ile değil toplumsal, sosyolojik, psikolojik anlamlarıyla bir bütün olarak değerlendirilmelidir. (Erdönmez, Çelik, 2016, s.147) Kent, insanlar arasındaki sosyal ilişkileri düzenlerken, aynı zamanda toplumun ekonomik, kültürel ve politik yapısını da doğrudan etkileyen bir alan olmaktadır. Bu yüzden kent, yalnızca fiziksel bir yerleşim yeri değil, aynı zamanda toplumsal yapıları, değerleri ve normları yansıtan bir yaşam alanı olarak kendini göstermektedir.

Bireylerin gündelik yaşamlarını şekillendiren bir ortam olarak kentler, toplumsal ve kültürel anlamların iç içe geçtiği, birbirlerini besleyen bir yapı haline gelmektedirler. Bu çerçevede kent, sadece bireylerin barınma ihtiyaçlarını karşılayan bir yer değil; aynı zamanda bireylerin kendi kimliklerini inşa ettikleri, sosyal rollerini deneyimledikleri ve toplumsal yaşamın çeşitli katmanlarına dahil oldukları bir alan olarak kamusal alanda kendi varlığını göstermektedir.

Kamusal alan, toplumun ortak yararını gerçekleştirmeye yönelik düşünce, söylem ve eylemlerin gerçekleştirildiği ortak toplumsal alandır (Dişçi, 2017, s.56). Bu bağlamda kent yaşamının önemli bir parçasıdır ve toplumsal etkileşimin, farklı bireylerin bir araya gelerek ortak yaşam alanlarında yer aldığı, kamusal konuşmaların ve bireysel ifade özgürlüğünün mümkün olduğu yerlerdir. Kamusal alan, yalnızca sosyal etkileşimlerin yaşandığı fiziksel yerler değil, aynı zamanda bu alanlarda yaşanan deneyimlerin, kültürel anlamların, bireysel ve toplumsal kimliklerin şekillendiği ve paylaşıldığı zeminlerdir. Parklar, meydanlar, sokaklar, toplu taşıma araçları, kütüphaneler, kültürel merkezler ve benzeri alanlar, kamusal yaşamla bireylerin buluştuğu başlıca mekânlardır. Bu alanlarda, bireylerin sosyal etkileşimde bulunması, kendilerini ifade etmesi ve toplumsal katılım sağlaması mümkündür.

Kamusal alanlar, teorik olarak tüm bireylerin eşit bir şekilde erişebileceği yerler olarak düşünülse de pratikte bu eşitlik çoğu zaman sağlanamamaktadır. Kamusal alanlar, bir yandan toplumsal katılımın teşvik edildiği, bireylerin özgürce hareket edebildiği yerler olarak değer taşımakta, diğer yandan da toplumsal sınıf, cinsiyet, yaş gibi faktörler nedeniyle bazı grupların bu alanlardan dışlanması durumu söz konusu olabilmektedir. Kamusal alan, farklı grupların görünürlük kazandığı ve sosyal kapsayıcılığın mümkün olduğu bir ortam olarak toplumsal çeşitliliğin ve eşitliğin sağlanması adına büyük önem taşımaktadır.

Mekân, yalnızca fiziksel bir çevreyi tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda bu çevreyle bireylerin kurduğu ilişkiyi, o mekânda geçirilen zamanı, bireylerin kendilerini nasıl hissettiklerini ve bu alana duydukları aidiyet duygusunu da kapsayan bir olgudur. Mekânı biçimlendiren, insanın zaman içindeki yaşam deneyimleridir (Asiliskender, 2004, s.84). Bu bağlamda mekân, bireylerin yaşam pratikleriyle anlam kazanmakta ve her birey için farklı deneyimlerin mümkün olduğu bir yer haline gelmektedir. Örneğin, aynı park bir çocuk için oyun alanı, bir genç için buluşma yeri, bir yaşlı için dinlenme ve sosyalleşme mekânı olabilir. Bu farklı kullanım biçimleri, mekânın sadece fiziksel özelliklerinin değil, aynı zamanda o mekânda geçirilen zaman ve kurulan ilişkilerle şekillenen sosyal bir varlık alanı olduğunu göstermektedir.

Mekân, yalnızca bireylerin barınma ihtiyaçlarını karşıladığı bir yer değil; bireylerin toplumsal rollerini gerçekleştirdiği, kimliklerini inşa ettiği, aidiyet duygusu geliştirdiği ve toplumsal etkileşimlerde bulunduğu bir alan olabilmektedir. Dolayısıyla mekân, her birey için aynı anlamı taşımamakta, bireylerin yaşadığı sınıfsal, kültürel ve yaşa dayalı farklılıklar, mekânın anlamını ve kullanım biçimlerini belirlemektedir. Bu bağlamda, mekân, toplumsal pratiklerle anlam kazanmakta ve mekâna duyulan aidiyet, bir kişinin toplumsal yapının neresinde yer aldığına ve bu

yapıyı nasıl deneyimlediğine göre değişmektedir. Bu nedenle mekân, herkese aynı eşitlikte açılabilen bir alan olmamaktadır.

Kent, kamusal alan ve mekân, toplumsal yapılar tarafından biçimlendirilen, bireylerin yaşamlarının şekillendiği ve sosyal etkileşimlerde bulundukları temel alanlar olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu alanlara herkesin eşit erişimi her zaman mümkün olmamaktadır. Bu da kent hakkı gibi önemli kavramları gündeme getirmekte ve yaşlı bireyler gibi bazı grupların bu alanlara erişimini engelleyen engelleri sorgulamayı zorunlu kılmaktadır.

Bu bağlamda bireylerin kent yaşamına katılımı, yalnızca fiziksel olarak bir yerde bulunmaktan ibaret değildir; aynı zamanda kent mekânlarında eşit ve adil bir biçimde var olabilme imkânlarını da içermektedir. Kentin sunduğu olanaklardan eşit şekilde yararlanabilme, sosyal ve kültürel hayatın içinde aktif bir şekilde yer alabilme, bireylerin kendilerini kentteki sosyal yapının bir parçası olarak hissetmelerini sağlayan en temel unsurlardandır. Yaş, cinsiyet, sınıf, etnik kimlik ve fiziksel kapasite gibi faktörler, kentsel alanlara erişimi etkileyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Ancak mevcut kentsel yapı, çoğu zaman bu farklılıkları yeterince dikkate almamakta ve eşit katılımı engelleyen koşullar üretmektedir. Özellikle yaşlılar, engelliler, düşük gelirli bireyler gibi bazı gruplar, kamusal alanlardan ya da kentsel hizmetlerden yeterince faydalanamamakta; bu durum, kentsel yaşamın pratiklerinde ciddi eşitsizlikler doğurmaktadır.

Kentin fiziksel yapıları, ulaşım ağı, kamusal alanların düzenlenmesi, sağlık ve eğitim hizmetlerinin dağılımı, bu grupların haklara erişimini doğrudan etkileyen unsurlardır. Bu açıdan, kentsel düzenlemelerin yalnızca erişimi sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda kamusal alanların ve hizmetlerin her birey için erişilebilir ve kullanılabilir hale getirilmesini hedeflemesi gerekmektedir. Bireylerin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamlarına katılımı sadece fiziksel erişimle sınırlı tutulmamalı; aynı zamanda bu katılımın nitelikli ve anlamlı olması da sağlanmalıdır. Örneğin, yaşlı bireyler için kentteki kamusal alanların erişilebilirliği, yalnızca fiziksel engellerin ortadan kaldırılmasıyla ilgili değil; aynı zamanda bu alanlarda sosyal etkileşimde bulunma, toplumsal yaşamın bir parçası olma ve kendilerini ifade etme imkânı ile de doğrudan ilgilidir.

Yaşlı bireylerin sosyal izolasyona uğramadan kent yaşamına dahil olabilmeleri için, kentlerin sadece fiziksel değil, toplumsal açıdan da daha kapsayıcı hale getirilmesi gerekmektedir. Pratikte bu ideal çoğu zaman sağlanamamakta; kentsel mekânlar belirli yaş gruplarına, özellikle de genç ve çalışabilir bireylere göre düzenlenmektedir. Kamusal alanlar her bireyin kullanımına açık gibi görünmekte; fakat yaşlı bireyler için

bu alanlara erişim, mekânsal düzenlemeler ve toplumsal kabuller nedeniyle kısıtlanmaktadır. Yaşlı bireyler, kentsel mekânlarda görünür olmamakta; kent daha çok gençliğin ve hızın mekânı olarak şekillenmektedir. Bu noktada, kamusal alanların yaşlı bireyler için uygun olmaması, yalnızca fiziksel engellerle sınırlı kalmamaktadır. Yaşlı bireylerin biyolojik, sosyolojik ve psikolojik durumları, bu mekanlarda yaşadıkları deneyimleri doğrudan etkilemektedir.

Kentsel mekânlar genellikle genç ve dinamik bireyler için tasarlanmakta; hızlı tempolu, teknolojiyle iç içe geçmiş ve fiziksel olarak güçlü bireylerin ihtiyaçları göz önünde bulundurulmaktadır. Ancak yaşlılar, genellikle daha yavaş hareket etme, sınırlı fiziksel güç, görme ve işitme sorunları, motor becerilerde zorluklar gibi biyolojik engellerle karşı karşıyadırlar. Bu durum, onları kentteki pek çok alanda aktif bir şekilde yer almaktan alıkoymaktadır. Kamusal alanlarda yapılan düzenlemeler, genellikle genç, teknolojiye hâkim, hızlı algılayan ve yenilikçi bireylerin ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Bu tür alanlarda hızla ilerleyen bir yaşam temposu, dijital etkileşimlerin yoğunluğu ve anlık kararlar gerektiren çevreler, yaşlı bireylerin psikolojik ve sosyolojik durumu göz önüne alındığında onları zor durumda bırakmaktadır. Yaşlı bireylerin çevreyi algılamaları daha yavaş olabilir, bu da onlara yönelik mekânsal düzenlemelerin daha dikkatli yapılması gerektiği anlamına gelmektedir. Örneğin, trafik ışıkları ya da yürüyüş yollarındaki engeller, yaşlıların fiziksel olarak bu alanlarda rahatça hareket etmelerini engelleyebilmektedir. Ayrıca, dijitalleşen kamusal alanlar ve teknolojiye dayalı etkileşimler, yaşlı bireyler için anlaşılması ve kullanılması güç bir hâl alabilmektedir.

Sosyolojik açıdan, yaşlılar genellikle teknolojiye daha az hâkimdirler; bu durum, onları daha fazla izole edebilir ve kamusal alanlarda dışlanmış hissetmelerine yol açabilir. Kentin modern yüzü, özellikle hızlı kararlar almayı gerektiren dijital platformlar ve mobil cihazlar üzerinden gerçekleşen etkileşimlerle şekilleniyor olmasına rağmen, yaşlı bireyler bu tür teknolojilerden yeterince faydalanamamakta, bu da onların kentsel hayata katılımını sınırlandırmaktadır. Bu durum yaşlıların sosyal bağlarını koparmalarına ve toplumdan daha fazla izole olmalarına yol açmaktadır. Psikolojik olarak da hızla değişen çevre ve toplumsal normlar, yaşlı bireylerin uyum sağlamakta zorlandığı bir durum yaratmaktadır. Yeni teknolojilerin hızla gelişmesi, sürekli olarak kendini yenileyen ve modernleşen bir kent yapısının ortaya çıkması, yaşlı bireylerin kendilerini bu düzene uyumlu hissetmemelerine sebep olabiliyor. Yaşlıların çevreleri algılayış biçimi, gençlere kıyasla daha yavaş ve temkinli olabilir. Bu durum, onların sosyal etkileşimlere katılımını ve kentsel alanlarda aktif bir şekilde yer almalarını zorlaştırmaktadır.

Mekânın Yeniden Üretimi ve Yaşlıların Sosyal Alanının Kısıtlanması

Kamusal alanların genellikle genç ve dinamik bireyler için tasarlanması, yaşlı bireylerin sosyal hayatta ve mekânda kendilerini dışlanmış hissetmelerine yol açmaktadır. Mekân, yalnızca fiziksel bir çevre olmanın ötesinde, toplumsal ilişkileri ve toplumsal kimlikleri yeniden üreten bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, yaşlı bireylerin mekândaki varlıkları, yalnızca fiziksel sınırlamalarla değil, aynı zamanda toplumsal yapının kendisiyle de şekillenmektedir.

Yaşlı erkeklerin emeklilikle birlikte evlerine dönmeleri, toplumsal rollerindeki bir dönüşümü de beraberinde getirmektedir. Çalışmak bireye yalnızca bir gelir sağlamaz bunun beraberinde bir kimlik de kazandırır (Demirbilek, 2014, s.135). Çalışma hayatının sona ermesi, aynı zamanda aile içindeki statülerinin yeniden inşa edilmesine yol açmaktadır. Geleneksel olarak, evin reisi olarak kabul edilen yaşlı erkekler, emeklilikle birlikte evdeki otoriteyi kaybetmektedirler. Bu durumda, evin yönetimi ve hâkimiyeti genellikle kadına geçmekte ve erkek birey evdeki konumunu kaybetmektedir. Bu kayıp, yaşlı erkeklerin sosyal hayatta ve mekânda daha fazla dışlanmalarına neden olmaktadır. Evdeki konumlarının azalması, yaşlı erkekleri kamusal alanda, özellikle parklarda ve kahvehanelerde daha fazla zaman geçirmeye yönlendirmektedir. Ellerinde ekmek poşetleriyle parklarda kendi yaş gruplarıyla sohbet eden yaşlı erkekler, bir anlamda kendi statülerini, dış dünyaya karşı yeniden inşa etmeye çalışmaktadırlar. Diğer taraftan, yaşlı kadınların toplumsal ve mekânsal dışlanmaları daha farklı bir biçimde gerçekleşmektedir. Yaşlılıkla birlikte kadınların kamusal alanı kullanma becerisi daha da sınırlanmaktadır.

Geleneksel toplum yapılarında, yaşlı kadınların çoğu zaman ev içi rollerine sıkıştığı gözlemlenmektedir. Ev içi aktiviteler, özellikle yaşlı kadınlar için gündelik yaşamın vazgeçilmez bir parçası hâline getirmekte, günler düzenlemek, dikiş-nakış yapmak gibi faaliyetler, evin dört duvarı arasında zaman geçirmelerine neden olmaktadır. Kamusal alanda daha fazla vakit geçirebilen yaşlı kadınlar, ancak günün belirli saatlerinde parklarda ya da toplu taşıma araçlarında görülebilmektedirler. Ancak bu durum, genellikle yaşlı kadınların yaşadıkları bölgelerdeki mekânlarla sınırlı kalmaktadır. Yaşlı kadınlar, ev içindeki rollerinin ve kısıtlı dış mekân erişimlerinin bir sonucu olarak, toplumsal hayattan giderek daha fazla dışlanmaktadırlar (bkz. Şekil 1).

Şekil 1. Yaşlı bireylerin cinsiyete göre mekânsal sınırlılıklarını konu alan temsili görsel (yazar tarafından OpenAI yapay zeka aracı ile oluşturulmuştur).

Kent yaşamında, yaşlı bireylerin mekânları kullanma biçimlerinin de önemli bir değişim gösterdiğini söyleyebilmek mümkündür. Örneğin, emeklilikle birlikte kaybettikleri üretkenlik ve evin reisi statüsü, parklarda arkadaşlarıyla sohbet eden bir "amca" statüsüne evrilmektedir. Günümüzde kentlerde yaşlılara bakıldığında artık çoğu kendi evinde çocuklarından bağımsız kendine ait programı uygulamak istemektedir (Onur, 1995). Bu durum, hem biyolojik hem de toplumsal yaşlanmanın etkisiyle şekillenen bir izolasyon sürecini gözler önüne sermektedir. Yaşlı bireylerin sosyal bağlantılarının büyük bir kısmı, kendi yaş gruplarıyla sınırlı kalmaktadır. Birçok yaşlı erkek ve kadın, yalnızca kendi çevrelerinde tanıdıklarıyla vakit geçirmektedir. Bu durum, mekâna dair toplumsal normların ve kültürel anlayışların bir yansımasıdır. Yaşlılar, kentsel mekânda çoğunlukla yalnızca yaşadıkları mahalledeki parklar, kahvehaneler veya toplu taşıma araçları gibi sınırlı alanlarda görünmektedirler. Bu durum, yaşlı bireylerin toplumsal katılımını daraltmakta ve onları mekânın sınırlarında birer "görünmeyen" figürler haline getirmektedir.

Toplumsal değişimler ve mekânın kendisi, yaşlı bireylerin dışlanmalarını yeniden üretmektedir. Lefebvre (2014)'ye göre mekan yalnızca fiziksel bir nesne değil aynı zamanda toplumsal ilişkiler yolu ile üretilen bir yapıdır. Lefebvre'nin mekânın yeniden üretimi anlayışı, kamusal alanların tasarımının ve toplumsal ilişkilerin bu dışlanma sürecinde nasıl bir rol oynadığını açıklamaktadır. Kamusal alanlar, genellikle hızlı, verimli ve genç bireyler için tasarlanmaktadır. Bu tasarım, yaşlı bireylerin biyolojik ve psikolojik özelliklerini göz ardı ederek, onları bu alanlardan dışlamaktadır. Sonuç olarak, yaşlılar yalnızca mekânsal değil, aynı zamanda

toplumsal anlamda da dışlanmaktadır. Kent, sadece fiziksel bir yerleşim alanı değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel normların şekillendiği bir mekân olarak, yaşlı bireylerin toplumsal yaşantılarını kısıtlayan bir unsura dönüşmektedir. Yaşlı bireylerin toplumsal katılımı ve kamusal alanda görünürlük kazanması, ancak bu alanların daha kapsayıcı ve erişilebilir hâle getirilmesiyle mümkün olacaktır.

Sonuç

Yaşlılık, yalnızca bireysel bir yaş alma süreci değil; aynı zamanda toplumsal ilişkiler, kültürel kabuller ve mekânsal pratikler aracılığıyla inşa edilen çok katmanlı bir olgudur. Bir toplumda yaşlı bireyin nasıl tanımlandığı, o toplumun kültürel değerleri, ekonomik yapısı, sosyal normları ve fiziksel çevresiyle yakından ilişkilidir. Dolayısıyla yaşlılık, evrensel bir kategori olarak değil; her toplumun kendi dinamikleri içinde yeniden tanımlanan bir toplumsal durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel ölçekte yaşanan dönüşümler modernleşme, kentleşme, teknolojik gelişmeler ve demografik değişimler toplumsal grupların rollerini ve konumlarını yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Bu değişimden yaşlı bireyler de doğrudan etkilenmiş; yaşlılığın anlamı, yaşlı bireylere atfedilen işlevler, onların kamusal alandaki görünürlükleri ve hangi mekânlarda var olabileceklerine dair sınırlar yeniden çizilmiştir. Artık yaşlı bireyler, sadece “geçmişin tanığı” olarak değil; aynı zamanda modern kentin hızına ve verimlilik talebine uymayan “fazlalıklar” olarak konumlandırılmaya başlanmıştır.

Bu bağlamda yaşlılık, yalnızca fiziksel gerilemelerle değil; aynı zamanda toplumsal dışlanma biçimleriyle de belirginleşmektedir. Toplum olarak bizler, yaşlı bireyleri kamusal alanda görmezden gelerek ve onların ihtiyaçlarını kent planlamasında, hizmet sunumunda ya da bireylerin davranışları, ilgili grupların zaten kısıtlı olan sosyal alanlarının daha da daralmasına neden olabilmektedir. "Yaşlı bireylerin kendilerine ait kamusal alanları kullanmaları, özgürce hareket etmeleri ya da toplumsal yaşama katılmaları birçok engelle kuşatılmakta; bu da hem fiziksel hem de sembolik düzeyde bir dışlanmayı beraberinde getirmektedir. Yaşlı bireylerin mekânsal ve toplumsal konumlarının nasıl şekillendiğini anlamak, sadece yaşlılığa dair bir duyarlılık geliştirmekle kalmaz; aynı zamanda daha adil, kapsayıcı ve kuşatıcı bir toplum tahayyülünün de önünü açmaktadır.

Yaşlılık, bireyler arası farklılık gösterebilse de, tüm insanlar için yaşamın ilerleyen evrelerinde karşılaşılması muhtemel bir durumdur. Bu nedenle yaşlı bireylerin mekânsal varlıklarını tanımak, onları toplumsal hayatın doğal ve aktif birer öznesi

olarak görmek hem etik bir sorumluluk hem de toplumsal sürdürülebilirlik açısından temel bir gerekliliktir. Çalışmanın çıkış sorusu olan “Toplum yaşlı bireyleri nasıl konumlandırıyor ve onların mekânlarını nasıl kısıtlıyor? sorusunun yanıtı, yalnızca gözlemlenen mekânsal daralmada değil; aynı zamanda yaşlı bireylerin sessizce itildikleri sembolik sınırların görünür kılınmasında yatmaktadır. Toplumsal dışlanma çoğu zaman görünür olmayabilir; ancak fiziksel mekânlar, bu dışlanmanın somutlaştığı alanlar olarak işlev görür. Bu bağlamda yaşlı bireylerin daha adil ve erişilebilir bir toplumsal yaşam sürdürebilmeleri, onların hem fiziksel hem de toplumsal mekânlarda görünür kılınmalarıyla mümkün olacaktır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ÇIKAR ÇATISMASI BEYAN FORMU

Makalenin/Çalışmanın Adı

Tarih: 05/05/2025

Mekanın Sınırları, Yaşın Kısıtları: Kamusal Alanlarda Yaşlılık Deneyimi

A. Yazar(lar) Aşağıdaki Kişi(ler)den/Kurum(lar)dan Bu Çalışma İçin Maddi Destek Almıştır

#	Destek Alan Yazar	Destek veren Kişi/Kurum	Destek/Proje Adı	Destek Tarihi
1	-	-	-	-
2				
3				
4				

B Yazar(lar)ın veya Yakın(lar)ının Bu Çalışma Kapsamında Aşağıdaki Kurum veya Topluluklarla İlişkisi Var

#	İlişkisi Olan Kişi	Yazarla Yakınlığı	İlişkili Olunan Kurum veya Grup	Kurum veya Topluluktaki Konumu
1	Dolunay Şenol	Danışmanı (yazar değil)	Kırıkkale Üniversitesi	Sosyoloji Bölümü- Profesör
2	Yeter Nursu Çelebi	Yazar(kendisi)	Kırıkkale Üniversitesi	Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi
3				
4				

C. Yazar(lar)ın Bu Çalışma Kapsamında Aşağıdaki Kişilerle İlişkisi Vardır

#	Yazar	Yazarın Yakını	Yakınlık Derecesi	Yakının Çalışmadaki Rolü
1	-	-	-	-
2				
3				
4				

Sorumlu Yazarın

Adı Soyadı :Yeter Nursu CELEBİ

İmza

ACIKLAMALAR

- Buradaki bilgiler yazar(lar)ın akademik objektifliğini etkileyebilecek hususların açıklanması amacını taşı
- A Tablosunda bu akademik çalışmanın herhangi bir aşamasında alınmış olan bütün maddi destekli belirtilmelidir.
- B Tablosunda yazar(lar)ın, bu akademik çalışmanın sonuçlarından olumlu veya olumsuz etkilenebileceği kurum veya topluluklarla olan bütün ilişkileri (doğrudan veya dolaylı maddi veya manevi) belirtilmelidir. İlişkili olan kişi doğrudan yazar ise "Yazarla Yakınlığı" sütununa Kendisi yazılır; yazar değilse bu sütun yazarla yakınlık derecesi yazılır; birden fazla yazar varsa, yakınlık derecesinin yanına parantez içine yazarın ad ve soyadının ilk harfleri büyük olarak yazılır. "Kurum veya Topluluktaki Konumu" sütunur hissedar, çalışan, yönetici, mensup, üye, gönüllü vb somut kanıta dayalı ifadeler yazılır.

Kaynakça

- Akal, S. (2005). Evde yaşayan yaşlı bireylerin yaşam kalitesine etki eden etmenlerin değerlendirilmesi. Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Programı, Yüksek Lisans Tezi.
- Akdemir, N. (1997). Geriatri I: Hemşirelik bakımı. In K. Gökçe et al. (Eds.), Geriatri (ss. 116-145). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Asiliskender, B. (2004). Kimlik, mekân ve yer deneyimi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (17), 72-95.
- Büyükcoşkun, A. (1990). Yaşlı bireyin sorunları ve bakım gereksinimlerinin saptanması (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çağlar, T. (2014). Yaşlılık ve sosyal hizmet: Yaşam destek merkezi örneği. Hacettepe Üniversitesi Psiko-Sosyal Danışma Birimi Yayınları, 145-160.
- Demirbilek, S. (2014). Yaşlılık ve emeklilik ilişkisinin sosyolojik boyutu. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 10(1-2), 131-146.
- Dişçi, Z. (2017). Uyuşmazlığın politikası: Kamusal alan ve kalabalıklar. Mülkiye Dergisi, 41(4), 55-73.
- Dölek, B. Ö. (2011). Türkiye'de üniversite hastanelerindeki geriatri bilim dallarına bağlı geriatri ünitelerinde verilen hizmetin sosyal hizmet temelinde değerlendirilmesi (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ankara.
- Durgun, B., & Tümerdem, Y. (1997). Kentleşme ve yaşlılara sunulan hizmetler. Geriatri, 2(3), 115-120.
- Emiroğlu, V. (1995). Yaşlılık ve yaşlının sosyal uyumu. Ankara: Şafak Matbaacılık Ltd. Şti.
- Erdönmez, E., & Çelik, F. (2016). Kentsel mekânda kamusal alan ilişkileri. Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Dergisi, 146-162.
- Kalaycı, I., & Özkul, M. (2017). Geleneksel kalabilsem modern olabilsem: Modernleşme sürecinde yaşlılık deneyimleri. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 8(18), 90-110.
- Kalkan, M. (2008). Yaşlılık: Tanımı, sınıflandırması ve genel bilgiler. In K. Ersanlı & M. Kalkan (Eds.), Psikolojik, sosyal ve bedensel açıdan yaşlılık (ss. 1-17). Ankara: Öncü.
- Lefebvre, H. (2014). Mekânın üretimi (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Onur, B. (1995). Gelişim Psikolojisi. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Özben, Ş. (2008). Yaşlılıkta gelişimsel görevler. In K. Ersanlı & M. Kalkan (Eds.), Psikolojik, sosyal ve bedensel açıdan yaşlılık (ss. 97-120). Ankara: Pegem Akademi.
- Tomanbay, İ. (2002). Sosyal rehabilitasyon-sosyal geriatri. In Y. G. Kutsal (Ed.), Geriatri (ss. 248-259). Ankara: Turgut Yayıncılık.

Piyasa Değeri Yüksek İşletmelerde Nakit Akış Tablosunun İflas Riskini Açıklama Gücü

Mehmet KUZU^a

^a Doktor Öğretim Üyesi, Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Bayburt

Özet

Bu araştırmanın amacı, piyasa değeri yüksek işletmelerde nakit akış tablosu verilerinin iflas riskini açıklama gücünü tespit etmektir. Araştırmada sonuçların daha tutarlı bir şekilde yorumlanabilmesi ve literatüre özgün katkı sağlamak için finansal açıdan güçlü şirketler analize dahil edilmiştir. 21 Mart 2025 tarihi itibarıyla piyasa değeri en yüksek 10 işletme araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırma yöntemi robust regresyon yöntemidir. Bağımlı değişken olarak Altman Z skoru seçilmiştir. Bağımsız değişkenler iki farklı model çerçevesinde yapılandırılmıştır. Birinci modelde dönem içi nakit akışları olarak, işletme, yatırım ve finansman faaliyetlerinden elde edilen nakit akışları bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. İkinci modelde dönem sonu nakit akışları kapsamında, dönem başı nakit akışı, dönem içi toplam nakit akışı, dönem sonu nakit akışı ve kaldırıcı nakit akışları bağımsız değişkenler olarak seçilmiştir. Araştırma bulgularına göre, işletme ve yatırım faaliyetlerinden gelen nakit akışları iflas riskini azaltırken, finansman kaynaklı nakit akışları riski artırmaktadır. Teknik likiditeyi yansıtan nakit akışları iflas riskini düşürürken, dönem başı ve dönem içi toplam nakit akışları riski yükseltmektedir. Modellerin açıklama gücü %15'tir. Çalışmanın özgün katkısı, piyasa değeri yüksek firmaların da likidite temelli iflas riski taşıyabileceğini göstermesidir.

Anahtar Kelimeler: Nakit akış tablosu, altman Z skoru, firma iflas riski

Type / Tür:

Research / Araştırma

Received / Geliş Tarihi:

6 Mayıs 2025

Accepted / Kabul Tarihi:

10 Haziran 2025

Page numbers / Sayfa no:

74-90

Citation Information / Atıf bilgisi:

Kuzu, Mehmet. "Piyasa Değeri Yüksek İşletmelerde Nakit Akış Tablosunun İflas Riskini Açıklama Gücü". *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1 (Haziran 2025), 74-90.

Sorumlu yazar: Mehmet KUZU **e-posta:** mehmetkuzu86@gmail.com

The Efficacy of Cash Flow Statements in Elucidating Bankruptcy Risk in High Market Value Enterprises

Abstract

This study investigates the extent to which cash flow statement components explain bankruptcy risk among firms with high market capitalisation. By focusing on financially strong companies, the research ensures consistent result interpretation and provides a unique perspective within the literature. As of March 21, 2025, the sample includes the ten largest firms by market value. The analysis is based on robust regression methodology, with the Altman Z score as the dependent variable. Two separate models structure the independent variables: the first incorporates cash flows from operating, investing, and financing activities throughout the reporting period; the second includes beginning and end-of-period cash balances, total cash flow during the period, and leverage-adjusted cash flows. Findings reveal that operating and investing cash flows reduce bankruptcy risk, while financing cash flows increase it. While substantial end-of-period cash balances reflect technical liquidity and minimize risk, initial and period-total cash flows are associated with increased risk. Both models demonstrate an explanatory power of approximately 15%. This research's key contribution highlights that even firms with high market value may harbour liquidity-related financial vulnerabilities, challenging the assumption that such firms are immune to bankruptcy threats.

Keywords: Statement of cash flows, altman Z score, firm bankruptcy risk.

Giriş

Finans teorisi, ortaya çıkış evresinde iktisat teorisinin bir alt dalı olarak geliştirilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte, sanayileşen dünya ekonomisinde genişleyen yatırım tabanı ve büyüme beklentilerine bağlı olarak artan kredi talebi, finansal piyasa ve sistemlerin önemini artırmıştır. Bu önem doğrultusunda, finans teorisi uzmanları, finansal sistemlerin çok katmanlı ve yüksek belirsizlik içeren dinamik yapısı nedeniyle iktisat biliminin finansal problematiklerin çözümüne dair geliştirdiği hipotez ve paradigmaların yetersiz kaldığını ileri sürmüşlerdir. Bu doğrultuda, diğer şartları sabit tutan “*ceteris paribus*” ilkesinin finansal piyasa ve kurumların işleyişine uygulanmasında birtakım zorluklar gözlemlenmeye başlanmıştır (Persky, 1990; Hoover, 2000; Estrada ve Bonis, 2015; Weeraratne, 2016).

Finans teorisinin kendine özgü yapısının belirginleşmeye başlamasıyla, iktisat ve finans teorilerinin iktisadi karar birimlerinin amaç ve davranışlarını açıklamada birbirlerinden ayrışmasına yol açmıştır. Bu bağlamda iktisat teorisi, firmanın amacının kâr maksimizasyonu olması gerektiğini ileri sürerken, finans teorisi, değer maksimizasyonunu ön plana çıkarır ve firma amacını şu şekilde tanımlar: ortakların servetini maksimize etmek için işletmenin cari piyasa değeri artırılmalıdır (Williams, 1938).

İktisat ve finans teorisinin ileri sürdükleri tezler bakımından ayrışması,

uluslararası finansal düzenin kurulduğu 1950'li yıllarla birlikte belirginleşmiştir. Bu dönemde finansal piyasaların gelişmesiyle iktisadi ve finansal karar birimlerinin davranış profilleri de farklılaşmaya başlamıştır. Bu süreçte Friedman ve Markowitz'in bilimsel çalışmalarıyla modern portföy teorisinin yapılandırılması, finans biliminin iktisat biliminden ayrılmasını sağlamıştır (Friedman ve Savage, 1948; Markowitz, 1952; Friedman, 1957).

Finans ile iktisat teorileri arasındaki ayrışmanın portföy teorisiyle başlaması, cari finansal piyasalarda meydana gelen olay ve problematiklerin, iktisat teorisinin hipotezlerinin finansal piyasalara uygulanabilirliğine yönelik yeni fikir, teori ve yaklaşımların doğmasına neden olmuştur. Bu problematiklerin en öne çıkanı ise kâr eden işletmelerin de iflas edebildiğinin gözlemlenmeye başlamasıdır (FitzPatrick, 1932).

Bu bağlamda, finans teorisi problematiklerin çözümünde iktisadi verilerden ziyade, öncelikli olarak muhasebe bilgi sisteminin ürettiği finansal bilgilere ihtiyaç duymuştur. Federal ve uluslararası muhasebe standartlarının gelişmesiyle finans uzmanları iflasları açıklamada dönem net kârlarından ziyade fon akışlarının dikkate alınması gerektiğini ileri sürmüşlerdir (Beaver, 1966). Çünkü dönem net kârı, muhasebe sistemi açısından öz sermayenin bir unsurudur. Eğer işletmenin önceki geçmiş yıllar zararları, dönem net kârından daha yüksekse, işletmeler öz sermayelerini kaybederek iflas edebilirler.

Bu nedenle, işletme için her türlü iktisadi değer potansiyelini yansıtan fon akışları dikkate alınırsa, finans uzmanları iflasların tahmin edilebileceğini iddia etmişlerdir. Finansal raporlama standartlarıyla fon akış tablosu geliştirilmiş ve bilançonun toplam varlık ve toplam kaynak yapısına dayalı fon hareketleri, iflasları öngörebilmek için finansal fonların en geniş kapsamlı göstergesi olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Anthony, 1956).

Ancak zamanla, dönem sonunda pozitif fon akışı gösteren bazı işletmelerin de iflas ettiği görülmüştür. Bu nedenle fon kavramının daha dar bir çerçevede ele alınması gerektiği ortaya konmuştur. Artık iflasları öngörebilmek için net çalışma (işletme) sermayesi anlamında fon akışları, net çalışma sermayesi değişim tablosu yardımıyla takip edilmeye başlanmıştır (Park, 1951).

Dönem sonu net pozitif çalışma sermayesi bakiyesi veren işletmelerin de iflas edebildiği gözlemlenmiştir. Bu nedenle finans uzmanları ve akademisyenler, fon kavramının mümkün olan en dar anlamda ele alınması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bunun için de fon kavramının, işletme sürekliliğini esas alan bir çerçevede tanımlanması gerektiği anlaşılmıştır.

İşletmelerin teknik likidite düzeyi, kısa vadeli yükümlülükleri karşılama kapasitesini ifade eder. Teknik likiditeyi en doğrudan şekilde güçlendiren fon kavramı, nakit akışlarıdır. Bu nedenle, raporlama standartları doğrultusunda en dar anlamda fon olan nakit akışlarını izlemeye yönelik nakit akış tablosu geliştirilmiştir (Beaver, 1966).

Nakit akış tablosu; dönemsel olarak işletme, yatırım ve finansman faaliyetlerinde elde edilen toplam net nakit akışlarını raporlayan bir mali çizelgedir (Kamu Gözetimi Kurumu-TMS 7, 2025). Bu bağlamda, nakit akış tablosu mali durumu zayıf firmaların iflasını öngörebilme anlamında önemli muhasebe verileri ve mali bilgiler sağlarken, piyasa değeri yüksek işletmelerin de iflas riskine ilişkin belirli bir açıklama gücüne sahiptir. Çünkü literatürde tıpkı yüksek kârlılık oranına sahip işletmelerin iflas edebildiği gibi, yüksek piyasa değerine sahip işletmelerin de iflas edebileceğini öne süren birçok ampirik çalışma bu durumu desteklemektedir (Altman, 1968; Ohlson, 1980; Reisz ve Perlich, 2007; Podobnik vd., 2010).

Bu araştırmanın amacı, nakit akış tablosunun Borsa İstanbul’da işlem gören, piyasa değeri en yüksek şirketlerin iflas riskini açıklama gücünü ölçmektir. Araştırmanın literatüre en önemli katkısı, nakit akışları ve iflas riski arasındaki dinamiği mali bünyesi zayıf işletmeler yerine, piyasa değeri yüksek güçlü işletmeler üzerinden analiz etmesidir.

Araştırmada, 21 Mart 2025 tarihi itibarıyla Borsa İstanbul’da işlem gören piyasa değeri en yüksek işletmelerin nakit akışı ve Altman Z iflas skoru verileri kullanılarak robust regresyon modelleri oluşturulmuştur. Birinci modelde dönem içi nakit akış verilerinin iflas skorlarını açıklama gücü ölçülürken, ikinci modelde dönem sonu nakit akış verilerinin iflas skorlarını açıklama gücü analiz edilmiştir.

Literatür Taraması

Araştırma amaçları doğrultusunda elde edilen bulguların ilgili literatürde tam olarak nereye tekabül ettiğinin ve araştırmanın literatüre olan katkısının en doğru bir şekilde ifade edilebilmesi için, nakit akış tablosu ve iflas riski ile ilgili Türkiye ve yurtdışı kaynaklı seçilmiş araştırmalar ve sonuçları temelinde literatür taraması oluşturulmuştur. Literatür taraması oluşturulurken konu bütünlüğü için seçilen araştırmalar; nakit akış profilleri ve sektörel analizler, finansal sürdürülebilirlik, iflas tahmini ve nakit akışları, iflas ve nakit akışlarının vergilendirilmesi ve diğer çalışmalar olarak gruplandırılmıştır.

İlk olarak nakit akış profilleri ve sektörel analizlerini inceleyen araştırmalar ele alınmıştır. Buna göre; Aktaş vd., (2012), TMS -7 (Türkiye Muhasebe Standardı)

nakit akış tablosu standardına göre düzenlenen nakit akış tablolarını analiz ederek, halka açık 176 işletmenin nakit akış yapılarının yıl, sektör ve aktif büyüklüklerine göre ağırlıklı olarak başarılı (Model 2), büyüyen (Model 4) ve hızlı büyüyen-genç (Model 6) işletme profillerinde yoğunlaştığını ortaya koymuşlardır. Satır ve Kısakürek (2022), Borsa İstanbul imalat sanayi sektöründeki işletmelerin 2012-2021 dönemine ait nakit akış profillerini inceleyerek, işletmelerin nakit akış profili olarak ağırlıklı olarak başarılı (Profil 2), büyüyen (Profil 4) ve genç (Profil 6) işletme özellikleri taşıdığını iddia etmişlerdir. Kısakürek ve Tüfekçi (2022), 1998-2002 ekonomik krizi döneminde BİST'teki faaliyet gösteren işletmelerin nakit akış tablolarını ve performans sıralamalarını inceleyerek, en başarılı işletmelerin çoğunlukla büyüyen işletme niteliği taşıyan Model 4 nakit akış profiline sahip işletmeler olduklarını vurgulamışlardır. Tüfekçi ve Karaca (2019), büyük ölçekli ulusal ve uluslararası işletmelerin nakit akış dinamiklerini inceleyerek, nakit akışları ile ilgili mali bilgilerin işletmenin mevcut ve gelecekteki durumu hakkında önemli sinyaller sunduğunu ortaya koymuşlardır.

Nakit akışları ve iflaslar literatüründe konunun finansal sürdürülebilirlik ve performans boyutlarını araştıran birçok çalışma mevcuttur. Çavuş ve Başar (2020), BİST İmalat sektöründeki işletmelerin finansal başarısızlık seviyelerinin öngörülmesi ve geleceğe yönelik tahmininde geçmiş yıllara ait nakit akış oranlarının etkili olduğunu ve bu oranların yüksek açıklayıcı güce sahip olduklarını saptamışlardır. Elmas ve Topal (2022), BİST imalat sektöründeki firmaların yatırım faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışlarının firma değeri ve performansı üzerinde anlamlı ve tutarlı bir etkisinin bulunmadığını ortaya koymuşlardır. Yılmaz ve Cavlak (2020), BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'ndeki işletmelerin nakit akış yapısı ve yaşam döngüsü aşamalarının finansal sıkıntı durumlarıyla uyumlu olduğunu ve büyük ölçüde finansal açıdan sürdürülebilir bir yapıda bulunduklarını ileri sürmüşlerdir.

Diğer yönden, literatürde iflas tahminini, nakit akış dinamiklerini farklı unsurları ve bileşenleri üzerinden irdeleyen makaleler mevcuttur. Wędzki (2012), Polonya örneği üzerinden nakit akış bileşenlerinin sıralamasının iflas tahmininde kullanılabilirliğini incelemiştir. Ampirik yönteme dayanan çalışmada, negatif faaliyet nakit akışları ve bunların yatırım ve finansman nakit akışlarıyla ilişkisi, iflas öncesi belirgin sinyaller vermektedir. Bulgular, belirli nakit akış kalıplarının firmaların iflasa sürüklenme sürecini erken aşamada gösterebildiğini ortaya koymaktadır. Suranta vd. (2021), Endonezya'daki 96 firmanın verilerini kullanarak lojistik regresyon analizi yardımıyla işletmelerin nakit akış döngülerinin iflas riskini öngörme gücünü test etmiştir. Özellikle işletme faaliyetlerinden negatif nakit akışlarının iflas riskini güçlü biçimde yansıttığını tespit etmişlerdir. Nakit akış döngülerinin finansal kırılganlık açısından erken bir gösterge olabileceğini ileri

sürmüşlerdir. Rodríguez-Masero ve López-Manjón (2020), orta ölçekli firmalarda faaliyet nakit akışının iflas riskini öngörme gücünü araştırmışlardır. Çalışma, lojistik regresyon analizi ile geliştirdiği modelin yüksek doğrulukla iflas riskini öngörebildiğini ileri sürmektedir. Sonuçlar, faaliyet nakit akışlarının pozitiften negatife geçişinin sistematik bir iflas riski sinyali olduğuna işaret etmektedir. Kregar (2011), 1990-2006 döneminde ABD bilgisayar ve elektronik sektöründe riskli hisse senetlerinin düşük performansını analiz etmiştir. Sonuç olarak, kârlılık dikkate alındığında bu hisselerin gerçeğe uygun değerinde fiyatlandığını ve nakit akışı temelli iflas risk göstergelerinin, Z-Skoru'na kıyasla daha yüksek doğrulukla iflasları öngörebildiğini iddia etmiştir. Ntounğ ve Pereira (2016), İspanya'daki halka açık olmayan kobilere nakit akışı unsurlarının iflas tahmininde finansal oranlardan daha etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca iflasa sürüklenen firmaların genellikle temettü ödemelerini azalttığı bulgusunu elde etmişlerdir. Arlov vd., (2013), finansal tablolar üzerinden elde edilen nakit akışı verilerinin, finansal sıkıntı ve iflası öngörmedeki rolünü değerlendirmişlerdir. Çalışma, bilanço ve gelir tablosu ile nakit akış tablosunun kullanıldığı ve finansal rasyo analizlerinin bu çerçevede geliştirildiği bir metodolojiye dayanmaktadır. Gentry ve Whitford (1985), temettü, yatırım ve alacaklar gibi nakit akış unsurları çıkış kalemlerinin finansal oranlara eklendiğinde iflas tahmininde daha güçlü sonuçlar verdiğini ve çıkış kalemlerinin finansal başarısızlıkla daha yakından ilişkili olduğunu bulguları elde etmişlerdir. Rizzo vd., (2020), nakit akış oranları girdileriyle genetik algoritmalar ve bulanık mantık denklemlerinin birlikte modellendiği bir iflas tahmin modeli oluşturmuşlardır. Bu model, Almanya ve İspanya'daki işletmelere uygulanmış ve iflasları öngörmede yüksek başarı sağlamıştır.

Ayrıca iflasın gerçekleşmesi sonucu nakit akışlarının vergilendirilmesi ile ilgili de bazı araştırmalar literatürde mevcuttur. Alderson ve Betker (1999), iflastan sonra yeniden yapılandırılmış firmaların nakit akış performanslarını analiz ederek yatırımcı getirilerini analiz etmişlerdir. Yöntem olarak iflas sonrası nakit akışlarının uzun vadeli getirileri ile karşılaştırılması yapılmış ve bu getirilerin endeks performansları ile büyük ölçüde paralel olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. Székely (2025), küçük ölçekte verimli firmaların iflas halinde tasfiye edilme riskinin, nakit akışına dayalı borçlanmayla ortaya çıkan kredilere sınırlı erişimle ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Ayrıca finansmana sınırlı erişimin yanlış kredi tahsisi kararları ve verimlilik kayıplarına da neden olduğunu ileri sürerek finansal anlamda firmaların yeniden yapılandırma sürecinin bu durumu düzeltebileceğini ileri sürmüştür. Boadway vd., (2022), realize edilebilen finansal nakit akışlarına uygulanan vergilendirmenin, ahlaki tehlike durumunda yatırımı teşvik edeceğini, olumsuz seçim durumunda ise mali piyasalara aşırı firma girişini azaltarak piyasa bozulmalarını dengeleyebileceğini, bununla birlikte vergi kayıpları iflas eden

firmalarda kalırsa da verginin etkisinin nötr olacağını ileri sürmüşlerdir.

Son olarak iflas ve nakit akışları literatüründe genel teorik ve istatistiki beklentilerle aynı yönde sonuçları olmayan incelemeler de mevcuttur. Dereköy, F. (2020), işletmelerin borç ödeme gücünü değerlendirirken geleneksel oranlar ile nakit akış tablolarından türetilen rasyo setlerinin aynı durumlar için birbirinden farklı sonuçlar verdiğini ve nakit akış tabanlı oranların daha çarpıcı ve hassas sonuçları işaret ettiğini vurgulamıştır. Gombola vd., (1987), daha önceki araştırmalarındaki metodolojik eksikleri gidererek 1973-1981 dönemi için güncelledikleri çalışmalarında, faaliyetlerden sağlanan nakit akışının iflası anlamlı şekilde öngöremediğini iddia etmişlerdir.

Araştırma Veri Seti ve Yöntemi

Veri Seti

Araştırmada analiz için 21 Mart 2025 tarihi itibarıyla Borsa İstanbul'da işlem gören piyasa değeri en yüksek 10 şirket seçilmiştir. Piyasa değeri yüksek olan işletmelerin seçilmesinde iki temel gerekçeye dayanmaktadır. Birincisi, araştırma kapsamına mali olarak zayıf değil, araştırma amaçları doğrultusunda mali olarak güçlü şirketlerin incelenmesi istenmesidir. Bir diğer faktör ise firmalara yönelik ekonometrik testlerde yüksek piyasa değeri olan işletmelerin seçilmesinin daha anlamlı sonuçlar vereceğine ilişkin literatürde oluşan kanaattir. (Chen ve Ross, 1986; Campbell ve Shiller, 1988; Fama ve French, 1992; Jegadeesh ve Titman, 1993; Berk, 1995).

Araştırmada, Investing Pro Plus veri tabanından yararlanılarak, 21 Mart 2025 tarihi itibarıyla piyasa değeri en yüksek 10 şirketin çeyreklik frekansta dönem içi ve dönem sonu nakit akışlarına ilişkin veriler ile iflas riskini belirleyen Altman Z skoru verileri elde edilmiştir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Veri Seti

ŞİRKET SEÇİMİ		
ŞİRKET	KOD	PİYASA DEĞERİ (MİLYAR DOLAR)
Akbank	AKBNK	7.384
Aselsan	ASELS	13.312
Enka	ENKAI	9.208
Ford Otosan	FROTO	9.229
Koç Holding	KCHOL	10.29
Türk Hava Yolları	THYAO	10.417
Garanti BBVA	GARAN	11.895
İş Bankası	ISCTR	8.5
Tüpraş	TUPRS	6.902
QNB Finans Bank	QNB	33.033
DEĞİŞKEN SEÇİMİ		
DEĞİŞKEN	KOD	FREKANS
Altman Z Skoru	Z_iflas_bankruptcy	Çeyreklik, 2015Q1-2024Q4
İşletme Faaliyetlerinden Nakit Akışı	isletme_Faaliyetlerinden_Nakit_ _Opr_Cash	Çeyreklik, 2015Q1-2024Q4
Yatırım Faaliyetlerinden Nakit Akışı	Yatirim_Faaliyetlerinden_Nakit_ invst_cash	Çeyreklik, 2015Q1-2024Q4
Finansman Faaliyetlerinden Nakit Akışı	Finansman_Faaliyetlerinden_Na kit_fin_cash	Çeyreklik, 2015Q1-2024Q4
Dönem Başı Nakit	Donem_Basi_Nakit__Begin_ter m_cash	Çeyreklik, 2015Q1-2024Q4
Dönem İçi Toplam Nakit	donem_toplam_nakit_total_term _cash	Çeyreklik, 2015Q1-2024Q4
Dönem Sonu Nakit	Donem_Sonu_Nakit_end_term_ Cash	Çeyreklik, 2015Q1-2024Q4
Kaldıraçlı Nakit Akışı	Kaldiraccli_ Nakit_Akisi_leveraged_cash	Çeyreklik, 2015Q1-2024Q4

Kaynak. Investing Pro Plus Veri Tabanı, <https://tr.investing.com/>, Erişim Tarihi, 21.05.2025

Değişkenlere ilişkin olarak öncelikle tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Bu kapsamda, araştırmada uygulanan tüm testler EViews 12 paket programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Tabloda yer alan değişkenler, yüksek çarpıklık, basıklık ve Jarque-Bera test değerleriyle normal dağılımdan sapma gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, dönem içi nakit akışlarında gözlenen ciddi dalgalanmalar, yüksek volatilité ve negatif ortalamalar, işletmelerin faaliyetlerinden yeterli düzeyde nakit akışı sağlayamadığına işaret etmektedir (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Tanımlayıcı istatistikler

	Dönem Başı Nakit	Dönem Sonu Nakit	Dönem İçi Toplam Nakit	Finansman Faaliyetlerinden Nakit Akışı	İşletme Faaliyetlerinden Nakit Akışı	Kaldıraçlı Nakit Akışı	Yatırım Faaliyetlerinden Nakit Akışı	Altman Z Skoru
Ortalama	45,02442	48,89974	2,416195	13,93265	-5,354499	-7,032905	-5,591260	4,065553
Medyan	14,80000	16,00000	0,400000	0,400000	0,300000	0,100000	-0,900000	3,900000
Maximum	631,7000	631,7000	149,8000	273,3000	154,7000	137,1000	47,90000	11,80000
Minimum	0,100000	0,100000	-	-62,00000	-243,7000	-245,5000	-144,6000	-
Standart Sapma,	86,28163	91,41287	22,72702	40,08230	36,97190	35,68523	14,24230	3,406210
Çarpıklık	3,763066	3,529584	-	3,034971	-1,761824	-2,326979	-3,934940	0,440898
Basıklık	19,33950	16,96512	69,68478	13,87104	15,70592	16,57876	30,11342	2,054116
Jarque- Bera	5245,370	3968,714	72790,63	2512,675	2817,926	3339,600	12919,22	27,10456
Olasılık	0,000000	0,000000	0,000000	0,000000	0,000000	0,000000	0,000000	0,000001
Toplam	17514,50	19022,00	939,9000	5419,800	-2082,900	-2735,800	-2175,000	1581,500
Toplam Kareler Sapması	2888473,	3242250,	200408,8	623357,3	530365,4	494093,0	78703,11	4501,678
Ortalama	389	389	389	389	389	389	389	389

Kaynak. Yazar tarafından EViews-12 paket programı yardımıyla hesaplanmıştır.

Bir sonraki aşamada veri setindeki değişkenler için Augmented Dickey-Fuller testi uygulanmıştır. Elde edilen test sonuçlarına göre, araştırma değişkenleri aynı seviyede durağan değildirler. Bu nedenle araştırma yöntemi olarak robust regresyen yöntemi seçilmiştir (Dickey ve Fuller, 1979), (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3. Augmented Dickey-Fuller Birim Kök Testi Sonuçları

GEÇİKME SEVİYE	SCHWARZ BİLGİ KRİTERİNE GÖRE EVIEWS TARAFINDAN BELİRLENMİŞTİR	Sabit Terimli		Sabit Terim ve Trendli		Sabit Terim ve Trendsiz	
	MODEL YAPISI	T istatistiği	Olasılık	T istatistiği	Olasılık	T istatistiği	Olasılık
	Dönem Başı Nakit	0,9961	1,0000	0,8636	1,0000	0,9878	0,9995
	Dönem Sonu Nakit	0,9982	1,0000	0,9026	1,0000	0,9946	0,9989
	Dönem İçi Toplam Nakit	0,0049	0,9981	0,0238	0,9594	0,0003	0,9923
	Finansman Faaliyetlerinden Nakit Akışı	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,8179	0,0000
	İşletme Faaliyetlerinden Nakit Akışı	0,0443	1,0000	0,0041	1,0000	0,0603	0,9999
	Kaldıraçlı Nakit Akışı	0,0050	1,0000	0,0011	0,0136	0,0071	0,9998
	Yatırım Faaliyetlerinden Nakit Akışı	0,1738	0,9998	0,1112	0,0007	0,0908	0,9936
	Altman Z Skoru	0,1775	0,0628	0,4610	0,0847	0,8899	0,6734
	MODEL YAPISI	Sabit Terimli		Sabit Terim ve Trendli		Sabit Terim ve Trendsiz	
BİRİNCİ FARK		T istatistiği	Olasılık	T istatistiği	Olasılık	T istatistiği	Olasılık
	D(Dönem Başı Nakit)	0,0007	0,9989	0,0011	0,9799	0,0001	0,9948
	D(Dönem Sonu Nakit)	0,0009	0,9984	0,0015	0,9494	0,0001	0,9937
	D(Dönem İçi Toplam Nakit)	0,0001	0,1519	0,0011	0,0001	0,0000	0,0462
	D(Finansman Faaliyetlerinden Nakit Akışı)	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0001	0,0000
	D(İşletme Faaliyetlerinden Nakit Akışı)	0,0001	0,9147	0,0005	0,7657	0,0000	0,7410
	D(Kaldıraçlı Nakit Akışı)	0,0000	0,0020	0,0002	0,0171	0,0000	0,0000
	D(Yatırım Faaliyetlerinden Nakit Akışı)	0,0000	0,0000	0,0003	0,9740	0,0000	0,0000
	D(Altman Z Skoru)	0,0000	0,0000	0,0002	0,0000	0,0000	0,0000

Kaynak. Yazar tarafından EViews-12 paket programı yardımıyla hesaplanmıştır.

Araştırma Yöntemi

Makalede regresyon yöntemi olarak seçilen Huber tipi robust regresyon, aşırı uç değerlerin etkisini azaltmak amacıyla kayıp fonksiyonunu değiştiren bir M tahmin yöntemini içermektedir. Çünkü tanımlayıcısı istatistikler ve birim kök testleri açısından, veri setinde yer alan araştırma değişkenleri sonuçları içerisinde aşırı uç değerler ve farklı seviyelerde durağanlık söz konusudur (Bkz. Tablo 2, 3). Bu nedenle parametre tahminlerinin daha güvenilir sonuçlar veren bir yöntemle yapılması gereklidir. Robust regresyon yöntemleri tahmin safhasında verinin tüm olası ikili eğimlerini hesaplayan en küçük mutlak sapma (LAD) tahmincisi ve mutlak artıkların toplamını en aza indiren Theil-Sen tahmincileri temelinde uygulanır. Bu çerçevede

Huber'ın M tahmin yöntemi, aşırı uç değerlerden etkilenmeyen daha istikrarlı ve sağlam tahminler üretmek için geliştirilmiştir (Huber, 1981) (Bkz. Denklem 1).

$$\beta_{\text{hat}} = \text{argmin} \sum [\rho(y_i - X_i \beta)] \quad (1)$$

- ✓ Argmin= argument of the minimum. Minimum değeri veren değişken değerleri.
- ✓ β_{hat} tahmin edilen regresyon katsayılarını temsil eder.
- ✓ y_i bağımlı değişkenin gözlemlenen değerlerini temsil eder.
- ✓ X_i bağımsız değişkenlerin değerlerini belirtir.
- ✓ $\rho(\cdot)$, tipik olarak küçük artıklar için ikinci dereceden bir kaybın ve büyük artıklar için doğrusal bir kaybın birleşimi olan bir bozulma noktası içeren robust bir kayıp fonksiyonudur.

Araştırmanın bağımlı değişkeni Altman Z skorudur. Bu skor firmaların iflas riskini ölçmektedir. Skor yükseldikçe iflas riski azalmakta, skor düştükçe iflas riski artmaktadır. Bu bağlamda Altman Z Skoru formülasyonu ifade edilmiştir (Altman, 2002), (Bkz. Denklem 2).

$$Z = 1.2A + 1.4B + 3.3C + 0.6D + 1.0E \quad (2)$$

- ✓ A = İşletme Sermayesi / Toplam Aktifler
- ✓ B = Dağıtılmamış Kârlar / Toplam Aktifler
- ✓ C = FVÖK / Toplam Aktifler
- ✓ D = Özkaynak Piyasa Değeri / Toplam Yükümlülüklerin Defter Değeri
- ✓ E = Satışlar / Toplam Aktifler

Bulgular

Araştırmada iki farklı robust regresyon modeli oluşturulmuştur. Birinci modelde, bağımlı değişken olarak Z skoru, bağımsız değişkenler olarak ise dönem içi nakit akışı bileşenleri olan işletme faaliyetlerinden, yatırım faaliyetlerinden ve finansman faaliyetlerinden elde edilen nakit akışları kullanılmıştır. Bu modelde, bağımsız değişkenlerin katsayılarının pozitif olması, Z skoru değerlerinin artmasına dolayısıyla iflas riskinin azalmasına işaret etmektedir; buna karşılık, negatif katsayılar iflas riskinin artmasına işaret eder. Z skoru değerinin yükselmesi, literatürde yaygın biçimde işletmenin finansal açıdan daha sağlam bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Model sonuçlarına göre; işletme ve yatırım faaliyetlerinden elde edilen nakit akışlarının katsayıları pozitif, finansman faaliyetlerinden elde edilen nakit akışlarının katsayısı ise negatiftir. Bu bulgular, işletme ve yatırım faaliyetlerinden sağlanan nakit akışlarının iflas riskini azalttığını; buna karşılık, finansman gelirlerine dayalı nakit akışlarının işletmelerin nakit yönetim dinamiklerini bozarak iflas riskini artırdığını ortaya koymaktadır. Modelde yer alan tüm değişkenlerin katsayıları %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak

anlamlıdır. Ayrıca model, düzeltilmiş R^2 değeri çerçevesinde, firma iflas riskini yaklaşık %15 oranında açıklamaktadır (bkz. Tablo 4).

Tablo 4. Model 1 Dönem İçi Nakit Akışları İflas Riski Modeli Sonuçları

BAĞIMLI DEĞİŞKEN: Z_IFLAS_BANKRUPTCY				
DEĞİŞKEN	Katsayı	Standart Hata	Z istatistiği	Olasılık
ISLETME_FAALİYETLERINDEN_NAKIT_OPR_CASH	0,004706	0,001119	4,204943	0,0000
YATIRIM_FAALİYETLERINDEN_NAKIT_I NVST_CASH	0,011659	0,001767	6,597449	0,0000
FINANSMAN_FAALİYETLERINDEN_NA KIT_FIN_CASH	-0,027672	0,001114	-24,83356	0,0000
C	4,533970	0,020501	221,1559	0,0000
Robust İstatistikler				
R-squared	0,141526	Adjusted R-squared		0,134922
Rw-squared	0,152063	Adjust Rw-squared		0,152063
Akaike info criterion	235,6257	Schwarz criterion		258,9798
Deviance	3697,938	Scale		3,966223
Rn-squared statistic	4956,751	Prob(R-squared stat,)		0,000000
Robust Olmayan İstatistikler				
Mean dependent var	4,103807	S,D, dependent var		3,454246
S,E, of regression	3,201952	Sum squared resid		3998,473

Kaynak. Yazar tarafından EViews-12 paket programı yardımıyla hesaplanmıştır.

İkinci modelde, iflas riskini açıklayan dönem sonu nakit akışı değişkenleri analiz edilmiştir. Model sonuçlarına göre; dönem sonu nakit akışı ve kaldıraçlı nakit akışı değişkenlerinin katsayıları pozitif çıkmıştır. Bu durum, söz konusu değişkenlerdeki artışların Z skorunu yükselttiğini ve dolayısıyla iflas riskini azalttığını göstermektedir. Kaldıraçlı nakit akışı, dönem içinde finansal yükümlülükler ödendikten sonra kalan net dönem sonu nakit bakiyesini ifade etmektedir. Buna karşılık, dönem başı nakit akışı ve dönem içi toplam nakit akışı (işletme + yatırım + finansman) değişkenlerinin katsayıları negatif bulunmuştur. Bu bulgu, ilgili değişkenlerin artmasının iflas riskini artırdığını göstermektedir. Dönem sonu değişkenleri bağlamında, toplam nakit akışının iflas riskini artırıcı etkisi; birinci modelde finansman faaliyetlerinden elde edilen nakit akışlarının, toplam nakit akış dinamiğini bozmasıyla ilişkilendirilebilir. Ayrıca, bu model de düzeltilmiş R^2 değeri çerçevesinde firma iflas riskini yaklaşık %15 oranında açıklamaktadır (bkz. Tablo 5).

Tablo 5. Model 2 Dönem Sonu Nakit Akışları İflas Riski Modeli Sonuçları

BAĞIMLI DEĞİŞKEN: Z_IFLAS_BANKRUPTCY				
Katsayı	Standart Hata	Z istatistiği	Olasılık	Katsayı
DONEM_BASI_NAKIT_BEGIN_TERM_CASH	-0,039075	0,003479	-11,23120	0,0000
DONEM_SONU_NAKIT_END_TERM_CASH	0,032093	0,003374	9,513182	0,0000
DONEM_TOPLAM_NAKIT_TOTAL_TERM_CASH	-0,050718	0,003490	-14,53460	0,0000
KALDIRACLI_NAKIT_AKISI_LEVERAGED_CASH	0,029797	0,000543	54,92239	0,0000
C	4,549930	0,021146	215,1714	0,0000
Robust İstatistikler				
R-squared	0,140377	Adjusted R-squared		0,131422
Rw-squared	0,150905	Adjust Rw-squared		0,150905
Akaike info criterion	227,5204	Schwarz criterion		256,6644
Deviance	3563,994	Scale		3,963716
Rn-squared statistic	4883,242	Prob(R-squared stat,)		0,000000
Robust Olmayan İstatistikler				
Mean dependent var	4,065553	S,D, dependent var		3,406210
S,E, of regression	3,163098	Sum squared resid		3841,993

Kaynak. Yazar tarafından EViews-12 paket programı yardımıyla hesaplanmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada, piyasa değeri yüksek şirketlerin nakit akış tablolarının iflas riskini açıklama gücü, robust regresyon yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında, Borsa İstanbul'da işlem gören ve 21 Mart 2025 tarihi itibarıyla piyasa değeri en yüksek 10 firma örnekleme dâhil edilmiştir. Analizler, dönem içi ve dönem sonu nakit akış değişkenlerini esas alan iki ayrı model çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Birinci modelden elde edilen bulgular, işletme ve yatırım faaliyetlerinden sağlanan nakit akışlarının iflas riskini azalttığını, buna karşılık finansman faaliyetlerinden elde edilen nakit akışlarının ise iflas riskini artırdığını göstermektedir. Bu durum, operasyonel ve yatırım temelli nakit girişlerinin, işletme sürekliliği açısından olumlu sinyaller verdiğini; buna karşın, finansman kaynaklı nakit akışlarının borçlanma riskini artırarak firmaların mali yapılarını ve nakit yönetim dinamiklerini olumsuz etkileyebildiğini ortaya koymaktadır.

İkinci modelde ise dönem sonu ve kaldıraçlı nakit akışlarının pozitif etkisiyle iflas riskinin azaldığı, dönem başı ve dönem içi toplam (işletme+yatırım+finansman) nakit değişkenlerinin ise iflas riskini artırdığı saptanmıştır. Bu bulgular, sadece mutlak nakit büyüklüklerinin değil, bu nakitlerin işletme faaliyet döngüsü içindeki teknik likidite yapısıyla uyumunun da iflas riskinde belirleyici olduğunu

göstermektedir. Çünkü borç ödeme sonrası net nakit akışını ifade eden kaldırıcı nakit akışları katsayısı pozitifdir.

Her iki modelin düzeltilmiş R^2 değerleri anlamında yaklaşık %15 düzeyinde açıklama gücü olması, nakit akış tablosunun raporladığı mali bilgilerin iflas riskinin erken tespiti açısından önemli bir gösterge olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, nakit akış verilerinin niceliksel ve niteliksel olarak değil, yapısal olarak dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca piyasa değeri yüksek işletmelerin de mali bünyelerinde likidite temelli kırılğanlıklar ve iflas riskleri barındırabileceğini ileri sürerek literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmanın veri toplanması, sonuçların yorumlanması ve makalenin yorumlanması aşamasında herhangi bir çıkar çatışması yaşanmadığını yazarlar taahhüt etmiştir.

Kaynakça

- Aktaş, R., Karğın, S., & Karğın, M. (2012). Nakit akışlarının sağlandığı faaliyetler yöntemi ile işletmelerin nakit akış profillerinin incelenmesi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 56, 101-118.
- Alderson, M. J., & Betker, B. L. (1999). Assessing post-bankruptcy performance: An analysis of reorganized firms' cash flows. Financial Management, 28(2), 68-82. <https://doi.org/10.2307/3666196>
- Altman, E. I. (1968). Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy. The Journal of Finance, 23(4), 589-609. <https://doi.org/10.2307/2978933>
- Altman, E. I. (2002). Revisiting credit scoring models in a Basel 2 environment (NYU Working Paper No. S-FI-02-11). SSRN. <https://ssrn.com/abstract=1298829>
- Anthony, R. N. (1956). Funds statement analysis and the funds statement. The Accounting Review, 31(2), 196-202.
- Arlov, O., Rankov, S., & Kotlica, S. (2013). Cash flow in predicting financial distress and bankruptcy. Advances in environmental science and energy planning, 42(2/3), 421-441.
- Beaver, W. H. (1966). Financial ratios as predictors of failure. Journal of Accounting Research, 4(Supplement), 71-111. <https://doi.org/10.2307/2490171>
- Berk, J. B. (1995). A critique of size-related anomalies. The Review of Financial Studies, 8(2), 275-286. <https://doi.org/10.1093/rfs/8.2.275>

- Boadway, R., Sato, M., & Tremblay, J.-F. (2022). Cash-flow business taxation revisited: Bankruptcy and asymmetric information. *International Tax and Public Finance*, 29(4), 922–952.
- Campbell, J. Y., & Shiller, R. J. (1988). Stock prices, earnings, and expected dividends. *The Journal of Finance*, 43(3), 661–676. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1988.tb04598.x>
- Chen, N. F., Roll, R., & Ross, S. A. (1986). Economic forces and the stock market. *Journal of Business*, 59(3), 383–403. <https://doi.org/10.1086/296344>
- Çavuş, G., & Başar, A. B. (2020). Finansal başarısızlık durumunun öngörülmesinde nakit akış bilgilerinin rolü. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22(Özel Sayı), ös292–ös318. <http://dx.doi.org/10.31460/mbdd.647542>
- Dereköy, F. (2020). Borç ödeme gücünün ölçülmesinde geleneksel oranlar ile nakit akış oranlarının karşılaştırılması: İmalat sektörü örneği. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 4(1), 153–170. <https://doi.org/10.29216/ueip.670565>
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427–431. <https://doi.org/10.2307/2286348>
- Elmas, B., & Topal, B. (2022). Yatırım faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışları ile firma değeri ve firma performansı ilişkisi: Panel veri analizi. *Trends in Business and Economics*, 36(4), 359–373. <https://doi.org/10.5152/TBE.2022.220106>
- Fama, E. F., & French, K. R. (1992). The cross-section of expected stock returns. *The Journal of Finance*, 47(2), 427–465. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1992.tb04398.x>
- FitzPatrick, P. J. (1932). A comparison of the ratios of successful industrial enterprises with those of failed companies. *The Certified Public Accountant*, 12(10–12), 598–731.
- Friedman, M. (1957). *A theory of the consumption function*. Princeton University Press.
- Friedman, M., & Savage, L. J. (1948). The utility analysis of choices involving risk. *The Journal of Political Economy*, 56(4), 279–304. <https://doi.org/10.1086/256692>
- Gentry, J. A., Newbold, P., & Whitford, D. T. (1985). Predicting bankruptcy: If cash flow's not the bottom line, what is? *Financial Analysts Journal*, 41(5), 47–56. <http://www.jstor.org/stable/4478871>
- Gombola, M. J., Haskins, M. E., Ketz, J. E., & Williams, D. D. (1987). Cash flow in bankruptcy prediction. *Financial Management*, 16(4), 55–65. <https://doi.org/10.2307/3666109>

- Hoover, K. D. (2000). The econometric consequences of the ceteris paribus condition in economic models. *Journal of Econometrics*, 95(1), 1-32.
- Huber, P. J. (1981). Robust statistics. Wiley. Investing Pro Plus. (2025). Investing.com. Retrieved March 22, 2025, from <https://www.investing.com>
- Jegadeesh, N., & Titman, S. (1993). Returns to buying winners and selling losers: Implications for stock market efficiency. *The Journal of Finance*, 48(1), 65-91. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1993.tb04702.x>
- Kamu Gözetimi Kurumu. (2025). TMS 7-Nakit Akış Tablosu. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS_TFRS_Setleri/2025/TMS7.pdf
- Kısakürek, M., & Tüfekçi, M. (2022). Finansal kriz döneminde firmaların nakit akış profilleri ile finansal performanslarının karşılaştırılması: BIST'te bir araştırma. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 245-273. <https://doi.org/10.33399/biibfad.907698>
- Kregar, M. (2011). Cash flow based bankruptcy risk and stock returns in the US computer and electronics industry [Doctoral dissertation, University of Manchester]. Manchester Business School.
- Markowitz, H. (1952). Portfolio selection. *The Journal of Finance*, 7(1), 77-91. <https://doi.org/10.2307/2975974>
- Ntoug, A. T., de Oliveira, H. M. S., & Pereira, C. (2016). Classification of bankruptcy with cash flow information: Evidence from small size firms. *Corporate Board: Role, Duties and Composition*, 12(2), 86-95. <https://doi.org/10.22495/cbv12i2c1art3>
- Ohlson, J. A. (1980). Financial ratios and the probabilistic prediction of bankruptcy. *Journal of Accounting Research*, 18(1), 109-131. <https://doi.org/10.2307/2490395>
- Park, C. (1951). Working capital and the operating cycle. *The Accounting Review*, 26(3), 299-307. <http://www.jstor.org/stable/240377>
- Persky, J. (1990). Retrospectives: Ceteris paribus. *Journal of Economic Perspectives*, 4(2), 187-193.
- Podobnik, B., Horvatic, D., Petersen, A. M., Urošević, B., & Stanley, H. E. (2010). Bankruptcy risk model and empirical tests. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(34), 15006-15011. <https://doi.org/10.1073/pnas.1007725107>

- Reisz, A. S., & Perlich, C. (2007). A market-based framework for bankruptcy prediction. *Journal of Financial Stability*, 3(2), 85–131. <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2006.04.001>
- Rizzo, L., Valentinuz, G., Dario, O., & Valentino, P. (2020). Bankruptcy prediction: A model based on cash flow ratios—Evidence from selected European countries. *International Journal of Business Administration*, 11(6), 89. <https://doi.org/10.5430/ijba.v11n6p89>
- Rodríguez-Masero, N., & López-Manjón, J. (2020). The usefulness of operating cash flow for predicting business bankruptcy in medium-sized firms. *Review of Business Management*, 22(4), 917–931. <https://doi.org/10.7819/rbgn.v22i4.4079>
- Ruiz Estrada, M. A., & De Bonis, A. (2015). From ceteris paribus assumption to omnia mobilis assumption in the economic analysis: A critical review. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2577675>
- Satır, H., & Kısakürek, M. M. (2022). BİST imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin nakit akış profillerinin incelenmesi. *MAKU SOBED*, 36, 33–46. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1110379>
- Suranta, E., Midiastuty, P. P., Indriani, R., & Robiansyah, A. (2021). Pengujian pola siklus arus kas dalam memprediksi kebangkrutan. *Jurnal Akuntansi*, 13(2), 362–377. <https://doi.org/10.28932/jam.v13i2.3890>
- Székely, B. (2025). Cash flow-based lending, bankruptcy resolution, and the macroeconomy (Working Paper No. 5226023). *Social Science Research Network*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.5226023>
- Tüfekçi, B., & Karaca, S. S. (2019). İşletmelerin nakit akış profillerinin analizi: Uluslararası bir karşılaştırma. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 157–180.
- Wędzki, D. (2012). The sequence of cash flow in bankruptcy prediction: Evidence from Poland. *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*, 68(124), 161–179.
- Weeraratne, N. C. (2016). A comparative analysis of the effectiveness of ceteris paribus assumption in economic models. *International Journal of Scientific Research in Science, Engineering and Technology*, 2(4), 506–509.
- Williams, J. B. (1938). *The theory of investment value*. Harvard University Press.
- Yılmaz, C., & Cavlak, H. (2020). Nakit akış yapısı-işletme yaşam döngüsü ile finansal sıkıntının birlikte değerlendirilmesi: BIST sürdürülebilirlik endeksi'nde bir araştırma. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15(60), 806–832. <https://doi.org/10.19168/jyasar.743685>